

10.2025

διαΝΕΟσις

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Η ελληνική Διασπορά στη Γερμανία

Μετανάστευση, ενσωμάτωση,
ταυτότητα, σχέσεις με την Ελλάδα
και προοπτική επιστροφής

Μανώλης Πρατσινάκης, Γιούλη Α. Παναγιωτοπούλου,
Μαριλένα Αναστασοπούλου, Όθων Αναστασάκης

UNIVERSITÄT
ZU KÖLN

HAROKOPIO UNIVERSITY
DEPARTMENT OF GEOGRAPHY

Οκτώβριος 2025

Συγγραφική Ομάδα

Μανώλης Πρατσινάκης

Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνικής Γεωγραφίας στο Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο και Συνεργαζόμενος Ερευνητής (Research Affiliate) στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης

Γιούλη Α. Παναγιωτοπούλου

Καθηγήτρια στο Τμήμα Παιδαγωγικών και Κοινωνικών Επιστημών στο Πανεπιστήμιο της Κολωνίας, μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Επιτροπής Εκπαίδευση και Μετανάστευση (KEBiM) της Γερμανικής Ένωσης Επιστημών της Εκπαίδευσης (GERA/DGfE)

Μαριλένα Αναστασοπούλου

Επίκουρη Καθηγήτρια Μεταναστευτικής Ιστορίας στο Πανεπιστημιακό Κολλέγιο του Δουβλίνου και Συνεργαζόμενη Ερευνήτρια (Research Associate) στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης

Όθων Αναστασάκης

Διευθυντής του Κέντρου Ευρωπαϊκών Σπουδών, Διευθυντής του Κέντρου Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης (SEESOX), Ανώτερος Ερευνητικός Εταίρος (Senior Research Fellow) του Κολεγίου St Antony's στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης

Ευχαριστίες ερευνητικής ομάδας

Η παρούσα έκδοση δεν θα ήταν δυνατή χωρίς τη στήριξη της **διαΝΕΟσις**, την οποία ευχαριστούμε θερμά για τη συμβολή της στην υλοποίηση του εγχειρήματος.

Εκτός από τη διαΝΕΟσις, θα θέλαμε, επίσης, να εκφράσουμε τις ειλικρινείς μας ευχαριστίες προς τους χορηγούς που στήριξαν και αυτοί οικονομικά αυτήν την έρευνα:

- **Eurolife FFH**
- **Ίδρυμα Ωνάση**
- **Πανεπιστήμιο της Κολωνίας**
- **RAYCAP**

Η συμβολή τους υπήρξε καθοριστική για την ολοκλήρωση του έργου.

Στην ερευνητική ομάδα συμμετείχαν, επίσης, οι **Άντρεα Άλμπτρεχτ (Andrea Albrecht)**, **Πάουλο Σερόντιο (Paulo Serôdio)**, **Εμμανουήλ Δ. Πρατσινάκης** και **Γιώργος Χατζηπαυλής**, των οποίων η συμβολή υπήρξε πολύτιμη. Τους ευχαριστούμε θερμά για τη συνεργασία και τη συνεισφορά τους.

Περιεχόμενα

	Ευχαριστίες ερευνητικής ομάδας	3
	Κατάλογος Γραφημάτων	6
	Κατάλογος Πινάκων	8
	Επιτελική σύνοψη	9
1	Εισαγωγή.....	18
2	Μεθοδολογία.....	22
	2.1. Ο ορισμός του πληθυσμού μελέτης.....	24
	2.2. Ο σχεδιασμός του ερωτηματολογίου.....	26
	2.3. Οι μέθοδοι δειγματοληψίας	27
	2.4. Τα δεδομένα του Mikrozensus.....	31
	2.5. Η διαδικασία της μετα-στρωματοποίησης	33
	2.6. Περιορισμοί του δείγματος.....	36
3	Ιστορική ανασκόπηση της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία	37
	3.1. Η αρχή της ελληνικής μετανάστευσης προς τη Γερμανία.....	38
	3.2. Οργανωμένη εργατική μετανάστευση προς τη Γερμανία	40
	3.3. Επιστροφή, επανένωση οικογενειών και κοινοτική οργάνωση της Διασποράς	46
	3.4. Η μετανάστευση μετά το 1988, η οικονομική κρίση και το δεύτερο μεγάλο μεταναστευτικό κύμα	51
4	Το δημογραφικό προφίλ της Διασποράς	54
	4.1. Ο πληθυσμός	56
	4.2. Οι μεταναστευτικές ροές	59
	4.3. Βασικά δημογραφικά στοιχεία.....	61
	4.4. Γεωγραφική κατανομή	64
	4.5. Εκπαιδευτικό επίπεδο.....	66
	4.6. Εργασιακή και οικονομική κατάσταση	68
5	Η μεταναστευτική απόφαση	72
	5.1. Πριν από την εγκατάσταση στη Γερμανία	74

5.2. Αναγκαιότητα και επιθυμία στην απόφαση μετανάστευσης προς τη Γερμανία	77
5.3. Τα μεταναστευτικά κίνητρα	79
5.4. Η Γερμανία ως χώρα προορισμού	85
6 Η ζωή στη Γερμανία	88
6.1. Γενική αξιολόγηση	89
6.2. Οικονομική ενσωμάτωση	92
6.3. Κοινωνική ενσωμάτωση	97
7 Ταυτότητα, επαφές με την Ελλάδα και διάθεση προσφοράς-συνεργασίας.....	106
7.1. Ο αυτοπροσδιορισμός των Ελλήνων και Ελληνίδων της Γερμανίας.....	107
7.2. Κινητοποίηση της Διασποράς	111
8 Πολιτική ταυτότητα και εκλογική συμπεριφορά	119
9 Παλιννόστηση	132
9.1. Διεθνικότητα και συνεχής μετανάστευση μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας	133
9.2. Η παλιννόστηση ως διακύβευμα.....	135
9.3. Προθέσεις και επιθυμίες επιστροφής.....	138
10 Συμπεράσματα	142
Βιβλιογραφία	148

Κατάλογος Γραφημάτων

Γράφημα 3.1.	Ο πληθυσμός της ελληνικής διασποράς στη Γερμανία (1967-2003)....	48
Γράφημα 3.2.	Μεταναστευτικές ροές από και προς τη Γερμανία (1996-2023)	52
Γράφημα 4.1.	Ηλικιακή σύνθεση της ελληνικής Διασποράς (2019).....	62
Γράφημα 5.1.	Εάν η απόφαση να φύγουν στο εξωτερικό ήταν προϊόν επιθυμίας ή ανάγκης.....	78
Γράφημα 5.2.	Ευρύτερες κατηγορίες μεταναστευτικών κινήτρων των μεταναστών και μεταναστριών στη Γερμανία και στο Ηνωμένο Βασίλειο	81
Γράφημα 5.3.	Ευρύτερες κατηγορίες μεταναστευτικών κινήτρων των μεταναστών και μεταναστριών στη Γερμανία πριν και μετά την κρίση	82
Γράφημα 5.4.	Λόγοι για την επιλογή της Γερμανίας και του Ηνωμένου Βασιλείου ως μεταναστευτικών προορισμών	87
Γράφημα 6.1.	Συγκρίνοντας τη ζωή στη Γερμανία και το Ηνωμένο Βασίλειο με τη ζωή στην Ελλάδα (μέση τιμή)	91
Γράφημα 6.2.	Πώς βρήκαν οι Έλληνες/ίδες της Διασποράς την πρώτη τους δουλειά στη χώρα μετανάστευσης (Γερμανία και Ηνωμένο Βασίλειο)....	93
Γράφημα 6.3.	Συνάφεια εργασίας-σπουδών των Ελλήνων/ίδων της Διασποράς στη Γερμανία	94
Γράφημα 6.4.	Καθαρό μέσο μηνιαίο εισόδημα των Ελλήνων/ίδων της Διασποράς στη Γερμανία	95
Γράφημα 6.5.	Επίπεδο γνώσης ομιλίας και γραφής της γερμανικής γλώσσας των Ελλήνων/ίδων της Διασποράς (μέση τιμή)	97
Γράφημα 6.6.	Ποιος βοήθησε τους Έλληνες/ίδες της Διασποράς τον πρώτο καιρό μετά την εγκατάστασή τους στη Γερμανία.....	99
Γράφημα 6.7.	Πόσοι/ες από τους φίλους/ες των Ελλήνων της Διασποράς στη Γερμανία είναι από την Ελλάδα, τη Γερμανία ή από άλλες χώρες.....	101
Γράφημα 6.8.	Πόσο συχνά μέσα στον χρόνο πηγαίνουν οι Έλληνες της Διασποράς σε συναντήσεις συλλόγων	102
Γράφημα 6.9.	Σε τι βαθμό είχαν οι Έλληνες/ίδες της Διασποράς κάποιες από τις παρακάτω αρνητικές εμπειρίες λόγω του ότι είναι μετανάστες στη Γερμανία ή λόγω του ότι προέρχονται από οικογένεια με μεταναστευτική εμπειρία.....	103
Γράφημα 6.10.	Διακρίσεις που έχουν υποστεί οι Έλληνες/ίδες της Διασποράς στη Γερμανία σε σχέση με το Ηνωμένο Βασίλειο	104
Γράφημα 7.1.	Εγγύτητα των Ελλήνων/ίδων της Διασποράς στη Γερμανία προς τη γερμανική και την ελληνική κουλτούρα (μέση τιμή)	107
Γράφημα 7.2.	Πώς αυτοπροσδιορίζονται οι Έλληνες/ίδες της Διασποράς στη Γερμανία (μέσος όρος)	109
Γράφημα 7.3.	Πώς έκανε τους Έλληνες/ίδες της Διασποράς στη Γερμανία να αισθάνονται σχετικά με την ταυτότητά τους η εμπειρία της ζωής στο εξωτερικό.....	109

Γράφημα 7.4.	Οι πιο σημαντικές πτυχές της ελληνικής ταυτότητας για τους/τις Έλληνες/ίδες της Διασποράς στη Γερμανία.....	110
Γράφημα 7.5.	Πόσες φορές επισκέφθηκαν οι Έλληνες/ίδες της Διασποράς στη Γερμανία την Ελλάδα τον τελευταίο χρόνο	112
Γράφημα 7.6.	Συναισθήματα των Ελλήνων/ίδων της Διασποράς στη Γερμανία για την Ελλάδα και τη Γερμανία	113
Γράφημα 7.7.	Συναισθηματικοί και ηθικοί δεσμοί με την Ελλάδα (μέση τιμή αυτοτοποθέτησης σε 10βάθμια κλίμακα)	114
Γράφημα 7.8.	Εάν στέλνουν χρήματα ή βοηθούν με κάποιον άλλο τρόπο οικονομικά οι Έλληνες/ίδες της Διασποράς στη Γερμανία τους συγγενείς ή φίλους στην Ελλάδα (π.χ. πληρώνοντας λογαριασμούς ή καλύπτοντας οικονομικές τους οφειλές)	116
Γράφημα 7.9.	Για ποιον σκοπό προορίζονται τα χρήματα που στέλνουν στην Ελλάδα οι Έλληνες/ίδες της Διασποράς στη Γερμανία.....	116
Γράφημα 7.10.	Εάν οι Έλληνες/ίδες της Διασποράς στη Γερμανία έχουν αναπτύξει κάποια επαγγελματική συνεργασία με φορείς, επιχειρήσεις ή ιδιώτες στην Ελλάδα ενόσω ζουν στο εξωτερικό.....	117
Γράφημα 8.1.	Πόσο συχνά ενημερώνονται οι Έλληνες/ίδες της Διασποράς στη Γερμανία για την επικαιρότητα στην Ελλάδα και στη Γερμανία	122
Γράφημα 8.2.	Εμπιστοσύνη σε θεσμούς/δομές στην Ελλάδα.....	123
Γράφημα 8.3.	Τομείς στην Ελλάδα που χρήζουν αμεσότερης βελτίωσης (Έως 4 επιλογές)	124
Γράφημα 8.4.	Εάν ψήφισαν οι Έλληνες/ίδες της Διασποράς στη Γερμανία στις προηγούμενες ελληνικές εθνικές εκλογές.....	126
Γράφημα 8.5.	Πρόθεση των Ελλήνων/ίδων της Διασποράς στη Γερμανία να ψηφίσουν στις επόμενες ελληνικές εθνικές εκλογές	126
Γράφημα 8.6.	Αυτοτοποθέτηση των Ελλήνων/ίδων της Διασποράς στη Γερμανία στον άξονα Αριστερά-Δεξιά (1 = Αριστερά και 10 = Δεξιά)	128
Γράφημα 8.7.	Ενστερνισμός ιδεολογικών παραδόσεων των Ελλήνων/ίδων της Διασποράς στη Γερμανία	129
Γράφημα 8.8.	Εάν οι Έλληνες/ίδες της Διασποράς στη Γερμανία θεωρούν ότι οι ελληνικές κυβερνήσεις έχουν αναπτύξει αρκετές δράσεις για τους Έλληνες που ζουν στο εξωτερικό	130
Γράφημα 8.9.	Προτεινόμενοι τρόποι προσέγγισης της Διασποράς της Γερμανίας από την ελληνική κυβέρνηση (Έως 2 επιλογές)	131
Γράφημα 9.1.	Μετανάστευση και παλιννόστηση από και προς τη Γερμανία τα τελευταία 15 χρόνια (2008-2023)	136
Γράφημα 9.2.	Μεταναστευτικά σχέδια και επιθυμία για επιστροφή στην Ελλάδα τα επόμενα τρία χρόνια	138
Γράφημα 9.3.	Πρόθεση επιστροφής και επιθυμία επιστροφής των Ελλήνων της Διασποράς της Γερμανίας και του Ηνωμένου Βασιλείου	141

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 4.1.	Πληθυσμός της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία.....	58
Πίνακας 4.2.	Η πρώτη γενιά με βάση την περίοδο μετανάστευσης.....	59
Πίνακας 4.3.	Αναλογία φύλου ανά περίοδο μετανάστευσης.....	61
Πίνακας 4.4.	Μέση ηλικία κατά το έτος μετανάστευσης ανά περίοδο μετανάστευσης.....	63
Πίνακας 4.5.	Οικογενειακή κατάσταση ανά περίοδο μετανάστευσης.....	63
Πίνακας 4.6.	Γεωγραφική κατανομή της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία.....	65
Πίνακας 4.7.	Εκπαιδευτικό επίπεδο της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία.....	67
Πίνακας 4.8.	Εισοδηματική κατάσταση της ελληνικής Διασποράς.....	68
Πίνακας 4.9.	Εισοδηματική κατάσταση ανά φύλο.....	69
Πίνακας 4.10.	Εργασιακή κατάσταση της ελληνικής Διασποράς.....	70
Πίνακας 4.11.	Επαγγελματική κατάσταση της ελληνικής Διασποράς με βάση την κατηγοριοποίηση ISCO.....	71
Πίνακας 5.1.	Κίνητρα μετανάστευσης των Ελλήνων/ίδων μεταναστών/τριών στη Γερμανία.....	80
Πίνακας 5.2.	Λόγοι για την επιλογή της Γερμανίας ως μεταναστευτικού προορισμού.....	85
Πίνακας 6.1.	Συγκρίνοντας τη ζωή στη Γερμανία με τη ζωή στην Ελλάδα (μέση τιμή).....	89
Πίνακας 6.2.	Εργασιακή κατάσταση των ατόμων της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία.....	92
Πίνακας 6.3.	Εργασιακό καθεστώς των ατόμων της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία.....	96
Πίνακας 9.1.	Λόγοι και συνθήκες για την επιστροφή στην Ελλάδα.....	140

Επιτελική σύνοψη

Η Γερμανία αποτέλεσε τον κύριο μεταναστευτικό προορισμό του μεταπολεμικού μαζικού κύματος εξερχόμενης μετανάστευσης από την Ελλάδα. Συγκεκριμένα, από το 1960 έως το 1973, σχεδόν το 60% του ενός εκατομμυρίου αποδήμων κατευθύνθηκε προς τη Γερμανία, στο πλαίσιο του προγράμματος μετανάστευσης των λεγόμενων «φιλοξενούμενων εργατών και εργατριών». Λόγω της δυσχερούς μεταπολεμικής κατάστασης και του γεγονότος ότι οι μετανάστες και οι μετανάστριες προέρχονταν κυρίως από φτωχές οικογένειες και από αγροτικές, υποβαθμισμένες επαρχιακές περιοχές της Ελλάδας, η μετανάστευση στη Γερμανία συνεπαγόταν άμεση βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου. Αυτό φαίνεται ότι επηρέασε καθοριστικά την απόφαση σημαντικού μέρους των μεταναστών και μεταναστριών να παραμείνουν στη χώρα, ακόμη και μετά την παύση του προγράμματος μετανάστευσης το 1973. Λόγω των δυσκολιών ένταξης και των διακρίσεων που συνέχιζαν ωστόσο να αντιμετωπίζουν, οργανώθηκαν ελληνικές κοινότητες και ιδρύθηκαν ελληνικά δημόσια σχολεία για τη νέα γενιά, τα οποία λειτουργούν ακόμη και σήμερα.

Το 1988, οι Έλληνες και οι Ελληνίδες πολίτες απέκτησαν το δικαίωμα μετακίνησης και εγκατάστασης σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ως αποτέλεσμα, η μετανάστευση προς τη Γερμανία αυξήθηκε, ιδιαίτερα έως τα μέσα της δεκαετίας του 1990, ενώ μετά το δεύτερο μισό της ίδιας δεκαετίας σημειώθηκε σημαντική αύξηση και των επιστροφών στην Ελλάδα, που αφορούσαν και άτομα δεύτερης γενιάς. Ενισχύθηκε, έτσι, ο αμφίδρομος χαρακτήρας της μετανάστευσης από και προς τη Γερμανία, ο οποίος είχε ήδη διαμορφωθεί κατά τη μεταπολεμική μαζική μετανάστευση.

Με την έναρξη της οικονομικής κρίσης, η κατάσταση μεταβλήθηκε και πάλι. Η Γερμανία αναδείχθηκε εκ νέου ως ο κύριος προορισμός των Ελλήνων και Ελληνίδων μεταναστών, καθώς η μακροχρόνια παρουσία της ελληνικής Διασποράς και τα υπάρχοντα κοινωνικά δίκτυα στη χώρα διευκόλυναν τη μετεγκατάστασή τους. Η νέα αυτή μεταναστευτική ροή ήταν εκτεταμένη, αλλά σε αντίθεση με το παρελθόν, δεν έλαβε χώρα στο πλαίσιο διακρατικών συμφωνιών. Επιπλέον, οι νεότεροι/ες μετανάστες και μετανάστριες διέθεταν πλέον ένα σημαντικά πιο ετερογενές μορφωτικό υπόβαθρο, με μεγάλο ποσοστό αποφοίτων πανεπιστημίων που εργάζονταν σε ανταγωνιστικούς

τομείς της γερμανικής οικονομίας, αλλά και σημαντικό αριθμό ατόμων με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο και κοινωνικο-οικονομική ευαλωτότητα.

Οι εξελίξεις αυτές καθιστούν επιτακτικά αναγκαία τη διερεύνηση αυτής της ελλιπώς μελετημένης διασπορικής κοινότητας, όχι μόνο για να εξεταστεί η εξέλιξη των χαρακτηριστικών της τα τελευταία χρόνια, αλλά και διότι αποτελεί σημαντική περίπτωση μελέτης της διάδρασης της ελληνικής Διασποράς με την Ελλάδα. Ως ένα σημαντικό βήμα για τη διερεύνηση αυτών των ζητημάτων, η παρούσα έκθεση περιλαμβάνει: 1) περιγραφή των ευρημάτων της έρευνας GDDE (Greek Diaspora in Germany – Ελληνική Διασπορά στη Γερμανία), που διενεργήθηκε από τον Σεπτέμβριο του 2023 μέχρι τον Απρίλιο του 2024, καθώς και 2) πρωτογενή ανάλυση στατιστικών δεδομένων του Mikrozensus, μια επίσημη στατιστική έρευνα, η οποία διεξάγεται ετησίως σε αντιπροσωπευτικό δείγμα του γερμανικού πληθυσμού και των νοικοκυριών. Η έρευνα βασίζεται σε τρία ερευνητικά ερωτήματα: 1) Ποιο είναι το κοινωνικο-οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό προφίλ των Ελλήνων/ίδων στη Γερμανία; 2) Ποια είναι η οικονομική και κοινωνική τους ένταξη στη γερμανική κοινωνία; 3) Σε ποιο βαθμό και με ποιον τρόπο διατηρούν επαφές με την Ελλάδα; Τα βασικά αποτελέσματα παρατίθενται με συνοπτικό τρόπο παρακάτω.

Δημογραφικό προφίλ

Σύμφωνα με τα δεδομένα της ετήσιας έρευνας Mikrozensus του 2019, ο πληθυσμός της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία ανέρχεται σε σχεδόν μισό εκατ. άτομα. Περίπου τα δύο πέμπτα αυτού του πληθυσμού αφορούν σε άτομα που γεννήθηκαν στη Γερμανία με οικογενειακό ιστορικό μετανάστευσης (άτομα δεύτερης και τρίτης γενιάς), και τα τρία πέμπτα αφορούν σε μετανάστες και μετανάστριες πρώτης γενιάς, δηλαδή άτομα που μετανάστευσαν τα ίδια στη Γερμανία. Από τα άτομα πρώτης γενιάς, περίπου 105.000 μετανάστευσαν μετά το 2009, ενώ σε αυτόν τον αριθμό πρέπει να προστεθούν τουλάχιστον 21.000 άτομα, που αντιστοιχούν στην καθαρή μετανάστευση (εξερχόμενη μετανάστευση μείον επιστροφές) από το 2019 έως το 2024, καθώς και ένας αριθμός ατόμων δεύτερης γενιάς που είχαν μεταναστεύσει στην Ελλάδα και επέστρεψαν εκ νέου στη Γερμανία μετά το 2009.

Η ελληνική Διασπορά στη Γερμανία παρουσιάζει ισορροπημένη αναλογία φύλου, με τους άνδρες να υπερτερούν ελαφρώς και ηλικιακή σύνθεση η οποία χαρακτηρίζεται από σχετικά υψηλό αριθμό ατόμων στις μεσαίες ηλικιακές ομάδες (30-50 ετών). Το ποσοστό των έγγαμων είναι υψηλότερο μεταξύ των ατόμων της πρώτης γενιάς σε σχέση με τη δεύτερη και τρίτη γενιά (58% αντί 26%), που αποτελούν μια δημογραφικά νεανική ομάδα. Οι μεικτοί γάμοι αφορούν περίπου το ένα τέταρτο του συνόλου και είναι ιδιαίτερα πιο συχνόι μεταξύ της δεύτερης και τρίτης γενιάς. Σε ό,τι αφορά

τη γεωγραφική κατανομή, τα τρία τέταρτα του πληθυσμού της Διασποράς διαμένει σε τρία ομόσπονδα κρατίδια, συγκεκριμένα: α) στη Βόρεια Ρηνανία-Βεσφαλία, β) στη Βάδη-Βυρτεμβέργη και γ) στη Βαυαρία, ενώ στη μετανάστευση μετά το 2009 παρατηρείται μια αύξηση της παρουσίας στο Βερολίνο.

Όσον αφορά το εκπαιδευτικό τους επίπεδο, τα άτομα πρώτης γενιάς έχουν συνολικά χαμηλή τυπική εκπαίδευση, με περίπου τους μισούς να έχουν ολοκληρώσει μόνο την κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Αντίθετα, στον γενικό πληθυσμό της Γερμανίας χωρίς ιστορικό μετανάστευσης, το αντίστοιχο ποσοστό ανέρχεται μόλις στο 9,1%. Παρ' όλα αυτά, η ανισότητα στην εκπαίδευση περιορίζεται σημαντικά στις επόμενες γενιές, καθώς τα άτομα δεύτερης και τρίτης γενιάς εμφανίζουν εκπαιδευτικό επίπεδο συγκρίσιμο με αυτό του γενικού πληθυσμού. Οι μετανάστες και μετανάστριες που έφυγαν από την Ελλάδα μετά το 2009 αποτελούν μια ιδιαίτερα ετερογενή ομάδα, η οποία αφενός, περιλαμβάνει ένα 18,4% ατόμων με μεταπτυχιακό ή διδακτορικό τίτλο –ποσοστό σημαντικά υψηλότερο από τον γενικό πληθυσμό της Γερμανίας– και αφετέρου, ένα εξίσου υψηλό ποσοστό (18,5%) ατόμων με μόλις πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Η μεταναστευτική απόφαση και η επιλογή της Γερμανίας ως χώρας προορισμού

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας GDDE, η Γερμανία προβάλλει ως μια χώρα που προσελκύει διαχρονικά έναν σημαντικό αριθμό ατόμων που βρίσκονταν σε εργασιακή επισφάλεια και κοινωνικο-οικονομική ευαλωτότητα στην Ελλάδα. Συνεπώς, η μετανάστευση για την πλειονότητα περιγράφεται περισσότερο ως αποτέλεσμα αναγκαιότητας παρά επιθυμίας, και αυτό ισχύει από τα χρόνια της μαζικής εργατικής μετανάστευσης μέχρι και την πρόσφατη μετανάστευση στα πλαίσια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα.

Σε ό,τι αφορά τα μεταναστευτικά κίνητρα, η απόφαση για μετανάστευση φαίνεται να συνδιαμορφώθηκε από διάφορους οικονομικούς, κοινωνικούς και προσωπικούς παράγοντες, και δεν καθορίστηκε μονοδιάστατα από ένα κίνητρο. Σε αντιδιαστολή όμως με τη μετανάστευση στο Ηνωμένο Βασίλειο (ΗΒ), που είναι ο δεύτερος σημαντικότερος προορισμός της νέας ελληνικής μετανάστευσης μετά το 2009 και για την οποία υπάρχουν συγκριτικά δεδομένα (βλ. έρευνα διαΝΕΟσις: Πρατσινάκης, 2021), η κεντρικότητα των οικονομικών παραγόντων στη Γερμανία είναι σαφής (υψηλότερες απολαβές, δυνατότητα να είναι οικονομικά αυτόνομοι, βιοπορισμός κλπ.). Ειδικότερα κατά την περίοδο της κρίσης, η αξιοκρατία, όπως και τα κίνητρα που αφορούν στην εργασία (αναζήτηση καλύτερων εργασιακών συνθηκών, δυνατότητα εργασιακής ανέλιξης και αναζήτηση εργασίας σε συναφές αντικείμενο) αποκτούν σχετικά μεγαλύτερη σημασία, γεγονός που σχετίζεται

με την αύξηση της μετανάστευσης ατόμων με υψηλά εκπαιδευτικά εφόδια κατά την περίοδο αυτή.

Η επιλογή της Γερμανίας ως μεταναστευτικού προορισμού καθορίστηκε σε μεγάλο βαθμό από τα δίκτυα των μεταναστών/τριών από προηγούμενα μεταναστευτικά κύματα στη Γερμανία, ενώ δεν φαίνεται να σχετίζεται σημαντικά με γλωσσικές δεξιότητες. Η εύρεση εργασίας σε ξένη χώρα αποτελεί μεγαλύτερη πρόκληση για τα άτομα χωρίς πανεπιστημιακή εκπαίδευση, τα οποία αποτελούν την πλειονότητα των Ελλήνων και Ελληνίδων μεταναστών και μεταναστριών στη Γερμανία. Ως αποτέλεσμα, πολλοί/ές, ιδίως όσοι/ες δεν διέθεταν επαρκείς γλωσσικές δεξιότητες, επέλεξαν τη Γερμανία, καθώς εκεί μπορούσαν να αξιοποιήσουν τα κοινωνικά τους δίκτυα για την εξασφάλιση εργασίας. Συνεπώς, η σημασία των κοινωνικών δικτύων στον καθορισμό της Γερμανίας ως χώρα προορισμού εξηγεί σε σημαντικό βαθμό το κοινωνικο-οικονομικό προφίλ της ελληνικής Διασποράς στη χώρα και καθορίζει τα εφόδιά τους σε ό,τι αφορά την εκεί προσαρμογή τους.

Κοινωνική κινητικότητα και οικονομική ενσωμάτωση

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, τα τρία πέμπτα των ατόμων της Διασποράς στη Γερμανία είναι εργαζόμενοι/ες. Τα περισσότερα άτομα ανέφεραν ότι βρήκαν την πρώτη τους δουλειά στη χώρα μέσω φίλων/γνωστών ελληνικής καταγωγής, γεγονός που υπογραμμίζει τη σημαντικότητα των κοινοτικών δικτύων εντός της ελληνικής Διασποράς όχι μόνο για την πραγματοποίηση της μετανάστευσης και την επιλογή της Γερμανίας ως χώρας προορισμού, αλλά και για την ενσωμάτωση των μεταναστών/τριών στη χώρα υποδοχής. Επιπλέον, η έρευνα αναδεικνύει τον εξίσου σημαντικό ρόλο των δικτύων για την παροχή βοήθεια στους νεοαφικθέντες και τις νεοαφικθείσες τον πρώτο καιρό μετά την εγκατάστασή τους στη Γερμανία.

Έχει ενδιαφέρον ότι, η μετανάστευση για την πλειονότητα των ατόμων χωρίς *τριτοβάθμια εκπαίδευση* συνοδεύτηκε από καθοδική εργασιακή κινητικότητα. Συγκεκριμένα, πολλά άτομα υποχρεώθηκαν να εργαστούν σε θέσεις χαμηλότερου κύρους και ειδίκευσης, πιθανότατα όμως με καλύτερες μισθολογικές απολαβές. Εν τούτοις, στην πορεία πολλά από τα άτομα αυτά μπόρεσαν να αποκτήσουν καλύτερη εργασία, και σε ό,τι αφορά το στάτους και τη θέση τους στην εργασιακή ιεραρχία. Αντίθετα, για την πλειονότητα των ατόμων με πανεπιστημιακά πτυχία, η μετανάστευση συνδέθηκε με ανοδική εργασιακή κινητικότητα και την απόκτηση εργασίας σε τομέα συναφή με το αντικείμενο των σπουδών τους, καθώς αρκετά από τα άτομα αυτά, ειδικότερα τα νεότερα, εργάζονταν στην Ελλάδα σε κλάδους εκτός του αντικειμένου των σπουδών τους.

Όσον αφορά την εισοδηματική κατάσταση των Ελλήνων/ίδων στη Γερμανία, η διαφορά σε σύγκριση με την Ελλάδα είναι αξιοσημείωτη. Σύμφωνα

με τα στοιχεία της Eurostat για το 2023, το 60% των κατοίκων της χώρας έχει ισοδύναμο διαθέσιμο ατομικό εισόδημα κάτω από €1.012,5. Αντίθετα, σύμφωνα με την έρευνά μας, μόλις το 16% του συνόλου της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία και το 18,6% των ατόμων που μετανάστευσαν μετά το 2009 δηλώνουν ατομικό εισόδημα κάτω από €1.000. Συγκρίνοντας την κατανομή του ατομικού εισοδήματος στον γενικό γερμανικό πληθυσμό, παρατηρείται ότι τα άτομα της ελληνικής Διασποράς κατατάσσονται ελαφρώς χαμηλότερα, με τις διαφορές να είναι όμως πιο έντονες στις χαμηλότερες καθώς και στις υψηλότερες εισοδηματικές κατηγορίες. Όσον αφορά το εργασιακό καθεστώς, τα άτομα της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερα υψηλή εργασιακή ασφάλεια, καθώς το 82,8% διαθέτει πολυετές συμβόλαιο ή μόνιμη απασχόληση – ποσοστό σημαντικά υψηλότερο όχι μόνο σε σχέση με την Ελλάδα, αλλά και με το αντίστοιχο των Ελλήνων/ίδων της Διασποράς στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Κοινωνική ενσωμάτωση

Σε σχέση με τη γλωσσική επάρκεια, διαπιστώνονται σημαντικές διαφορές μεταξύ της δεύτερης/τρίτης γενιάς, η οποία έχει μεγαλώσει ως δίγλωσση και διαθέτει άριστες γλωσσικές δεξιότητες, και συγκεκριμένων υπο-ομάδων της πρώτης γενιάς, όπως τα άτομα ηλικίας 55-64 ετών, καθώς και τα άτομα που έχουν ολοκληρώσει, ως ανώτερη εκπαιδευτική βαθμίδα, την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, πολλά από τα οποία έχουν περιορισμένη γνώση γερμανικών. Αυτό το αποτέλεσμα δεν ερμηνεύεται μόνον ως έλλειψη γνωστικών ικανοτήτων για την εκμάθηση ξένης γλώσσας, αλλά και ως μορφή μακροχρόνιας αναπαραγωγής κοινωνικής ανισότητας στο πλαίσιο της μετανάστευσης. Τόσο κατά το πρώτο κύμα εργασιακής μετανάστευσης, τις δεκαετίες του 1960 και 1970, αλλά και κατά τα χρόνια της οικονομικής κρίσης, τα άτομα με χαμηλότερα εκπαιδευτικά προσόντα απασχολούνταν σε επαγγέλματα που δεν προσέφεραν ευκαιρίες για εκμάθηση της γερμανικής γλώσσας μέσω της καθημερινής αλληλεπίδρασης με τον γερμανόφωνο πληθυσμό. Επιπλέον, οι εργοδότες δεν παρείχαν χρόνο για να παρακολουθήσουν οι εργαζόμενοι/ες σχετικά μαθήματα. Η γλωσσική επάρκεια των μεταναστών/τριών μετά το 2009 είναι μεικτή, με κάποια άτομα να έχουν πολύ καλή γνώση της γλώσσας, ενώ άλλα να έχουν μέτριο επίπεδο γλωσσομάθειας στα γερμανικά.

Σε σχέση με τη γνώση των ελληνικών, αυτή είναι αναμενόμενα πολύ καλή για το σύνολο των ατόμων πρώτης γενιάς, αλλά είναι σχετικά καλή και στα άτομα δεύτερης και τρίτης γενιάς. Μάλιστα, έχει ενδιαφέρον ότι μόνο 1,7% των ατόμων δεύτερης και τρίτης γενιάς αναφέρουν ότι έχουν περιορισμένη γνώση ελληνικών. Το αποτέλεσμα αυτό μπορεί να σχετίζεται με τη δυνατότητα των παιδιών της δεύτερης και τρίτης γενιάς που έχουν γεννηθεί στη Γερμανία να φοιτήσουν στα (συνολικά 30) ελληνικά σχολεία, που έχουν σχετικά μακρά παράδοση στη Γερμανία, ή να λάβουν πρόσθετα μαθήματα

ελληνικών, τα οποία σε ορισμένα κρατίδια προσφέρονται δωρεάν, ενώ σε άλλα διοργανώνονται από ελληνικές κοινότητες και πρωτοβουλίες γονέων.

Ένα αξιοσημείωτο εύρημα της έρευνας είναι ότι οι φίλοι και φίλες των Ελλήνων και Ελληνίδων που ζουν στη Γερμανία ανήκουν σε διάφορες εθνικότητες, δηλαδή ο κοινωνικός κύκλος τους φαίνεται να είναι πολύ μεικτός. Αυτό παρουσιάζει ενδιαφέρον και σε σχέση με τα ευρήματα της έρευνας για την ιδιαίτερα μεγάλη σημαντικότητα των δικτύων της ελληνικής κοινότητας, κάτι που ενδεχομένως σημαίνει ότι το ένα δεν αποκλείει το άλλο.

Ταυτόχρονα, η εμπειρία διακρίσεων αποτελεί μια σκληρή πραγματικότητα για μεγάλο μέρος της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία. Ιστορικά έχει εντοπιστεί μια μακροχρόνια «απροθυμία» εκ μέρους του γερμανικού πληθυσμού και ορισμένων πολιτικών εκπροσώπων να αποδεχτούν ότι η Γερμανία είναι μια χώρα μετανάστευσης. Σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνας, το 70,1% των ατόμων της ελληνικής Διασποράς έχει ακούσει υποτιμητικά σχόλια λόγω της μεταναστευτικής του ταυτότητας, με το 20,2% να δηλώνει ότι έχει βιώσει τέτοιες εμπειρίες πολλές φορές. Η εργασιακή ανισότητα αποτελεί, επίσης, έναν σημαντικό παράγοντα διάκρισης. Στη Γερμανία, το 67,9% των μεταναστών πρώτης γενιάς αναφέρει ότι έχει υποστεί άδικη μεταχείριση στον εργασιακό χώρο λόγω της καταγωγής του, με το 18% να δηλώνει ότι αυτό έχει συμβεί πολλές φορές. Αντίθετα, στο Ηνωμένο Βασίλειο τα αντίστοιχα ποσοστά ήταν περίπου τα μισά –κατά 50% χαμηλότερα– τόσο όσον αφορά την εμπειρία υποτιμητικών σχολίων όσο και τις διακρίσεις στον χώρο εργασίας, παρά το γεγονός ότι η σχετική έρευνα διεξήχθη μετά το δημοψήφισμα για την αποχώρηση του ΗΒ από την Ευρωπαϊκή Ένωση, ένα πολιτικό γεγονός που συνδέθηκε άμεσα με ζητήματα μετανάστευσης. Η μεγάλη αυτή διαφορά στα ποσοστά υποδηλώνει μια εντονότερη έκφραση ξενοφοβικών αντιλήψεων στη γερμανική κοινωνία σε σύγκριση με τη βρετανική.

Ταυτότητα

Οι Έλληνες και Ελληνίδες της Γερμανίας αισθάνονται περισσότερο «μετακινούμενοι Ευρωπαίοι πολίτες» και «πολίτες του κόσμου» και λιγότερο «μέλη της ελληνικής Διασποράς» και «μετανάστες ή μετανάστριες», γεγονός που σχετίζεται, αφενός, με τα πολυπολιτισμικά τους φιλικά δίκτυα και, αφετέρου, με τη συνεχή κινητικότητα που χαρακτηρίζει διαχρονικά την ελληνική μετανάστευση από και προς τη Γερμανία, και τις πολλαπλές σχέσεις που έχουν αναπτύξει με διαφορετικούς τόπους. Το εύρημα αυτό είναι ενδιαφέρον, καθώς αυτές οι ταυτότητες συνήθως συνδέονται με τους μετανάστες υψηλής ειδίκευσης, γεγονός που τα αποτελέσματα της έρευνάς μας αμφισβητούν.

Αξιολογώντας την εγγύτητά τους με την ελληνική και τη γερμανική νοοτροπία και τρόπο ζωής, ταυτίζονται περισσότερο με την Ελλάδα, αλλά οι διαφορές είναι ιδιαίτερα μικρές, γεγονός που υποδηλώνει ότι νιώθουν εξίσου άνετα και

με τις δύο χώρες, παρά τον υψηλό βαθμό διακρίσεων που υφίστανται στη Γερμανία. Ταυτόχρονα, η πλειονότητα των ερωτηθέντων δηλώνει ισχυρή σύνδεση με την *ελληνική ταυτότητα*, όπως επαναξιολογείται μέσα από τη μεταναστευτική εμπειρία. Για τους/τις Έλληνες/Ελληνίδες της Γερμανίας, κεντρικά χαρακτηριστικά της ελληνικής ταυτότητας αποτελούν η ελληνική γλώσσα, η οικογένεια και οι φίλοι, η ελληνική καταγωγή και η ελληνική νοοτροπία και αντίληψη ζωής. Επίσης, παραμένουν σε διαρκή επαφή με την Ελλάδα, τόσο μέσω συχνών ταξιδιών όσο και μέσω τακτικής τηλεφωνικής και διαδικτυακής επικοινωνίας με άτομα στη χώρα. Η ελληνική ταυτότητα εμφανίζεται ως η ισχυρότερη μορφή ταυτοποίησης των μεταναστών/τριών μετά το 2009, ενώ οι νεότερες ηλικιακές ομάδες καταγράφουν ισχυρή ταύτιση με τη γερμανική ταυτότητα, η οποία παρουσιάζεται αρκετά ασθενής στις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες.

Επαφές με την Ελλάδα και διάθεση προσφοράς-συνεργασίας

Η κινητοποίηση της ελληνικής Διασποράς της Γερμανίας εκφράζεται μέσα από την κοινωνική, πολιτική και οικονομική της σύνδεση με την Ελλάδα. Για την πλειοψηφία των Ελλήνων/Ελληνίδων της Γερμανίας, η διατήρηση της επαφής με την Ελλάδα είναι τακτική και σημαντική. Τα μέλη της ελληνικής Διασποράς αισθάνονται νοσταλγία, περηφάνια, ζεστασιά και παράλληλα, απογοήτευση για την Ελλάδα. Αυτό αντικατοπτρίζεται και στο γεγονός ότι το αίσθημα βοήθειας κοντινών ανθρώπων επικρατεί της αίσθησης ευθύνης για βοήθεια της πατρίδας σε περιόδους κρίσης, με σημαντικό ποσοστό να δηλώνει ότι δεν αισθάνεται την υποχρέωση να βοηθήσει την Ελλάδα. Η έρευνα έλαβε υπόψη την αποστολή χρηματικών εμβασμάτων, την ανάπτυξη επαγγελματικών συνεργασιών και την προσφορά βοήθειας με τη μορφή εθελοντισμού. Η αποστολή εμβασμάτων στην Ελλάδα δεν αποτελεί κοινή πρακτική, καθώς μόνο το 16,1% του δείγματος απάντησε ότι στέλνει συστηματικά, χρήματα. Όταν λαμβάνει χώρα, η χρηματική συνεισφορά διοχετεύεται σε καθημερινές ανάγκες και αποπληρωμή οφειλών. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι μετανάστες μετά το 2009 στέλνουν χρήματα στην Ελλάδα πιο τακτικά σε σύγκριση με άτομα της δεύτερης και τρίτης γενιάς. Συνολικά, φαίνεται ότι οι διαφορές στη συμπεριφορά αποστολής χρημάτων σχετίζονται τόσο με το μεταναστευτικό κύμα και τη δεδομένη συγκυρία (π.χ. οικονομική κρίση), όσο και με το εισόδημα των Ελλήνων και Ελληνίδων της Γερμανίας και των οικογενειών τους στην Ελλάδα.

Σχετικά με την προσφορά οικονομικής ή μη βοήθειας στην πατρίδα και την ανάπτυξη συνεργασιών, η πλειοψηφία των Ελλήνων/Ελληνίδων της Γερμανίας δηλώνει ότι δεν ενδιαφέρεται να αναπτύξει επαγγελματική συνεργασία με φορείς, επιχειρήσεις, ή ιδιώτες στην Ελλάδα. Ωστόσο, υπάρχει ένα σημαντικό ποσοστό (39%) που επιθυμεί να προσφέρει βοήθεια ή να μετέχει σε συνεργασίες, αλλά δεν το έχει καταφέρει ακόμα. Σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνας, οι λόγοι που έχουν αποτρέψει ως τώρα τους/τις

Έλληνες/Ελληνίδες της Γερμανίας από το να προσφέρουν βοήθεια σχετίζονται με τη γραφειοκρατία, την έλλειψη εμπιστοσύνης στους θεσμούς και την οικονομική αβεβαιότητα στην Ελλάδα. Συνολικά, τα δεδομένα της έρευνας για την κινητοποίηση της Διασποράς παρουσιάζουν σημαντική συμβατότητα με εκείνα της έρευνας στο ΗΒ, παρά τις διαφορές μεταξύ των δύο Διασπορών όσον αφορά το κοινωνικο-δημογραφικό προφίλ και τη διαμόρφωση της ιστορικής τους εξέλιξης.

Πολιτική ταυτότητα

Όσον αφορά την πολιτική ταυτότητα της Διασποράς, η έρευνα επιβεβαιώνει μια δυσπιστία των Ελλήνων/ίδων της Γερμανίας απέναντι στη λειτουργία κάποιων δημοκρατικών θεσμών της χώρας, αναδεικνύει την επιθυμία τους για μια καλύτερη διασύνδεση με την Ελλάδα και τη διατήρηση μιας στενής επαφής με την ελληνική πραγματικότητα. Οι Έλληνες και Ελληνίδες της Γερμανίας, ως η μεγαλύτερη διασπορική κοινότητα στην Ευρώπη, ενδιαφέρονται για δομικές αλλαγές στην Ελλάδα και αντιλαμβάνονται ως πρωταρχικές τις ελλείψεις σε τομείς, όπως η παιδεία, η υγεία, το φορολογικό σύστημα και η δημόσια διοίκηση. Ενώ θεωρούν την ψήφο ως σημαντικό εργαλείο διασύνδεσης με τη χώρα, δεν είναι κατ' ανάγκη και πρωταρχικό, δεδομένου ότι τα ποσοστά μετάβασης στις κάλπες είναι περιορισμένα για υποκειμενικούς αλλά και αντικειμενικούς λόγους. Οι Έλληνες και Ελληνίδες της Γερμανίας είναι μετριοπαθείς στην πολιτική και ιδεολογική τους αυτοτοποθέτηση, ενώ παρατηρείται μια ενδιαφέρουσα στροφή της νεολαίας σε πιο συντηρητική ιδεολογική κατεύθυνση.

Επιστροφή

Σύμφωνα με τα δεδομένα της Γερμανικής Ομοσπονδιακής Στατιστικής Υπηρεσίας, διαπιστώνουμε ότι, αν και η δυναμική της εξερχόμενης μετανάστευσης, η οποία διατηρούνταν σε πολύ υψηλά επίπεδα για όλη τη δεκαετία του 2010, έχει εξασθενήσει από την έναρξη της πανδημίας και μετά, δεν έχει καταγραφεί –τουλάχιστον όχι ακόμη– μια αντίστοιχα έντονη αντίρροπη τάση αύξησης της επιστροφής. Μέχρι και το 2023, το τελευταίο έτος για το οποίο υπάρχουν δεδομένα, το μεταναστευτικό ισοζύγιο παραμένει αρνητικό, δηλαδή περισσότερα άτομα μεταναστεύουν από όσα επιστρέφουν. Μάλιστα, η αύξηση της επιστροφής μπορεί να εξηγηθεί κυρίως ως αποτέλεσμα της μεγέθυνσης του διασπορικού πληθυσμού, καθώς, ως ποσοστό επί του διασπορικού πληθυσμού, η ετήσια παλιννόστηση, για την περίοδο 2010-2023, κυμαίνεται μεταξύ 3% και 4%.

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, η μεγάλη πλειονότητα των ατόμων της ελληνικής Διασποράς σχεδιάζει να παραμείνει στη Γερμανία στα επόμενα τρία χρόνια. Μόνο το 8,8% των ατόμων σχεδιάζουν να επιστρέψουν στην Ελλάδα και το 6% σχεδιάζουν τη μετανάστευσή τους σε τρίτη χώρα. Σε ό,τι

αφορά το επιθυμητό τους σενάριο για τα επόμενα τρία χρόνια, ανεξάρτητα από το τι σχεδιάζουν, το 30,9% του συνολικού δείγματος αναφέρει ότι θα ήθελε να μετοικήσει στην Ελλάδα τα επόμενα τρία χρόνια αν του το επέτρεπαν οι συνθήκες, το 48,9% θα επιθυμούσε να παραμείνει στη Γερμανία, και το 8,5% να πάει σε άλλη χώρα και όχι στην Ελλάδα. Όσον αφορά τα μακροπρόθεσμα σχέδιά τους, αν και η συντριπτική πλειονότητα των ατόμων της Διασποράς δεν σχεδιάζουν *άμεσα* την επιστροφή τους, το 80,5% του συνολικού δείγματος δήλωσε ότι θα ήθελε να επιστρέψει στην Ελλάδα κάποια στιγμή στο μέλλον. Από αυτούς, οι μισοί ανέφεραν ότι θα το έκαναν κατά τη συνταξιοδότησή τους.

Σε σχέση με τους λόγους και τις συνθήκες υπό τις οποίες τα άτομα θα επέστρεφαν στην Ελλάδα, για το σύνολο της Διασποράς ιδιαίτερη σημασία έχει η δυνατότητα εξεύρεσης εργασίας που να τους ικανοποιεί οικονομικά, λόγοι νοσταλγίας, καθώς και η εύρεση εργασίας που να είναι συμβατή με τα προσόντα τους. Συγκρίνοντας τα αποτελέσματα με τα αντίστοιχα της έρευνας του ΗΒ, ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον εύρημα είναι το γεγονός ότι, παρά τις σαφείς διαφορές μεταξύ του διασπορικού πληθυσμού των δύο χωρών, καθώς και τα τέσσερα χρόνια που χωρίζουν χρονικά τις δύο έρευνες, τα δεδομένα σχετικά με τα σχέδια και τις επιθυμίες των μεταναστών/τριών για την επιστροφή είναι παρόμοια, ειδικότερα όταν εξετάζουμε τα δεδομένα για τους/τις μετανάστες/τριες που έφυγαν από την Ελλάδα μετά το 2009. Αυτό το εύρημα υποδεικνύει ότι και στις δύο χώρες κατά την περίοδο διεξαγωγής των ερευνών: α) τα περισσότερα άτομα που έφυγαν κατά τα χρόνια της οικονομικής κρίσης θεωρούσαν ότι οι συνθήκες στη Ελλάδα δεν είναι κατάλληλες για την επιστροφή τους, και β) είχαν εξαρχής σχεδιάσει την αποδημία τους ως ένα πιο μακροπρόθεσμο εγχείρημα.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ,
ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ & ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

Οκτώβριος 2025

Εισαγωγή

Η πρόσφατη, παρατεταμένη χρονικά οικονομική κρίση στην Ελλάδα οδήγησε σε ένα νέο μαζικό κύμα εξερχόμενης μετανάστευσης από τη χώρα. Οι επιπτώσεις της ύφεσης, της λιτότητας, καθώς και μια γενικευμένη δυσπιστία προς τους θεσμούς και το πολιτικό σύστημα στην Ελλάδα, ώθησαν πάνω από μισό εκατομμύριο Έλληνες και Ελληνίδες να εγκαταλείψουν τη χώρα τους από το 2010 και έπειτα. Η Γερμανία αναδείχθηκε ως ο κύριος προορισμός αυτής της μεταναστευτικής εκροής. Από το 2010 έως το 2024, περισσότερες από 370.000 μετακινήσεις καταγράφηκαν από την Ελλάδα προς τη Γερμανία, με το καθαρό μεταναστευτικό ισοζύγιο να ανέρχεται σε περίπου 150.000 άτομα, σύμφωνα με τα δεδομένα της Ομοσπονδιακής Στατιστικής Υπηρεσίας της Γερμανίας.

Παρά τη σημαντική αριθμητικά ελληνική μετανάστευση προς τη Γερμανία τα τελευταία χρόνια, καθώς και για τις αλλαγές που επιφέρει στην ελληνική Διασπορά στη Γερμανία, υπάρχει έλλειψη μελετών που να διερευνούν με συστηματικό τρόπο το κοινωνικο-οικονομικό και δημογραφικό προφίλ των νέων μεταναστών και μεταναστριών, τις εμπειρίες τους και τα μελλοντικά τους σχέδια. Παράλληλα, περιορισμένες, επίσης, είναι οι μελέτες που να εξετάζουν το προφίλ, τις διαδρομές και τους δεσμούς με την Ελλάδα των απογόνων των μεταπολεμικών μεταναστών και μεταναστριών στη Γερμανία, των λεγόμενων Ελλήνων και Ελληνίδων της δεύτερης και τρίτης γενιάς της Διασποράς, καθώς και των μεταναστών και μεταναστριών από τα ενδιάμεσα μεταναστευτικά κύματα που μεσολάβησαν.

Ως ένα σημαντικό βήμα για τη διερεύνηση αυτών των ζητημάτων, η παρούσα έκθεση περιλαμβάνει 1) περιγραφή των ευρημάτων της έρευνας GDDE (Greek Diaspora in Germany – Ελληνική Διασπορά στη Γερμανία), που διενεργήθηκε από τον Σεπτέμβριο του 2023 μέχρι τον Απρίλιο του 2024, καθώς και 2) πρωτογενή ανάλυση στατιστικών δεδομένων του Mikrozensus, μια επίσημη στατιστική έρευνα η οποία διεξάγεται ετησίως σε αντιπροσωπευτικό δείγμα του γερμανικού πληθυσμού και των νοικοκυριών από τα κέντρα ερευνητικών δεδομένων των Στατιστικών Υπηρεσιών της ομοσπονδιακής κυβέρνησης και των κρατιδίων της Γερμανίας.

Η έρευνα βασίζεται σε τρία ερευνητικά ερωτήματα: 1) Ποιο είναι το κοινωνικο-οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό προφίλ των Ελλήνων/ίδων στη Γερμανία; 2) Ποια είναι η οικονομική και κοινωνική τους ένταξη στη γερμανική κοινωνία; 3) Σε ποιο βαθμό και με ποιον τρόπο διατηρούν επαφές με την Ελλάδα; Απαντώντας σε αυτά τα ερωτήματα, η GDDE προσφέρει καινοτόμα ευρήματα τόσο σε μεθοδολογικό επίπεδο όσο και στη θεματολογία της μελέτης της ελληνικής Διασποράς. Συγκεκριμένα:

- 1) *Ευρεία θεματική εστίαση:* Είναι η πρώτη εκτενής έρευνα που εξετάζει συστηματικά την ελληνική Διασπορά στη Γερμανία εν συνόλω, αναλύοντας μια σειρά θεμάτων καίριας σημασίας, όπως η μεταναστευτική

απόφαση, η ζωή στη χώρα υποδοχής, η ταυτότητα, η διάθεση για προσφορά και συνεργασίες, η πολιτική συμπεριφορά και η παλιννόστηση.

- 2) *Διαχρονική εστίαση*: Είναι η πρώτη έρευνα που συνδυάζει καινοτόμες ποσοτικές μεθόδους με ενδελεχή ιστορική ανασκόπηση για τη μελέτη της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία. Με αυτόν τον τρόπο, αναλύει τις συνέχειες και τις ασυνέχειες μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης γενιάς Ελλήνων/Ελληνίδων της Γερμανίας, και συνεξετάζει τα διαφορετικά μεταναστευτικά κύματα από την Ελλάδα. Έτσι, παρέχει μια πολυδιάστατη προσέγγιση στην «ιστορική» και τη «νέα» μετανάστευση, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση μιας πληρέστερης εικόνας αυτής της μέχρι σήμερα ελλιπώς μελετημένης ελληνικής Διασποράς.
- 3) *Αντιπροσωπευτικό δείγμα*: Πρόκειται για την πρώτη μελέτη που εξετάζει συστηματικά τα δεδομένα του Mikrozensus σχετικά με την ελληνική Διασπορά. Επιπλέον, είναι η πρώτη έρευνα που επιτυγχάνει ένα δείγμα πληθυσμού για τη μελέτη της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία, το οποίο προσφέρει δυνατότητα γενίκευσης των αποτελεσμάτων. Βασίζεται σε δύο μεθόδους δειγματοληψίας: τη διαδικτυακή μέθοδο της καθοδηγούμενης από τους ερωτώμενους δειγματοληψίας (Respondent-Driven Sampling – RDS) και τη μέθοδο της διαδικτυακής δειγματοληψίας ευκολίας (Online Convenience Sampling – OCS), τις οποίες συνδυάζει με σταθμίσεις μετα-στρωματοποίησης (post-stratification) βάσει δεδομένων των Στατιστικών Υπηρεσιών της ομοσπονδιακής κυβέρνησης και των κρατιδίων της Γερμανίας (Mikrozensus).

Η ελληνική Διασπορά στη Γερμανία

Η ελληνική μετανάστευση στη Γερμανία δεν αποτελεί νέο φαινόμενο. Μπορούμε να περιγράψουμε τέσσερις βασικές περιόδους στη σύγχρονη ιστορία της. Η πρώτη περίοδος, η οποία είναι καθοριστική για το προφίλ και το μέγεθος της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία έως σήμερα, αφορά τη μεταπολεμική περίοδο μέχρι το 1973. Την περίοδο αυτήν, εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες και Ελληνίδες, κυρίως άτομα με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, εγκατέλειψαν την Ελλάδα για να καλύψουν εργατικά κενά πρωτίστως στους ταχέως αναπτυσσόμενους βιομηχανικούς τομείς της Γερμανίας στο πλαίσιο των διακρατικά οργανωμένων προγραμμάτων των «φιλοξενούμενων εργατών/τριών». Αρκετά άτομα επέλεξαν να παραμείνουν στη Γερμανία, καθιστώντας τη μία από τις κυριότερες χώρες με ισχυρή παρουσία ελληνικής Διασποράς.

Η έναρξη της δεύτερης περιόδου καθορίζεται από την απαγόρευση προσλήψεων στη Γερμανία το 1973 και διαρκεί μέχρι το 1988. Η περίοδος αυτή

χαρακτηρίζεται από την αύξηση της παλιννόστησης, αλλά και από την αύξηση της οικογενειακής μετανάστευσης για λόγους επανένωσης. Είναι, επίσης, η περίοδος της κοινοτικής οργάνωσης της Διασποράς, με τη δημιουργία ελληνικών συλλόγων και κοινοτήτων, καθώς και την ίδρυση ελληνικών δημόσιων σχολείων, τα οποία λειτουργούν μέχρι σήμερα. Η *τρίτη* περίοδος ξεκινά το 1988, όταν οι Έλληνες και Ελληνίδες πολίτες αποκτούν το δικαίωμα μετακίνησης και εγκατάστασης σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και διαρκεί μέχρι το 2009. Ως αποτέλεσμα, η μετανάστευση αυξάνεται και πάλι ιδιαίτερα μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990, ενώ μετά το δεύτερο μισό της δεκαετίας αυξάνονται και οι επιστροφές, που αφορούν και άτομα δεύτερης γενιάς. Ενδυναμώνεται, λοιπόν, ο αμφίδρομος χαρακτήρας της μετανάστευσης από και προς τη Γερμανία, που ήταν χαρακτηριστικό και της πρώτης μεταναστευτικής περιόδου.

Η κατάσταση μεταβάλλεται και πάλι μετά το 2009, έτος που οριοθετεί την *τέταρτη* περίοδο και σηματοδοτεί τη δεύτερη μαζική μετανάστευση προς τη Γερμανία, η οποία αυτήν τη φορά δεν είναι διακρατικά οργανωμένη όπως κατά την πρώτη περίοδο. Οι επιπτώσεις της βαθιάς ύφεσης και των μέτρων λιτότητας, σε συνδυασμό με την έλλειψη εμπιστοσύνης στους θεσμούς και τη διάχυτη απογοήτευση προς το πολιτικό σύστημα, ενίσχυσαν ένα κλίμα απαισιοδοξίας και έλλειψης προοπτικής στην Ελλάδα, οδηγώντας ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού στην επιλογή της μετανάστευσης. Οι νεότεροι μετανάστες στη Γερμανία είναι μια ετερογενής ομάδα, που συμπεριλαμβάνει σημαντικό ποσοστό ατόμων με υψηλή εκπαίδευση, αλλά και εξίσου σημαντικό αριθμό ατόμων με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο.

Η παρούσα μελέτη εξετάζει το σύνολο της Διασποράς, καθώς και τις επιμέρους μεταναστευτικές κατηγορίες με βάση την περίοδο μετανάστευσης, δίνοντας έμφαση στο τελευταίο κύμα. Παράλληλα, εξετάζει τις διαφορές μεταξύ των ατόμων που γεννήθηκαν στη Γερμανία με οικογενειακό ιστορικό μετανάστευσης (άτομα δεύτερης και τρίτης γενιάς), και των μεταναστών και μεταναστριών πρώτης γενιάς, δηλαδή αυτών που μετανάστευσαν οι ίδιοι στη Γερμανία. Συνεπώς, η μελέτη αυτή αναδεικνύει την εικόνα της ελληνικής Διασποράς στη σημερινή της μορφή, λαμβάνοντας υπόψη την ιστορική της διάσταση, δηλαδή τη μακροχρόνια διαγενεακή παρουσία της στη Γερμανία.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ,
ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ & ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

Οκτώβριος 2025

Μεθοδολογία

2

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε από τον Σεπτέμβριο του 2023 έως τον Απρίλιο του 2024 από την ομάδα SEESOX Diaspora στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης και το Πανεπιστήμιο της Κολωνίας, σε συνεργασία με τον Οργανισμό Έρευνας και Ανάλυσης διαΝΕΟσις με έδρα την Αθήνα. Αποτελεί την πρώτη εκτενή έρευνα που επικεντρώνεται στην ελληνική διασπορική κοινότητα της Γερμανίας και προσεγγίζει ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα πληθυσμού μέσω ενός καινοτόμου συνδυασμού μεθοδολογιών.

Συγκεκριμένα, για την επίτευξη γενικεύσιμων δεδομένων, εφαρμόστηκε η μεθοδολογία της διαδικτυακής δειγματοληψίας, καθοδηγούμενης από τους ερωτώμενους (Respondent-Driven Sampling – RDS), σε συνδυασμό με τη μέθοδο της δειγματοληψίας ευκολίας μέσω διαδικτύου (Online Convenience Sampling – OCS). Επιπλέον, με σκοπό τη μεγιστοποίηση της αντιπροσωπευτικότητας του δείγματος, οι παραπάνω μέθοδοι συνδυάστηκαν με σταθμίσεις μετα-στρωματοποίησης (post-stratification), βάσει δεδομένων δεδομένων των Στατιστικών Υπηρεσιών της Γερμανίας (Mikrozensus)¹. Η διαδικασία διεξαγωγής της έρευνας περιέλαβε την εύρεση και πρόσκληση συμμετεχόντων, την παρακολούθηση και τον έλεγχο της διαδικασίας συλλογής δεδομένων, την ανάλυση των χαρακτηριστικών του δείγματος, καθώς και τις δειγματοληπτικές σταθμίσεις.

¹ Ο όρος «Mikrozensus» σημαίνει «μικρή απογραφή πληθυσμού» και αναφέρεται στη μεγαλύτερη ετήσια έρευνα νοικοκυριών η οποία διεξάγεται από το 1957 από τις Στατιστικές Υπηρεσίες της ομοσπονδιακής κυβέρνησης και των κρατιδίων της Γερμανίας (βλ. <https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Haushalte-Familien/Methoden/mikrozensus.html?nn=208888>).

2.1. Ο ορισμός του πληθυσμού μελέτης

Ο πληθυσμός μελέτης της έρευνας GDDE ορίστηκε βάσει τριών κριτηρίων επιλογής. Οι συμμετέχοντες έπρεπε: 1) να είναι 18 ετών και άνω, 2) να αυτοπροσδιορίζονται ως Έλληνες/Ελληνίδες και 3) να έχουν διαμείνει στη Γερμανία για τουλάχιστον τρεις μήνες. Επιδιώξαμε να συμπεριλάβουμε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο μέρος του πραγματικού πληθυσμού των Ελλήνων/ίδων στη Γερμανία κατά τη χρονική στιγμή της έρευνας, εντάσσοντας άτομα από προηγούμενα μεταναστευτικά κύματα, μετανάστες/τριες δεύτερης και τρίτης γενιάς, καθώς και νεότερους/ες μετανάστες/τριες. Παρ' όλα αυτά, ένας περιορισμός της έρευνας είναι ότι, λόγω της μεθόδου δειγματοληψίας, δεν συμπεριλαμβάνονται επαρκώς άτομα της ελληνικής Διασποράς από μειονοτικές ομάδες, όπως άτομα από τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης ή άτομα που μετανάστευσαν δευτερογενώς από την Ελλάδα προς τη Γερμανία (π.χ. μετανάστες από την Αλβανία ή την πρώην Σοβιετική Ένωση).

Ο ορισμός μιας εθνοτικής ομάδας ως διασπορικής αποτελεί ένα σύνθετο ζήτημα που εξαρτάται από πλήθος παραγόντων και αφορά τόσο τους νεοαφικθέντες όσο και τα παλαιότερα μέλη της κοινότητας. Για τη διάκριση μεταξύ μετανάστευσης και Διασποράς, λαμβάνουμε υπόψη τον αυτοπροσδιορισμό και την ανάπτυξη μιας συλλογικής ταυτότητας, που συνδέεται με κοινή προέλευση ή καταγωγή από έναν γεωγραφικά και ιστορικά συγκεκριμένο τόπο, κράτος ή χώρα (Cohen, 2023). Η παρούσα μελέτη προσφέρει πολύτιμα δεδομένα που μπορούν να μας βοηθήσουν να αξιολογήσουμε σε ποιο βαθμό τα διαφορετικά κύματα Ελλήνων/ίδων μεταναστών/τριών στη Γερμανία συγκροτούν μια Διασπορά, χωρίς να θεωρείται αυτό δεδομένο εκ των προτέρων.

Η γενιά και η περίοδος μετανάστευσης αποτελούν, επίσης, σημαντικά αναλυτικά και μεθοδολογικά εργαλεία της έρευνάς μας, καθώς επιτρέπουν τη διερεύνηση τόσο της ιστορικής όσο και της σύγχρονης μετανάστευσης των Ελλήνων/ίδων στη Γερμανία. Συμβάλλουν, επίσης, στην ανίχνευση πιθανών διαγενεακών συνεχειών και ασυνεχειών, με στόχο την πληρέστερη κατανόηση της πολυμέρειας που χαρακτηρίζει τη Διασπορά. Οι διαφορές μεταξύ γενεών «έχουν χρησιμοποιηθεί ευρέως σε μελέτες μετανάστευσης για

την εξήγηση διαφορών στον τρόπο σχέσης με την πατρίδα και στα διάφορα επίπεδα ένταξης στην κοινωνία υποδοχής» (Berg, 2011: 39).

Πώς όμως ορίζουμε τη γενιά; Σύμφωνα με τον Mannheim, η γενιά αναφέρεται σε «ομάδες ενσωματωμένες σε μια ιστορικοκοινωνική διαδικασία» με κοινές εμπειρίες (Mannheim, 1952: 292). Αντίστοιχα, στη μελέτη της κουβανικής Διασποράς, η Berg διακρίνει διασπορικές γενιές που προκύπτουν «μέσω ιστορικά ενσωματωμένων εμπειριών αποχώρησης από την Κούβα και άφιξης στην Ισπανία» (Berg, 2011: 40). Παράλληλα, αλλά με διαφορετική νοηματοδότηση, στις μεταναστευτικές σπουδές γίνεται διάκριση μεταξύ ατόμων που έχουν μεταναστεύσει οι ίδιοι, γνωστών ως μετανάστες πρώτης γενιάς, και των απογόνων τους, οι οποίοι χαρακτηρίζονται ως μετανάστες δεύτερης ή και τρίτης γενιάς.

Με στόχο την αποφυγή εννοιολογικής σύγχυσης μεταξύ των δύο διαφορετικών χρήσεων του όρου γενιά, η παρούσα έρευνα υιοθετεί τον ορισμό που επικρατεί στις μεταναστευτικές σπουδές. Δηλαδή, ως πρώτη γενιά περιγράφουμε τα άτομα που έχουν οι ίδιοι μεταναστεύσει, ενώ ως δεύτερη και τρίτη γενιά, τα άτομα που έχουν οικογενειακό ιστορικό μετανάστευσης, χωρίς να έχουν οι ίδιοι μεταναστεύσει.

Ταυτόχρονα, στοχεύοντας να αναδείξουμε τη σημασία των ιστορικών συνθηκών κατά την περίοδο αποδημίας των μεταναστών, η μετανάστευση προς τη Γερμανία αναλύεται περαιτέρω σε τέσσερα διαδοχικά μεταναστευτικά κύματα από την Ελλάδα, σύμφωνα με την περιοδολόγηση που παρουσιάστηκε στην **Εισαγωγή**. Αντίστοιχα, οι Pedraza και Rumbaut (1996) διακρίνουν μεταναστευτικά «κύματα» με βάση τον χρόνο αποχώρησης από την πατρίδα. Τα μεταναστευτικά κύματα αυτά μάς βοηθούν να κατανοήσουμε και να περιγράψουμε την εσωτερική ετερογένεια της πρώτης γενιάς και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των επιμέρους ομάδων που τη συναπαρτίζουν. Σημειώνεται ότι τα χαρακτηριστικά των δύο πρώτων μεταναστευτικών κυμάτων περιγράφονται αναλυτικά στα **Κεφάλαια 3 και 4**, μέσω επισκόπησης της σχετικής βιβλιογραφίας και των διαθέσιμων στατιστικών δεδομένων, ενώ τα δύο πιο πρόσφατα μεταναστευτικά κύματα αναλύονται στα επόμενα κεφάλαια, βάσει των πρωτογενών δεδομένων της έρευνας.

2.2. Ο σχεδιασμός του ερωτηματολογίου

Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από 92 ερωτήσεις και είναι οργανωμένο σε επτά κύριους άξονες: 1) το κοινωνικο-δημογραφικό προφίλ των ερωτώμενων, 2) την απόφαση της μετανάστευσης και την αποτίμησή της, 3) την οικονομική ένταξη στη Γερμανία, 4) ζητήματα ταυτότητας και κοινωνικής ζωής στη γερμανική κοινωνία, 5) τις επαφές και τους δεσμούς με την Ελλάδα, 6) τις αντιλήψεις για την Ελλάδα και την πολιτική ταυτότητα και 7) τα σχέδια για το μέλλον. Η σύνταξη του ερωτηματολογίου βασίστηκε σε αξιολόγηση και ανάλυση του ερωτηματολογίου της έρευνας SEESOX-GDUK, η οποία πραγματοποιήθηκε από τον Οκτώβριο του 2018 έως τον Μάιο του 2019, από την ομάδα SEESOX Diaspora στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, σε συνεργασία με τη διαΝΕΟσις (Πρατσινάκης, 2021), καθώς και σε βιβλιογραφική έρευνα για τον υπό εξέταση πληθυσμό. Κατά τον σχεδιασμό του ερωτηματολογίου, επιδιώξαμε να διατυπώσουμε τις ερωτήσεις με τρόπο κατανοητό για όλες τις υποομάδες της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία (πρόσφατους/ες μετανάστες/τριες, παλαιότερα μέλη της Διασποράς και μετανάστες/τριες δεύτερης και τρίτης γενιάς), λαμβάνοντας υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους.

Επιπλέον, ενσωματώσαμε ερωτήσεις-φίλτρα, διευκολύνοντας την οργάνωση των ερωτήσεων που στόχευαν συγκεκριμένες ομάδες του υπό ανάλυση πληθυσμού. Πραγματοποιήθηκε, επίσης, πιλοτική έρευνα, τα αποτελέσματα της οποίας οδήγησαν σε ορισμένες τροποποιήσεις του ερωτηματολογίου. Το ερωτηματολόγιο συντάχθηκε αρχικά στα ελληνικά και στη συνέχεια μεταφράστηκε στα γερμανικά. Οι συμμετέχοντες είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν τη γλώσσα συμπλήρωσης, με την πλειοψηφία να προτιμά τα ελληνικά. Ο χρόνος συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου, βάσει της πιλοτικής έρευνας, εκτιμήθηκε στα 25 λεπτά, ενώ ο πραγματικός μέσος χρόνος συμπλήρωσης ήταν περίπου 30 λεπτά.

2.3. Οι μέθοδοι δειγματοληψίας

Η μελέτη διασπορικών πληθυσμών, όπως αυτοί που ερευνώνται στην παρούσα μελέτη, καθίσταται ιδιαίτερα δύσκολη με τη χρήση παραδοσιακών μεθόδων τυχαίας δειγματοληψίας. Είναι «κρυμμένοι πληθυσμοί» (hidden populations) για τους οποίους τις περισσότερες φορές δεν υπάρχει δειγματοληπτικό πλαίσιο και τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία είναι ελάχιστα. Συνεπώς, η αντιμετώπιση των σφαλμάτων κάλυψης και η εξαγωγή αντιπροσωπευτικού δείγματος αποδεικνύονται εξαιρετικά δύσκολες στον σχεδιασμό της έρευνας. Για να υπερκεράσουμε αυτήν τη δυσκολία αρχικά βασιστήκαμε στη διαδικτυακή εκδοχή της καθοδηγούμενης από τους ερωτώμενους δειγματοληψίας (Respondent-Driven Sampling – RDS).

Η μέθοδος της RDS χρησιμοποιεί τα κοινωνικά δίκτυα (Network-Based Sampling) για την παραγωγή δεδομένων και αντιπροσωπευτικών εκτιμήσεων «κρυμμένων πληθυσμών» για τους οποίους δεν υπάρχει επαρκές δειγματοληπτικό πλαίσιο και διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία (Salganik & Heckathorn, 2004). Σύμφωνα με αυτήν τη μέθοδο, αρχικά επιλέγονται μερικά άτομα που παρέχουν στον ερευνητή πληροφορίες για τις κοινωνικές τους επαφές. Αυτές οι επαφές, με τη σειρά τους, γίνονται η βάση για τη δημιουργία του επόμενου κύματος ερωτώμενων (Wejnert & Heckathorn, 2008). Επειδή, ωστόσο, οι κοινωνικές διασυνδέσεις δεν είναι τυχαίες, τα δείγματα που προκύπτουν από αυτήν τη μέθοδο δεν θεωρούνται πιθανοτικά (non-probability samples), και άρα δεν μπορούν να θεωρηθούν ως αντιπροσωπευτικά. Η RDS στοχεύει να ξεπεράσει αυτήν την αδυναμία, αξιοποιώντας δεδομένα που συλλέγονται κατά τη διάρκεια της δειγματοληψίας, ώστε να αντλήσει πληροφορίες για τη δομή των κοινωνικών δικτύων και να κατευθύνει τη διαδικασία συλλογής δεδομένων. Σε δεύτερο επίπεδο, τα στοιχεία αυτά χρησιμοποιούνται για την απόδοση σταθμίσεων, ώστε να επιτευχθούν αμερόληπτες (unbiased) εκτιμήσεις για τον πληθυσμό αναφοράς (Salganik & Heckathorn, 2004). Συνεπώς, με τη μέθοδο RDS συλλέγονται πληροφορίες για τον πληθυσμό μελέτης καθώς διενεργείται η έρευνα, και αυτές οι πληροφορίες χρησιμοποιούνται κατόπιν για να κατασκευάσουν ένα κατά προσέγγιση αντιπροσωπευτικό δείγμα.

Η μεθοδολογία αυτή είχε εφαρμοστεί με απόλυτη επιτυχία για την εξαγωγή γενικεύσιμων δεδομένων στην προηγούμενη έρευνα που εκπονήθηκε σε

συνεργασία με τη διαΝΕΟσις για τη μελέτη της ελληνικής Διασποράς στο Ηνωμένο Βασίλειο (Πρατσινάκης, 2021). Αν και ακολουθήθηκαν τα ίδια βήματα, όπως περιγράφονται αναλυτικά στην έκθεση της προηγούμενης έρευνας για το ΗΒ (Πρατσινάκης, 2021: 36-44), και παρά τη συνεχή τροφοδότηση της έρευνας με νέους αρχικούς ερωτώμενους (seeds), συνολικά περίπου 50 άτομα, η διαδικασία προσέλκυσης νέων συμμετεχόντων δεν λειτούργησε απολύτως αποτελεσματικά. Ως αποτέλεσμα, δεν σχηματίστηκαν επαρκώς μακροσκελείς αλυσίδες παραπομπών, που θα επέτρεπαν την επιτυχή εφαρμογή της μεθόδου (βλ. Πρατσινάκης, 2021: 36-38). Δεν ήταν, δηλαδή, εφικτό να εφαρμοστούν σταθμίσεις για την αμερόληπτη εκτίμηση του πληθυσμού αναφοράς, με διόρθωση της ομοιοφιλίας (homophily) –της τάσης των ατόμων να προσκαλούν άτομα με παρόμοια χαρακτηριστικά, όπως το φύλο ή η ηλικία–, και εξισορρόπηση της υποεκπροσώπησης ατόμων με μικρά δίκτυα και της υπερεκπροσώπησης εκείνων με μεγάλα δίκτυα. Συνολικά, συμπληρώθηκαν 301 ερωτηματολόγια σε χρονικό διάστημα έξι μηνών.

Ορισμένοι παράγοντες που ενδέχεται να συνέβαλαν στη μειωμένη αποτελεσματικότητα της εφαρμογής της μεθοδολογίας είναι οι εξής:

1) *Οι δημογραφικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο διασπορικών πληθυσμών:* Η ελληνική Διασπορά στο Ηνωμένο Βασίλειο αποτελείται σε σημαντικό ποσοστό από άτομα με τριτοβάθμια εκπαίδευση, τα οποία είναι περισσότερο εξοικειωμένα με τη χρήση ψηφιακών μέσων και, ως εκ τούτου, εμφανίζουν αυξημένη πιθανότητα συμμετοχής σε διαδικτυακές έρευνες. Αντιθέτως, στον ελληνικό διασπορικό πληθυσμό της Γερμανίας, τα άτομα με ανάλογο μορφωτικό υπόβαθρο αποτελούν μειοψηφία, γεγονός που ενδέχεται να επηρέασε αρνητικά τα ποσοστά συμμετοχής.

2) *Η χρονική συγκυρία και η σχετική απήχηση του θέματος της έρευνας:* Η έρευνα στο Ηνωμένο Βασίλειο πραγματοποιήθηκε σε μια συγκυρία κατά την οποία η εξερχόμενη μετανάστευση απασχολούσε έντονα τον δημόσιο λόγο στην Ελλάδα, και αποτελούσε ταυτόχρονα θέμα άμεσου ενδιαφέροντος για τα άτομα που συμμετείχαν, όπως καταγράφηκε από την ανατροφοδότηση που παρείχαν κατά ή μετά τη διαδικασία συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου. Αντιθέτως, κατά τη διεξαγωγή της αντίστοιχης έρευνας στη Γερμανία –τέσσερα έτη αργότερα– το φαινόμενο της μετανάστευσης είχε σε μεγάλο βαθμό κανονικοποιηθεί, γεγονός που πιθανώς μείωσε τόσο την προσωπική σημασία του θέματος για τους ερωτώμενους όσο και την προθυμία τους να συμβάλουν στον σχετικό δημόσιο διάλογο.

3) *Το ύψος της χρηματικής ανταμοιβής για την προσέλκυση νέων συμμετεχόντων μέσω παραπομπών (δευτερογενές κίνητρο):* Το χρηματικό ποσό κυμαινόταν από €7 έως €28, αναλόγως του αριθμού των ατόμων που προσκαλούσε κάθε συμμετέχων. Είναι πιθανό ότι η εν λόγω ανταμοιβή δεν

αποτέλεσε επαρκές κίνητρο για την ενεργή εμπλοκή τους στη διαδικασία διεύρυνσης του δείγματος.

Τα εμπόδια στην εφαρμογή της μεθοδολογίας RDS μάς οδήγησαν στην υιοθέτηση εναλλακτικών καινοτόμων δειγματοληπτικών στρατηγικών. Συγκεκριμένα, εφαρμόσαμε διαδικτυακή δειγματοληψία ευκολίας (Online Convenience Sampling – OCS) μέσω της πλατφόρμας Ads Manager της Meta, στοχεύοντας επιμέρους υπο-ομάδες χρηστών του Facebook και του Instagram μέσω των οποίων μπορέσαμε να εντοπίσουμε άτομα της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία. Σε δεύτερο στάδιο, προχωρήσαμε σε σταθμίσεις μετα-στρωματοποίησης (post-stratification), οι οποίες μας επέτρεψαν να εξαγάγουμε γενικεύσιμα αποτελέσματα.

Σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες για τις διασπορικές κοινότητες, αυτή η μέθοδος παρέχει έναν οικονομικά αποδοτικό και αποτελεσματικό τρόπο προσέγγισης σημαντικού αριθμού ερωτώμενων (Ersanilli & van der Gaag, 2021· Pötzschke, 2022· Müller-Funk & Ghabash, 2023). Ένα βασικό πλεονέκτημα των πλατφορμών αυτών είναι η δυνατότητα στόχευσης συγκεκριμένων υποσυνόλων εντός αυτών των κοινωνικών δικτύων (Müller-Funk & Ghabash 2023). Οι συμμετέχοντες προσκλήθηκαν μέσω στοχευμένων διαφημίσεων στο Facebook και στο Instagram, κατά το διάστημα 15 Μαρτίου-6 Απριλίου. Οι διαφημίσεις περιλάμβαναν σύντομο κείμενο στα ελληνικά και στα γερμανικά, στοχευμένα οπτικά στοιχεία και ένα σύνδεσμο προς την ιστοσελίδα που φιλοξενούσε την έρευνα.

Συγκεκριμένα, δημιουργήσαμε μια σελίδα στο Facebook, προσθέτοντας το λογότυπο του Greek Diaspora Project ως εικόνα προφίλ. Ακολουθώντας, σχεδιάσαμε οπτικά στοιχεία που να κεντρίζουν το ενδιαφέρον των δυνητικών ερωτηθέντων και να ενθαρρύνουν τη συμμετοχή στην έρευνα. Με αυτό τον σκοπό, επιλέξαμε μια «θετική και πολιτικά ουδέτερη οπτική αναπαράσταση» του ερευνητικού μας έργου (Müller-Funk & Ghabash, 2023). Στη συνέχεια, σχεδιάσαμε τις διαφημίσεις στο Facebook και στο Instagram. Οι διαφημίσεις αυτές είχαν στόχο να προσελκύσουν χρήστες στην ιστοσελίδα που φιλοξενούσε την έρευνα. Ο αλγόριθμος του Facebook προσαρμόζεται έτσι ώστε να εμφανίζει τη διαφήμιση σε χρήστες που είναι πιθανότερο να αλληλοεπιδράσουν με αυτήν (Neundorff & Öztürk, 2023). Οι παράμετροι εντός του Ads Manager, συμπεριλαμβανομένων των δημογραφικών χαρακτηριστικών (π.χ. ηλικία, φύλο) και δεικτών που μας επιτρέπουν να αναγνωρίσουμε τις διασπορικές κοινότητες (π.χ. περιοχές, χρήση γλώσσας, άτομα που είναι μακριά από την πόλη καταγωγής και που ζουν στο εξωτερικό), μας καθοδήγησαν για την ταυτοποίηση των στοχευμένων ομάδων.

Ορίσαμε τις ηλικιακές κατηγορίες από 18 και άνω ετών, χωρίς περιορισμό στο φύλο των συμμετεχόντων. Οι τοποθεσίες στόχευσης περιλάμβαναν τη Γερμανία, με επιλογή «άτομα που ζουν σε αυτήν την τοποθεσία», καθώς

και κατηγορίες, όπως «άτομα μακριά από την πατρίδα» και «άτομα που ζουν στο εξωτερικό» (Müller-Funk & Ghabash, 2023). Τα εν λόγω κριτήρια προσαρμόστηκαν δυναμικά με βάση τις εκτιμήσεις για το μέγεθος τού υπό μελέτη πληθυσμού. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής της έρευνας, προχωρήσαμε σε τροποποιήσεις ορισμένων παραμέτρων στόχευσης με σκοπό την ενίσχυση της συμμετοχής υποομάδων που διαφαινόταν ότι υποεκπροσωπούνταν στο δείγμα (π.χ. άτομα χωρίς πανεπιστημιακή εκπαίδευση). Επιπλέον, τροποποιήθηκε και η εικονογράφηση της διαφήμισης, καθώς η αρχική εικόνα απεικόνιζε αποκλειστικά μία γυναίκα, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα τη δυσανάλογη συμμετοχή γυναικών. Οι διαφημίσεις περιλάμβαναν επικεφαλίδα, κυρίως κείμενο, περιγραφή συνδέσμου και τη συνοδευτική εικόνα η οποία παρουσιάζεται κάτω (Εικόνα 2.1.).

Εικόνα 2.1. Η διαφήμιση για την έρευνα SEESOX-GDDE

Για την ενίσχυση της συμμετοχής και τη διάδοση του ερωτηματολογίου, εστάλησαν υπενθυμιστικά μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και προσφέρθηκε χρηματική αμοιβή ύψους €7 για κάθε ολοκληρωμένο ερωτηματολόγιο. Η πληρωμή πραγματοποιήθηκε μέσω ηλεκτρονικών κουπονιών (e-vouchers) της Amazon, τα οποία αποστέλλονταν με e-mail μέσω της πλατφόρμας λογισμικού της εταιρείας VEX. Η εφαρμογή αυτής της στρατηγικής δειγματοληψίας απέφερε 584 επιπλέον απαντήσεις, με το συνολικό δείγμα να ανέρχεται σε 885 ερωτηματολόγια, συμπεριλαμβανομένων και των 301 που είχαν προηγουμένως συλλεχθεί μέσω της μεθοδολογίας RDS. Προκειμένου να διασφαλιστεί η μέγιστη δυνατή αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος, συνδυάσαμε τη χρήση των τεχνικών RDS και OCS με σταθμίσεις μετα-στρωματοποίησης, βασιζόμενες σε δεδομένα της μικροαπογραφής (Mikrozensus) των Στατιστικών Υπηρεσιών της ομοσπονδιακής κυβέρνησης και των κρατιδίων της Γερμανίας.

2.4. Τα δεδομένα του Mikrozensus

Το Mikrozensus είναι μια επίσημη στατιστική έρευνα η οποία διεξάγεται ετησίως από το 1957 σε αντιπροσωπευτικό δείγμα του γερμανικού πληθυσμού και των νοικοκυριών. Συνολικά, στην έρευνα συμμετέχει το 1% του πληθυσμού της Γερμανίας, δηλαδή περίπου 400.000 νοικοκυριά με περίπου 800.000 μέλη. Η έρευνα παρέχει λεπτομερείς πληροφορίες για μια πληθώρα θεμάτων, σε σχέση με τις συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών, καθώς και τη δομή του πληθυσμού, την οικονομική, κοινωνική, εκπαιδευτική και εργασιακή κατάστασή του.

Η συλλογή δεδομένων για τους Έλληνες και τις Ελληνίδες στη Γερμανία έγινε μέσω επεξεργασίας της συνολικής βάσης δεδομένων του Mikrozensus, με φυσική παρουσία στο κέντρο ερευνητικών δεδομένων² των Στατιστικών Υπηρεσιών των ομόσπονδων κρατιδίων, στο Ντίσελντορφ,³ από την ερευνήτρια Άντρεα Άλμπρεχτ (Πανεπιστήμιο της Κολωνίας), τον Ιούνιο και Ιούλιο του 2023, και παρουσιάζονται αναλυτικά στο **Κεφάλαιο 4**. Η πρόσβαση παρασχέθηκε μετά από έγκριση σχετικού αιτήματος που υπέβαλε η ερευνητική ομάδα στη Γερμανική Ομοσπονδιακή Στατιστική Υπηρεσία. Σύμφωνα με τους κανονισμούς της στατιστικής υπηρεσίας της Γερμανίας, τα δεδομένα εξήχθησαν αποκλειστικά σε αθροιστική μορφή μέσω πινάκων, και μόνο αφότου είχαν προηγουμένως ελεγχθεί από τους υπαλλήλους της για λόγους προστασίας προσωπικών δεδομένων.

Συγκεντρώθηκαν και εξετάστηκαν δεδομένα για τρία έτη, για τα οποία είχαμε το δικαίωμα επεξεργασίας και τα οποία επιλέξαμε με βάση τα εξής κριτήρια: α) το 2009, ως το τελευταίο έτος πριν την έναρξη της νέας ελληνικής μετανάστευσης, β) το 2013, για να αποτυπώσουμε τα χαρακτηριστικά της μετανάστευσης την περίοδο κατά την οποία η μετανάστευση προς τη Γερμανία ήταν σε πολύ υψηλό σημείο σύμφωνα με τη Γερμανική Ομοσπονδιακή Στατιστική Υπηρεσία και τέλος γ) το 2019, ως το πιο πρόσφατο έτος

² Το κέντρο ερευνητικών δεδομένων (safe centre) είναι ένα γραφείο της Γερμανικής Ομοσπονδιακής Στατιστικής Υπηρεσίας στο οποίο δεν μπορεί κάποιος/α να κατεβάσει δεδομένα, η πρόσβαση γίνεται με προσωπική άδεια και με έλεγχο στην πύλη μετά από διαδικασία προσωπικής αίτησης, η επίσκεψη πραγματοποιείται με ραντεβού, ενώ τα δεδομένα εξάγονται μόνο σε αθροιστική μορφή και αποστέλλονται μέσω email εφόσον ελεγχθούν και εγκριθούν.

³ Βλ. <https://www.forschungsdatenzentrum.de/en/contact/dusseldorf>.

για το οποίο υπήρχαν αξιόπιστα στοιχεία. Κατά την περίοδο που έγινε η συλλογή, ήταν διαθέσιμα προς επεξεργασία και τα δεδομένα του 2020, αλλά η ποιότητα αυτών των στοιχείων ήταν χαμηλή λόγω των περιορισμών που επιβλήθηκαν στην απογραφική διαδικασία κατά τη διάρκεια της πανδημίας.

2.5. Η διαδικασία της μετα-στρωματοποίησης

Δεδομένου ότι το δείγμα μας προέκυψε μέσω μη πιθανολογικών τεχνικών δειγματοληψίας, η διαδικασία της μετα-στρωματοποίησης (*post-stratification*) αποτελεί ιδιαίτερα χρήσιμη μέθοδο για τη διόρθωση πιθανών μεροληψιών (*biases*) στα δεδομένα. Η μετα-στρωματοποίηση στοχεύει στην προσαρμογή των δεδομένων του δείγματος, ώστε να ευθυγραμμίζονται με την κατανομή βασικών δημογραφικών μεταβλητών (π.χ. ηλικία, φύλο, εκπαίδευση, γεωγραφική διασπορά) του πραγματικού πληθυσμού, οι οποίες είναι γνωστές από άλλες πηγές. Απαραίτητη προϋπόθεση, συνεπώς, είναι η ύπαρξη αξιόπιστων δημογραφικών δεδομένων για τον πληθυσμό αναφοράς.

Στη Γερμανία, η ετήσια μικροαπογραφή (*Mikrozensus*) παρέχει τη δυνατότητα έγκυρης εφαρμογής της μεθόδου μετα-στρωματοποίησης, καθώς αποτελεί ιδιαίτερα αξιόπιστη πηγή τέτοιων δημογραφικών δεδομένων, υπό την προϋπόθεση ότι ο υπό εξέταση πληθυσμός μπορεί να εντοπιστεί και εκπροσωπείται επαρκώς στο δείγμα της απογραφής. Αυτά τα κριτήρια πληρούνται στην περίπτωση της ελληνικής Διασποράς. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με ανάλυση της βάσης δεδομένων του *Mikrozensus* για το 2019, εντοπίσαμε 3.601 Έλληνες και Ελληνίδες μετανάστες/μετανάστριες ή απογόνους τους που διαμένουν στη Γερμανία.

Χαρακτηριστικά και αποκλίσεις του δείγματος

Η ανάλυση των δεδομένων του *Mikrozensus* (βλ. Κεφάλαιο 4) αποκάλυψε ότι σημαντικό ποσοστό των μεταναστών ελληνικής καταγωγής πρώτης γενιάς (και των τεσσάρων μεταναστευτικών κυμάτων) ανήκει στις χαμηλότερες εκπαιδευτικές κατηγορίες. Αντίθετα, το δείγμα μας περιλάμβανε δυσανάλογα περισσότερα άτομα με υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο (ISCED⁴ 5+6 και ISCED 7+8), καθώς και λιγότερα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας. Το γεγονός

⁴ Η κατάταξη ISCED (International Standard Classification of Education) είναι το διεθνές πρότυπο για την ταξινόμηση των προγραμμάτων εκπαίδευσης και των αντίστοιχων προσόντων σε επίπεδα και πεδία, σύμφωνα με την UNESCO. Επίπεδα Κατάταξης ISCED 2011: 0: Προσχολική εκπαίδευση· 1: Πρωτοβάθμια εκπαίδευση· 2: Κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση· 3: Ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση· 4: Μεταδευτεροβάθμια μη-τριτοβάθμια εκπαίδευση· 5: Βραχείας διάρκειας τριτοβάθμια εκπαίδευση· 6: Πτυχίο ή ισοδύναμη τριτοβάθμια εκπαίδευση· 7: Μεταπτυχιακό ή ισοδύναμο· 8: Διδακτορικό ή ισοδύναμο.

αυτό αποδίδεται, κατά πάσα πιθανότητα, στον διαδικτυακό χαρακτήρα της συλλογής δεδομένων, δεδομένου ότι η υπερεκπροσώπηση ατόμων με υψηλότερη εκπαίδευση και νεότερη ηλικία αποτελεί συνήθη μεροληψία σε διαδικτυακές έρευνες. Η σχετική μεροληψία ήταν εντονότερη στα χαμηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης (ISCED 1+2), και ιδιαίτερα μεταξύ των ηλικιωμένων, οι οποίοι υποεκπροσωπούνταν σημαντικά. Η διαδικασία της μετα-στρωματοποίησης εφαρμόστηκε για να αντιμετωπιστεί αυτή η μεροληψία.

Συγκεκριμένα, η μετα-στρωματοποίηση βασίστηκε στον αλγόριθμο *raking*, μια μορφή επαναληπτικής αναλογικής προσαρμογής που καθορίζει τα βάρη του δείγματος, ώστε να προσεγγίζουν τις γνωστές κατανομές του πληθυσμού αναφοράς (Lumley, 2014). Αυτή η προσέγγιση είναι ιδιαίτερως χρήσιμη σε μη πιθανολογικές έρευνες, όπου δεν είναι εφικτός ο παραδοσιακός υπολογισμός σταθμιστικών βαρών και οι παρατηρούμενες αποκλίσεις μεταξύ δείγματος και πληθυσμού πρέπει να διορθωθούν. Ο στόχος της διαδικασίας *raking* είναι να προσαρμόζει επαναληπτικά την κατανομή του σταθμισμένου δείγματος, ώστε να ευθυγραμμίζεται με τις κατανομές του πληθυσμού για ένα σύνολο βασικών μεταβλητών, χωρίς την ανάγκη δημιουργίας πλήρους πίνακα διασταυρώσεων όλων των συνδυασμών αυτών των μεταβλητών (Lumley, 2014).

Η διαδικασία εφαρμόστηκε μέσω του πακέτου *survey* στο R, το οποίο επιτρέπει την επαναληπτική προσαρμογή του δείγματος βάσει των γνωστών κατανομών των επιλεγμένων μεταβλητών του πραγματικού πληθυσμού, έως ότου συγκλίνουν οι συντελεστές στάθμισης. Αυτή η επαναληπτική διαδικασία διασφαλίζει ότι το σταθμισμένο δείγμα ευθυγραμμίζεται με τη γνωστή πληθυσμιακή δομή της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία, όπως καταγράφεται στο Mikrozensus του 2019. Στόχος μας ήταν η χρήση της μετα-στρωματοποίησης, ώστε να μειωθούν τόσο το σφάλμα δειγματοληψίας όσο και η μεροληψία μη απόκρισης, καθώς οι μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν στην προσαρμογή σχετίζονται με την πιθανότητα συμμετοχής στην έρευνα.

Στρατηγικές στάθμισης

Αναπτύξαμε και εφαρμόσαμε πολλαπλές στρατηγικές στάθμισης, χρησιμοποιώντας διαφορετικούς συνδυασμούς και κατηγοριοποιήσεις των εξής μεταβλητών: γενιά, ηλικία, φύλο, περιοχή κατοικίας και εκπαίδευση. Αυτοί οι συνδυασμοί χρησιμοποιήθηκαν για τη δημιουργία διακριτών συνόλων κελιών μετα-στρωματοποίησης. Επιλέχθηκαν για δύο βασικούς λόγους:

1. Η γενιά των μεταναστών επηρεάζει τη σύνθεση του δείγματος και αποτελεί βασικό παράγοντα ενδεχόμενης μεροληψίας στις διάφορες δημογραφικές κατηγορίες· για τον λόγο αυτόν, επιλέχθηκε ως κύρια μεταβλητή μετα-στρωματοποίησης.

2. Το μέγεθος του δείγματος ήταν σχετικά μικρό, γεγονός που καθιστούσε δύσκολη την εφαρμογή ενός ενιαίου σχήματος μετα-στρωματοποίησης, που να ενσωματώνει όλες τις μεταβλητές ταυτόχρονα. Αντ' αυτού, εφαρμόσαμε πολλαπλά μικρότερα σύνολα μετα-στρωματοποιημένων κελιών ανά συνδυασμό μεταβλητών (π.χ. Γενιά + Ηλικία), επιτρέποντας αποτελεσματικότερη στάθμιση και περιορισμό των μεροληψιών στους βασικούς δημογραφικούς τομείς.

Στη συνέχεια, εξετάσαμε την κατανομή των σταθμισμένων δεδομένων για άλλες γνωστές μεταβλητές του Mikrozensus, όπως εισόδημα, επαγγελματική κατάσταση και περίοδος μετανάστευσης, με σκοπό να εντοπίσουμε τη βέλτιστη στρατηγική στάθμισης. Καταλήξαμε στον εξής συνδυασμό:

G + GA + GS + GR + GE, όπου:

- **G** = Γενιά
- **GA** = Γενιά + Ηλικία
- **GS** = Γενιά + Φύλο
- **GR** = Γενιά + Περιοχή
- **GE** = Γενιά + Εκπαίδευση

Όσον αφορά τις κατηγοριοποιήσεις για τη μετα-στρωματοποίηση, η μεταβλητή της εκπαίδευσης ανακωδικοποιήθηκε σε τέσσερις κατηγορίες, σύμφωνα με το διεθνές σύστημα ISCED: ISCED 1+2, ISCED 3+4, ISCED 5+6 και ISCED 7+8. Η ηλικία, δεδομένου ότι τα άτομα άνω των 70 ετών ήταν ελάχιστα στο δείγμα, ανακωδικοποιήθηκε σε διαστήματα δεκαετίας μέχρι και την ηλικία των 69 ετών.

Συνολικά, η χρήση μετα-στρωματικών σταθμίσεων μάς επέτρεψε να προσαρμόσουμε το δείγμα, ώστε να αντανakλά με μεγαλύτερη ακρίβεια τη γνωστή πληθυσμιακή δομή της ενήλικης ελληνικής Διασποράς ηλικίας έως 70 ετών. Αυτές οι προσαρμογές διασφαλίζουν ότι τα ευρήματα της έρευνας μπορούν να γενικευτούν με αξιοπιστία, παρά τους εγγενείς περιορισμούς της μη πιθανοτικής φύσης των στρατηγικών δειγματοληψίας, με εξαίρεση τα άτομα άνω των 70 ετών. Επιπλέον, δεδομένου ότι η πλειονότητα των μεταναστών του πρώτου μεταναστευτικού κύματος, καθώς και ένα σημαντικό ποσοστό του δεύτερου κύματος, είναι άτομα άνω των 70 ετών, η εγκυρότητα των ευρημάτων μας είναι περιορισμένη και για τις δύο αυτές ομάδες. Συνεπώς, η παρούσα ανάλυση επικεντρώνεται στα άλλα δύο κύματα.

2.6. Περιορισμοί του δείγματος

Με βάση τα παραπάνω, η έρευνα GDDE παρουσιάζει ορισμένους περιορισμούς ως προς την αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος. Πρώτον, όπως προαναφέρθηκε στην **υποενότητα 2.1**, αν και καταβλήθηκε προσπάθεια να συμπεριληφθεί το ευρύτερο δυνατό φάσμα της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία, υποεκπροσωπούνται μειονοτικές ομάδες, όπως η μουσουλμανική μειονότητα, καθώς και άτομα με δευτερογενή μεταναστευτική διαδρομή. Δεύτερον, η ανάλυση επικεντρώνεται σε άτομα έως 70 ετών, καθώς ο αριθμός συμμετεχόντων άνω των 70 ήταν περιορισμένος, με αποτέλεσμα η εγκυρότητα των ευρημάτων για τα παλαιότερα μεταναστευτικά κύματα να είναι μειωμένη.

Παρ' όλους αυτούς τους περιορισμούς, το τελικό σταθμισμένο δείγμα μπορεί να θεωρηθεί αντιπροσωπευτικό του συνολικού πληθυσμού-στόχου, πλην των παραπάνω εξαιρέσεων. Οι σταθμίσεις μετα-στρωματοποίησης που εφαρμόστηκαν βάσει αξιόπιστων πληθυσμιακών δεδομένων (Mikrozensus) επέτρεψαν τη διόρθωση για γνωστές μεροληψίες επιλογής και συνέβαλαν στη βελτίωση της εξωτερικής εγκυρότητας των ευρημάτων.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ,
ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ & ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

Οκτώβριος 2025

Ιστορική ανασκόπηση της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία

3

3.1. Η αρχή της ελληνικής μετανάστευσης προς τη Γερμανία

Τα παλαιότερα ίχνη ελληνικής μετανάστευσης στη Γερμανία χρονολογούνται από τον ύστερο Μεσαίωνα και την πρώιμη νεότερη περίοδο, αφορούν, όμως, μεμονωμένες περιπτώσεις, όπως αυτές κληρικών και λογίων. Κατά την εποχή του Διαφωτισμού, οι πανεπιστημιακές πόλεις της Γερμανίας, όπως η Λειψία (Leipzig), που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην έκδοση ελληνικών βιβλίων, αποτέλεσαν πόλο έλξης για τη μετανάστευση με σκοπό τις σπουδές σε γερμανικά ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα (Βεντούρα, 2006: 135· Zelepos, 2017a). Παράλληλα, από τον 18ο αιώνα, Έλληνες έμποροι δραστηριοποιήθηκαν στην ευρύτερη γερμανόφωνη επικράτεια, ενώ η μετανάστευση ενισχύθηκε στο πλαίσιο του βαυαρικού φιλελληνισμού, ιδιαίτερα μετά τον ορισμό του Όθωνα (Otto von Wittelsbach) ως πρώτου βασιλιά της ανεξάρτητης Ελλάδας (1832). Κατά τον 19ο αιώνα, σημειώθηκε εισροή Ελλήνων επιχειρηματιών, των οποίων οι εταιρείες εδραιώθηκαν, παρά την οικονομική ύφεση που προκάλεσε ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος (Zelepos, 2017a, 2017b). Επιπλέον, ένας άγνωστος αριθμός Χριστιανών και Εβραίων Ελλήνων που επέζησαν από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης παρέμεινε στο γερμανικό έδαφος μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (Βεντούρα, 2006: 135).

Αμέσως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, υπήρξε μετανάστευση προς τη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας (γνωστή και ως Ανατολική Γερμανία) για πολιτικούς λόγους. Συγκεκριμένα, μετά την ήττα του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδος (ΔΣΕ) στο τέλος του ελληνικού εμφυλίου πολέμου (1946-1949) και μέχρι το 1960, η Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας (DDR) δέχθηκε πολιτικούς πρόσφυγες από την Ελλάδα, οι περισσότεροι εκ των οποίων ήταν ασυνόδευτα παιδιά που, ως ενήλικες, εγκαταστάθηκαν σε διάφορες πόλεις της Σαξονίας και της Θουριγγίας (Στεργίου, 2006· όπ. αναφ. Zelepos, 2017a). Συνολικά, το 1960 καταγράφονται 1.500 πολιτικοί πρόσφυγες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας, ενώ αντίστοιχα περιορισμένος παρέμεινε και ο αριθμός των Ελλήνων στη (δυτική) Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (BDR), ο οποίος υπολογίζεται σε περίπου 5.000 άτομα (Βεντούρα, 2006: 135).

Το 1960, όμως, σηματοδοτεί την έναρξη της σημαντικότερης, σε όγκο, μετανάστευσης από την Ελλάδα προς τη Γερμανία (Siouti, 2013: 55).

Συγκεκριμένα, στις 30 Μαρτίου 1960, υπογράφεται διακρατική συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και Δυτικής Γερμανίας⁵, η οποία οριοθετεί την επίσημη έναρξη της οργανωμένης εργατικής μετανάστευσης στο πλαίσιο της πρόσληψης των «φιλοξενούμενων εργατών/τριών», οι οποίοι ακόμη και σήμερα χαρακτηρίζονται με τον όρο «Gastarbeiter» (Bikos, 2006: 123). Λόγω του μεγέθους των μεταναστευτικών ροών, η ιστορική αυτή περίοδος εξακολουθεί να αποτελεί αντικείμενο έρευνας και πρόσφατων δημοσιεύσεων (π.χ. Tseligka, 2019, 2022· Kourabas, 2021· Adamopoulou, 2024), καθώς παραμένει καθοριστική για το προφίλ και το μέγεθος της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία έως σήμερα.

5 «Σύμβαση Περί Επιλογής και Τοποθετήσεως Ελλήνων εργατών εις γερμανικές επιχειρήσεις».

3.2. Οργανωμένη εργατική μετανάστευση προς τη Γερμανία

Από το 1945 έως το 1973, εκδηλώνεται ένα μεγάλο κύμα μαζικής εξερχόμενης μετανάστευσης από την Ελλάδα, σε μια περίοδο κατά την οποία 1 στους 6 Έλληνες/Ελληνίδες πολίτες μετανάστευε. Ενώ στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια οι σημαντικότεροι προορισμοί ήταν η Βόρεια Αμερική και η Αυστραλία, από το 1960 και μέχρι το 1973, σχεδόν το 60% του ενός εκατομμυρίου μεταναστών/τριών μετακινήθηκε προς τη Γερμανία (Fakiolas & King, 1996: 172-174· Christou & King 2010: 639). Χαρακτηριστικό είναι ότι, ήδη μέχρι το 1969, περισσότερα από 450.000 άτομα είχαν μεταναστεύσει στη Γερμανία, της οποίας η σημασία ως προορισμός φαίνεται ιδιαίτερα, αν συγκριθεί με το Βέλγιο και την Ιταλία, που την ίδια εποχή προσέλκυσαν 20.000-28.000 άτομα (Bruneau & Πρεβελάκης, 2006: 323). Στα χρόνια 1960-1976, η Γερμανία δέχτηκε 623.320 εργάτες και εργάτριες από την Ελλάδα, που αντιπροσωπεύουν το 53% του συνολικού αριθμού των Ελλήνων μεταναστών/τριών αυτής της περιόδου (Χασιώτης, 2006: 24). Μέχρι το 1976, βρίσκονταν στη Γερμανία το 84% του συνολικού αριθμού των ατόμων που μετανάστευσαν προς ευρωπαϊκές χώρες και το 53% του συνολικού αριθμού των μεταναστών/τριών από την Ελλάδα (Baros, 2001: 96).

Συνεπώς, η Δυτική Γερμανία αναδεικνύεται ως ο κύριος προορισμός αυτού του κύματος εξερχόμενης μετανάστευσης από την Ελλάδα και μάλιστα, από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 και για περίπου 30 χρόνια, οι Έλληνες μετανάστες αποτελούσαν την τέταρτη πολυπληθέστερη μεταναστευτική ομάδα στη Δυτική Γερμανία, ακολουθώντας τα άτομα με καταγωγή από την Τουρκία, την (πρώην) Γιουγκοσλαβία και την Ιταλία (Πουλοπούλου, 1986).

Ήδη από το 1949, η Γερμανία είχε διαιρεθεί σε δύο κράτη και κατά συνέπεια η ροή των εργαζομένων από την Ανατολική προς τη Δυτική Γερμανία είχε δραματικά μειωθεί, μέχρι που σταμάτησε εντελώς τον Αύγουστο του 1961, με την ανέγερση του Τείχους του Βερολίνου (Tseligka, 2022: 4). Προκειμένου να επιλυθεί το πρόβλημα της αυξανόμενης έλλειψης εργατικού δυναμικού, η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας υπέγραψε διμερείς συμφωνίες πρόσληψης εργατών και εργατριών, των λεγόμενων «Gastarbeiter», γνωστών στον αγγλόφωνο χώρο ως «guest workers»: το 1955 με την Ιταλία, το 1960 με την Ελλάδα και την Ισπανία, ενώ ακολούθησαν συμφωνίες με

την Τουρκία, την Πορτογαλία, την Τυνησία, το Μαρόκο και τη Γιουγκοσλαβία (Steinert, 2014: 11· Kourabas, 2021: 30).

Στα χρόνια που ακολούθησαν, ο όρος «Gastarbeiter» επικρίθηκε έντονα, καθώς αντανakλούσε τη γερμανική μεταναστευτική πολιτική, η οποία δεν προέβλεπε για το φιλοξενούμενο, δηλαδή εξ ορισμού προσωρινό, εργατικό δυναμικό ούτε δικαιώματα ούτε ευκαιρίες ένταξης στην κοινότητα στην οποία ζούσε (Rass, 2012b: 175-176· Tseligka, 2022: 58)⁶. Αργότερα, όταν κατέστη προφανές ότι ένα σημαντικό τμήμα των «φιλοξενούμενων εργατών και εργατριών» θα έμενε μόνιμα στη Γερμανία, φάνηκαν οι συνέπειες αυτής της σκληρής μεταναστευτικής πολιτικής και στη διαμόρφωση της γερμανικής εκπαιδευτικής πολιτικής, η οποία δεν σκόπευε στη σχολική ένταξη της λεγόμενης δεύτερης γενιάς μεταναστών/τριών στο γερμανικό εκπαιδευτικό σύστημα (Δαμανάκης κ.ά., 2011· όπ. αναφ. Αναγνωσταρά, 2020: 29· Siouti, 2013: 63). Οι μαθητές και μαθήτριες από οικογένειες με μεταναστευτική ιστορία στιγματίζονταν μάλιστα εκείνη την εποχή με εξίσου υποτιμητικούς χαρακτηρισμούς όπως «Ausländerkinder», δηλ. «παιδιά ξένων» ή ως «Gastarbeiterkinder»⁷, που μπορεί να μεταφραστεί ως «παιδιά φιλοξενούμενων εργατών» (βλ. π.χ. Savvidis, 1975).

Κατά την ιστορική ανασκόπηση των συμφωνιών πρόσληψης εργατών/τριών για τη Γερμανία, επικράτησε η άποψη ότι η γερμανική κυβέρνηση ξεκίνησε τις διμερείς διαπραγματεύσεις επιβάλλοντας μάλιστα τα συμφέροντά της στις οικονομικά ασθενέστερες χώρες της Μεσογείου, οι οποίες εκείνη την εποχή υπέφεραν από υψηλή ανεργία (Μαντζουράνης, 1998· Siouti, 2013· Steinert, 2014). Νεότερες έρευνες αποστασιοποιούνται από αυτήν την ερμηνεία ως απλοποίηση των σύνθετων συνθηκών που επικρατούσαν εκείνη την εποχή στις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου οι οποίες φαίνεται ότι επίσης ενθάρρυναν τους πολίτες τους να γίνουν μετανάστες και μετανάστριες στη Γερμανία. Στην περίπτωση της Ελλάδας (όπως και της Ισπανίας) φαίνεται ότι υπήρχε ένα *σύμπλεγμα κινήτρων* που συνδέονταν με την τότε κρατική μεταναστευτική πολιτική: Η καταπολέμηση της εγκώριας ανεργίας και η άμβλυνση των απορρεόντων κοινωνικών προβλημάτων, η

⁶ «The term [Gastarbeiter] described the legal status of immigrants, with few rights and a temporary position in the German society» (Tseligka, 2019, 2022, βλ. επίσης Kourabas, 2021· Alexopoulou, 2024). Είναι, επίσης, σημαντικό ότι η έννοια «φιλοξενούμενος εργάτης» εμφανίστηκε για πρώτη φορά ως όρος για τους μετανάστες εργασίας στο «Τρίτο Ράιχ» (Alexopoulou, 2024: 201). Τα ακόλουθα είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα κριτικής του όρου στον ελληνικό και γερμανικό Τύπο: Σε αφιέρωμα στην ελληνική μετανάστευση της εφημερίδας *Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*, στις 13 Δεκεμβρίου 1998, αναφέρεται ότι «η λέξη Gastarbeiter πήρε την έννοια του παρακατιανού, του παρείσακτου, του φουκαρά» και εν τέλει «έγινε βρισιά» (Μαντζουράνης, 1998). Αρκετά χρόνια αργότερα, το αφιέρωμα για τη νέα ευρωπαϊκή μετανάστευση από την Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία κλπ. του περιοδικού *DER SPIEGEL*, στις 25 Φεβρουαρίου 2013, φέρει τον ενδεικτικό και μάλλον ειρωνικό τίτλο «Οι νέοι Gastarbeiter. Η νέα ελίτ της Ευρώπης για την οικονομία της Γερμανίας» [„Die neuen Gastarbeiter. Europas junge Elite für Deutschlands Wirtschaft“], όπου οι μετανάστες και μετανάστριες από την Ελλάδα χαρακτηρίζονται μάλιστα ως «πρόσφυγες της ελληνικής κρίσης» (Becker et al., 2013: 31).

⁷ Ο όρος «Arbeiterkinder» εξακολουθεί να αναφέρεται σε παιδιά της γερμανικής εργατικής τάξης χωρίς μεταναστευτικό υπόβαθρο και θεωρείται σήμερα στιγματιστικός.

εισροή συναλλάγματος από τα εμβάσματα των μεταναστών/τριών, καθώς και η ιδέα ότι τα άτομα που κάποια στιγμή θα επιστρέψουν στη χώρα τους, θα φέρουν μαζί τους πολύτιμα επαγγελματικά προσόντα (Rass, 2012a: 65· Nikas & King, 2005· Papademetriou, 1979). Οι μεσογειακές χώρες ενδέχεται μάλιστα να ξεκίνησαν τις διαπραγματεύσεις για τις συμφωνίες με τη Δυτική Γερμανία προκειμένου να ρυθμίσουν τουλάχιστον ένα τμήμα της εργατικής μετανάστευσής τους σύμφωνα με τις ανάγκες των δικών τους αγορών (Steiner, 2014: 11).

Συγκεκριμένα, το ελληνικό κράτος για πρώτη φορά στην ιστορία του εμπλέκεται άμεσα σε αυτήν τη μετανάστευση ενεργώντας ως διαμεσολαβητική και ρυθμιστική αρχή. Σε αντίθεση με τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια όπου οι περισσότεροι πήγαιναν στη Βόρεια Αμερική και την Αυστραλία (Christou & King, 2010: 639), οι ελληνικές κυβερνήσεις ενθάρρυναν την ενδοευρωπαϊκή κινητικότητα, θεωρώντας ότι, λόγω και της κοντινής γεωγραφικής απόστασης, οι μετανάστες/τριες θα επέστρεφαν στην Ελλάδα έχοντας εργαστεί προσωρινά σε βιομηχανίες οικονομικά ανεπτυγμένων δυτικοευρωπαϊκών χωρών και έχοντας αποκτήσει τις ανάλογες τεχνικές δεξιότητες που θα συνέβαλαν στη μελλοντική ανάπτυξη της χώρας (Βεντούρα, 2006: 135-136). Ο κύριος προορισμός ήταν η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (Δυτική Γερμανία), πράγμα που είχε ήδη δρομολογηθεί με τη συμφωνία οικονομικής συνεργασίας (Βόννη, 13 Νοεμβρίου 1958) μεταξύ της κυβέρνησης Καραμανλή και της κυβέρνησης Αντενάουερ (Adenauer) (Zelepos, 2017b: 189). Η Ελλάδα φαίνεται, επίσης, ότι ανήκει στις χώρες που ταυτόχρονα ενδιαφέρθηκαν να αποτρέψουν την απώλεια ειδικευμένου εργατικού δυναμικού και παράλληλα, να προωθήσουν τη μετανάστευση ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού προς τη Γερμανία, ενθαρρύνοντας τους ανθρώπους να λύσουν μέσω της μετανάστευσης το πρόβλημα της ατομικής ή οικογενειακής τους φτώχειας (Steiner 2014: 11· Tseligka, 2022: 58).

Αν και η μετανάστευση αφορούσε το σύνολο της χώρας, η πλειονότητα των μεταναστών/τριών προέρχονταν από την ύπαιθρο, ιδίως από ορεινές ή λιγότερο εύφορες περιοχές, οι οποίες χαρακτηρίζονταν από χαμηλά εισοδήματα, υψηλή ανεργία και ανεπάρκεια εκπαιδευτικών δομών και δομών υγείας (Nikas & King 2005: 235). Τροφοδοτήθηκε, μάλιστα, κατά κύριο λόγο, από κατοίκους περιοχών στη Βόρεια Ελλάδα που προσαρτήθηκαν στο ελληνικό κράτος κατά τον 20ό αιώνα και είχαν πληγεί ιδιαίτερα από τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο και τον Εμφύλιο, και είχαν νωρίτερα αποτελέσει τόπο εγκατάστασης προσφυγικών πληθυσμών από τη Μικρά Ασία (Βεντούρα, 1999: 85).

Η μετανάστευση προς τη Γερμανία συχνά πραγματοποιούνταν σε δύο φάσεις: πολλοί άνθρωποι μετακινούνταν αρχικά στα αστικά κέντρα της Ελλάδας και στη συνέχεια μετανάστευαν στη Γερμανία (Πουλοπούλου, 1986· Baros, 2001: 98· Siouti, 2013: 57). Σε ατομικό επίπεδο, οι δύσκολες συνθήκες

διαβίωσης για μεγάλο μέρος του πληθυσμού και οι ελλειπείς υπηρεσίες του ανεπαρκούς κράτους πρόνοιας, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη συνειδητοποίηση των διαφορών στο βιοτικό επίπεδο μεταξύ της Ελλάδας και της βορειοδυτικής Ευρώπης, συνέβαλαν στη δημιουργία των συνθηκών για μια μαζική έξοδο προς τις χώρες αυτές, η οποία κατέστη δυνατή με τη σύναψη των διακυβερνητικών συμφωνιών (Βεντούρα, 1999: 85).

Τα περισσότερα άτομα που μετανάστευσαν από την Ελλάδα την περίοδο αυτήν ήταν νέα. Συγκεκριμένα, η μέση ηλικία για το σύνολο των μεταναστών/τριών που κινήθηκαν εντός Ευρώπης ήταν τα 28 έτη (Πουλοπούλου, 1986: 70). Στην πλειονότητά τους ήταν εργάτες/τριες γης και αγρότες/τισσες, και είχαν χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο. Μάλιστα, σε ό,τι αφορά τα άτομα που μετανάστευσαν μεταξύ 1961 και 1970, το 85% των μεταναστών και το 89% των μεταναστριών είχαν φοιτήσει στο σχολείο έξι ή λιγότερα χρόνια (Πουλοπούλου, 1986: 108). Όπως και κατά την εσωτερική μετανάστευση, υπήρχε μια τάση συλλογικής μετανάστευσης, έτσι ώστε ο ελληνικός πληθυσμός μιας συγκεκριμένης γερμανικής πόλης να κατάγεται πολύ συχνά από λίγες ελληνικές πόλεις ή χωριά (Adamopoulou, 2024: 82).

Σε ό,τι αφορά την κατά φύλο διάρθρωση του πληθυσμού, αν και πολύ συχνά η μετανάστευση «φιλοξενούμενων εργατών/τριών» παρουσιάζεται σαν ένα ανδρικό φαινόμενο, η ελληνική μετανάστευση προς τη Γερμανία χαρακτηρίζεται από υψηλό ποσοστό μεταναστριών –ιδιαίτερα σε σύγκριση με προηγούμενα κύματα μετανάστευσης από την Ελλάδα, αλλά και σε σχέση με την ευρωπαϊκή εργατική μετανάστευση αυτής της περιόδου εν συνόλω. Συγκεκριμένα, αν και κατά τα πρώτα χρόνια της μετανάστευσης όντως μετακινήθηκαν περισσότεροι ανύπαντροι ή και παντρεμένοι άνδρες, συνήθως χωρίς τις οικογένειές τους (Βεντούρα, 1999: 83), σταδιακά αυξήθηκε σημαντικά η μετανάστευση των γυναικών λόγω της παράτασης του χρόνου διαμονής των αρχικών μεταναστών, αλλά και της ανάγκης να υπάρξουν δύο μισθοί «για την επίτευξη του κύριου μεταναστευτικού στόχου, δηλαδή της αποταμίευσης» (Βεντούρα, 2006: 140). Συνεπώς, πολλές από τις μετανάστριες ήταν παντρεμένες και μετακινήθηκαν στη Δυτική Γερμανία όπου εργάζονταν οι σύζυγοί τους. Παράλληλα, όμως, μετανάστευσε και ένας σημαντικός αριθμός ανύπανδρων γυναικών (Πουλοπούλου, 1986: 66).

Επίσης, το ποσοστό απασχόλησης των Ελληνίδων ήταν υψηλότερο από εκείνο των άλλων μεταναστριών, αλλά και των Γερμανίδων (Kontos, 2009: 35· όπ. αναφ. Christou & King, 2010: 640). Επιπλέον, από τα 381.316 άτομα που προσλήφθηκαν από την Ελλάδα μεταξύ 1960 και 1973, το 38% ήταν γυναίκες, οι οποίες εργάστηκαν κυρίως σε εργοστάσια ηλεκτρικών ειδών (Kontos, 2009: 31· όπ. αναφ. Siouti, 2013: 57· Christou & King, 2010: 640· Adamopoulou, 2024: 56). Οι άνδρες απασχολούνταν σε σημαντικό βαθμό στον τομέα της σιδηρομεταλλοβιομηχανίας, ενώ ο κλάδος της αυτοκινητοβιομηχανίας απασχόλησε έναν σημαντικό αριθμό τόσο ανδρών όσο

και γυναικών (Βεντούρα, 2006: 140). Στην πορεία, όμως, ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1970 και μετά, στο πλαίσιο της βιομηχανικής αναδιάρθρωσης στη Γερμανία, πολλά άτομα οδηγήθηκαν στην αυτοαπασχόληση, ιδιαίτερα στον κλάδο της οικογενειακής εστίασης (Βεντούρα, 2006: 141· Christou & King, 2010: 640).

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1960, οι «Gastarbeiter» αποτελούσαν την πλειοψηφία του συνόλου των αλλοδαπών της Γερμανίας, των οποίων όμως η διαμονή ήταν συνδεδεμένη με μια *συνεχή ανασφάλεια*: Μια έρευνα που ανατέθηκε από την Ομοσπονδιακή Καγκελαρία το 1979 κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι «φιλοξενούμενοι/ες» εργάτες και εργάτριες γενικά δεν γνώριζαν αν η άδεια παραμονής τους θα παραταθεί. Ακόμη και άνθρωποι που βρίσκονταν στη χώρα για αρκετά χρόνια ζούσαν με τον φόβο ότι μπορεί ξαφνικά να τους έστελναν πίσω στην πατρίδα τους μαζί με τις οικογένειές τους (Alexoroulou 2024: 233-234). Ταυτόχρονα όμως, φαίνεται ότι υπήρχαν και αρκετοί *παράγοντες γενικής βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου* των μεταναστών/τριών από την Ελλάδα, οι οποίοι μάλλον ευνοούσαν την απόφασή τους να παραμείνουν στη Γερμανία. Ανάμεσά τους η οικονομική σταθερότητα και σχετική ευημερία της μεταπολεμικής Δυτικής Γερμανίας, οι καλές συνθήκες εργασίας λόγω των οργανωμένων συνδικάτων, αλλά και τα οφέλη του κράτους πρόνοιας (Βεντούρα, 2006: 141) που βέβαια αφορούσαν και τις νεότερες γενιές, δηλ. τα παιδιά που ήρθαν από την Ελλάδα, στα πλαίσια της επανένωσης των οικογενειών. Συγκεκριμένα, το 1972, το 84% των εργαζόμενων από την Ελλάδα είχε την οικογένειά του στη Γερμανία (Βεντούρα, 2006: 140).

Παράλληλα με την εργατική μετανάστευση, η γερμανική κυβέρνηση επιδίωκε ταυτόχρονα την προσέλευση ειδικευμένου εργατικού δυναμικού, του οποίου η μετανάστευση οργανωνόταν μέσω της διπλωματικής οδού, ενώ ταυτόχρονα οι εμπλεκόμενοι Γερμανοί πολιτικοί απέφευγαν συστηματικά μια δημόσια συζήτηση πάνω στη μεταναστευτική πολιτική της χώρας και τις συγκεκριμένες στρατηγικές που εφαρμόζονταν (Steinert, 2014: 27). Στα μέσα της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970, οι δημόσιες συζητήσεις περιστρέφονταν κυρίως γύρω από την επίσημη πολιτική τοποθέτηση ότι η Γερμανία *δεν είναι χώρα μετανάστευσης* (Schönwälder, 2004· Adamoroulou, 2024). Χαρακτηριστική είναι η ομιλία του καγκελάριου Βίλι Μπραντ (Willy Brandt), το 1973, στην οποία αναφέρεται μεν στην ευγνωμοσύνη που οφείλει η γερμανική κοινωνία στη μετανάστευση για την ευημερία της, τονίζοντας δε τα όρια αυτής της κοινωνίας στο να δεχτεί περαιτέρω μετανάστες/τριες (Kourabas, 2021: 32).

Η συγκεκριμένη, εν πολλοίς αδιαφανής μεταναστευτική πολιτική της Γερμανίας πρέπει ενδεχομένως να συνδεθεί με την, όπως φαίνεται, διαχρονική «απροθυμία» ενός μέρους του πληθυσμού και των πολιτικών εκπροσώπων της να αποδεχθούν ότι η Γερμανία αποτελούσε *de facto* χώρα

μετανάστευσης (Alexoroulou, 2020· όπ. αναφ. Adamoroulou, 2024: 4). Σήμερα, τίθεται, επίσης, το ερώτημα κατά πόσο η πολιτική αυτή έχει συμβάλει στις εμπειρίες διακρίσεων και ρατσισμού των μεταναστών/τριών πρώτης και δεύτερης γενιάς, στις οποίες αναφέρονται διεξοδικά πρόσφατες έρευνες και δημοσιεύσεις (π.χ. Alexoroulou, 2020· Kourabas, 2021), και που, όπως θα δείξουμε, αφορούν και άτομα της σημερινής και πρόσφατης ελληνικής Διασποράς.

3.3. Επιστροφή, επανένωση οικογενειών και κοινοτική οργάνωση της Διασποράς

Στις 23 Νοεμβρίου 1973, επιβλήθηκε η λεγόμενη παύση νέων προσλήψεων «φιλοξενούμενων εργαζόμενων» («Anwerbestopp»), στόχος της οποίας ήταν να αποτραπεί νέα εισερχόμενη μετανάστευση εργατικού δυναμικού. Ως αποτέλεσμα, τα επόμενα χρόνια η ελληνική μετανάστευση προς τη Γερμανία περιορίζεται και το μεταναστευτικό ισοζύγιο γίνεται αρνητικό, δηλαδή περισσότερα άτομα επιστρέφουν στην Ελλάδα από ό,τι μεταναστεύουν στη Γερμανία. Ωστόσο, η μετανάστευση δεν σταματάει πλήρως, καθώς συνεχίζονται οι μετακινήσεις με σκοπό την οικογενειακή επανένωση (Siouti, 2013: 18).

Μάλιστα, η παύση των προσλήψεων δεν σήμανε ούτε την άμεση λήξη της απασχόλησης των αλλοδαπών εργαζομένων, αλλά ούτε και τον τερματισμό της παραμονής τους (Berlinghoff, 2013). Κι ενώ οι μεταπολεμικές γερμανικές κυβερνήσεις μέχρι τότε θεωρούσαν τη Γερμανία μόνο ως χώρα υποδοχής «φιλοξενούμενων εργαζόμενων» που θα επέστρεφαν κάποια στιγμή στη χώρα τους, άρχισαν στα τέλη της δεκαετίας του 1970 να λαμβάνουν τα πρώτα μέτρα για την προώθηση της ενσωμάτωσης των μεταναστών/τριών και των οικογενειών τους, ενώ μέχρι τότε μόνο η Εκκλησία και τα συνδικάτα ασχολούνταν με τις ανάγκες τους (Βεντούρα, 2006: 141). Επομένως, από ιστορική άποψη, η παύση των προσλήψεων τον Νοέμβριο του 1973 («Anwerbestopp») θεωρείται ορόσημο για τη μετάβαση σε μια αρχικά δυτικογερμανική και αργότερα παγερμανική μεταναστευτική πολιτική, όπως υπονοούσε ήδη εκείνη την εποχή ο πολιτικός όρος «Einwanderungsgesellschaft», που μπορεί να μεταφραστεί ως *κοινωνία μετανάστευσης*. Άλλωστε μια καθολική επιστροφή («Remigration»),⁸ δεν ήταν ούτε επιθυμητή ούτε δυνατή για οικονομικούς ή νομικούς λόγους (Berlinghoff, 2013).

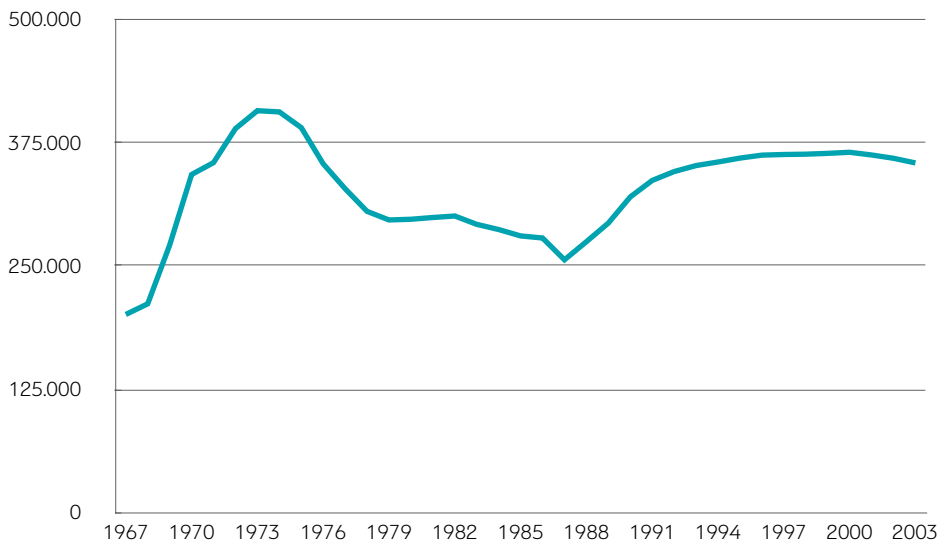
⁸ Η κοινωνικοκριτική πρωτοβουλία «Unwort des Jahres» («Η απαρύδεκτη λέξη της χρονιάς» – βλ. https://www.sueddeutsche.de/thema/Unwort_des_Jahres) ανέφερε το 2023 ότι ο όρος «Remigration» («επαναπατρισμός μεταναστών/τριών») χρησιμοποιείται σήμερα από δεξιούς και ακροδεξιούς κύκλους ως «ευφημισμός για το αίτημα της βίαιης ή αναγκαστικής ατομικής ή μαζικής απέλασης ατόμων με μεταναστευτικό ιστορικό». Πρόκειται για έναν «ακροδεξιό πολεμικό όρο» και μια έκφραση που συγκαλύπτει τις πραγματικές πολιτικές προθέσεις. Βλ. Stroh, K. (2024, Januar 15). "Remigration" ist "Unwort des Jahres". Süddeutsche Zeitung [πρόσβαση: 08.02.2025].

Ταυτόχρονα, το θέμα της επιστροφής παρέμενε εκείνη την εποχή σημαντικό για τις ελληνικές οικογένειες, καθώς το μεταναστευτικό πλάνο ενός μεγάλου τμήματος των μεταναστών και μεταναστριών χαρακτηριζόταν εξ αρχής από την ιδέα της επιστροφής. Στόχος των «φιλοξενούμενων εργαζόμενων» ήταν να χρησιμοποιήσουν το εισόδημα που απέκτησαν στη Γερμανία για να βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσής τους στην Ελλάδα (Kontos, 2009: 32). Όντως λοιπόν, μετά το 1973 που ξεκίνησε η απαγόρευση προσλήψεων, υπήρξε σημαντική μετανάστευση επιστροφής, όπως φαίνεται στο **Γράφημα 3.1**, που παρουσιάζει τη διακύμανση του πληθυσμού της ελληνικής Διασποράς. Ως αποτέλεσμα, μέχρι το 1988, έτος που σηματοδοτεί την έναρξη μιας νέας μεταναστευτικής ροής, όπως θα περιγράψουμε παρακάτω, ο πληθυσμός της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία, που συνολικά μειωνόταν, ουσιαστικά συντηρείται από τη γέννηση της δεύτερης γενιάς, αλλά και από τη συνεχιζόμενη οικογενειακή επανένωση (Christou & King, 2010: 639-640).

Παράλληλα όμως, ο περιορισμός της δυνατότητας *κινητικότητας μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας*, λόγω της παύσης των προγραμμάτων μετανάστευσης, οδήγησε αρκετά άτομα να μεταθέσουν τη σχεδιαζόμενη επιστροφή τους στην Ελλάδα σε μεταγενέστερο χρόνο και, συνεπώς, να παρατείνουν την παραμονή τους στη Γερμανία, εξαιτίας της ανασφάλειας ότι, αν αποχωρούσαν, δεν θα είχαν τη δυνατότητα να επιστρέψουν. Συνεπώς, η απαγόρευση νέων προσλήψεων οδήγησε, στην περίπτωση της ελληνικής Διασποράς, πολλά άτομα στην παράταση της παραμονής τους και κατέστησε την εγκατάστασή τους πιο μόνιμη μέσω της οικογενειακής επανένωσης. Ουσιαστικά, διαμόρφωσε τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης ελληνικής Διασποράς και, ως εκ τούτου, σηματοδότησε την έναρξη μιας *συνεχούς διακρατικής κινητικότητας μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας*, η οποία παρατηρείται μέχρι σήμερα.⁹

⁹ Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ήδη στα τέλη της δεκαετίας του 1990, το 58% των μεταναστών/τριών είχε μεταναστεύσει προς και από τη Γερμανία τουλάχιστον δύο φορές από τη στιγμή που σταμάτησαν οι προσλήψεις το 1973 (Ventoura, 1999: 81· Siouti, 2013: 66).

Γράφημα 3.1. Ο πληθυσμός της ελληνικής διασποράς στη Γερμανία (1967-2003)

Πηγή: Bikos, 2006

Προκειμένου να επιλυθούν μάλιστα τα προβλήματα προσαρμογής, καθώς πλέον η διαμονή για τα άτομα που παρέμειναν στη Γερμανία είχε παραταθεί, ιδρύθηκαν, όπως θα αναφερθεί και παρακάτω, οι πρώτες ελληνικές κοινότητες. Αυτές ασχολήθηκαν με ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα που απασχολούσαν την ελληνική Διασπορά, το οποίο είχε σχέση με τη σκληρή εκπαιδευτική πολιτική της Γερμανίας γενικά απέναντι σε ευάλωτα κοινωνικά στρώματα, και ειδικά απέναντι στα παιδιά των «φιλοξενούμενων εργαζόμενων».

Συγκεκριμένα στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, μετά από μια σύντομη περίοδο κατά την οποία η φοίτηση των λεγόμενων «Gastarbeiterkinder» στο γερμανικό σχολείο δεν ήταν καν υποχρεωτική, ακολουθήθηκε μια *πολιτική μερικής ένταξης* στο γερμανικό εκπαιδευτικό σύστημα, καθώς δημιουργήθηκαν ειδικές (πολύ συχνά με βάση το κριτήριο της εθνικότητας, αμιγείς) προπαρασκευαστικές τάξεις με σκοπό τη διδασκαλία της γερμανικής γλώσσας. Ταυτόχρονα όμως, διδασκόταν και η εκάστοτε μητρική γλώσσα των παιδιών, καθώς ο σκοπός, και από γερμανικής πλευράς, ήταν η επιστροφή και όχι η παραμονή των οικογενειών τους στη χώρα (Βεντούρα, 2006: 143-144). Αλλά και μετά τη φοίτηση σε αυτές τις ειδικές τάξεις, η ένταξη των παιδιών από οικογένειες μεταναστών/τριών στο γερμανικό εκπαιδευτικό σύστημα συνοδευόταν από συστηματικές διακρίσεις εναντίον τους, με αποτέλεσμα να φοιτούν σε σχολεία χωρίς

κύρος (τα λεγόμενα «Hauptschulen») και με περιορισμένες επαγγελματικές προοπτικές (Βεντούρα, 2006: 141).¹⁰

Έτσι, και μέσω της οργάνωσης τους στις κοινότητες, οί Έλληνες και Ελληνίδες γονείς διεκδίκησαν και πέτυχαν την ίδρυση των λεγόμενων αμιγώς ελληνικών σχολείων για τα παιδιά τους (Αναγνωσταρά, 2020: 20).¹¹ Το 1981 ιδρύθηκε το πρώτο ελληνικό Δημοτικό και Γυμνάσιο στο Βούπερταλ, και το 1984 το πρώτο ελληνικό Λύκειο (Δαμανάκης κ.ά., 2011). Ο λόγος ίδρυσης των σχολείων, τα οποία υπάρχουν μέχρι σήμερα (Chatzidaki, 2019), δεν είχε να κάνει μόνο με το σχέδιο επιστροφής της οικογένειας και το γεγονός ότι τα παιδιά έπρεπε να προετοιμαστούν για να επανενταχθούν στο σχολικό σύστημα στην Ελλάδα, αλλά και με την επανένωση των οικογενειών. Στην περίπτωση απόφασης της οικογένειας να παραμείνει στη Γερμανία, το ελληνικό σχολείο κρίθηκε απαραίτητο για την αποφυγή περαιτέρω διακρίσεων και για την προώθηση της διεθνικής και κοινωνικής ανέλιξης της νέας γενιάς¹² (Siouti, 2013· Panagiotopoulou, Wagner & Gashi, 2025).

Στο μεταξύ, βέβαια, η ελληνική μετανάστευση είχε πλέον αποκτήσει μια επιπλέον πολιτική διάσταση (Siouti, 2013: 67), η οποία επηρέαζε τόσο την απόφαση όσο και τη δυνατότητα επιστροφής: λόγω της στρατιωτικής δικτατορίας (1967-1974), υπήρχαν στη Γερμανία πολιτικά διωκόμενα άτομα από την Ελλάδα. Αυτή η ιδιαιτερότητα στη σύνθεση της ελληνικής εργατικής Διασποράς οδήγησε σε έντονη πολιτικοποίηση και σχετικά υψηλό βαθμό οργάνωσης των μεταναστών/τριών στις ελληνικές κοινότητες της Γερμανίας (Paraschou 2004), οι οποίες ασχολήθηκαν με καθημερινά προβλήματα και υποθέσεις των μεταναστών/τριών, αλλά και με πολιτικά ζητήματα, όπως «το

¹⁰ Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, το 35-40% των μαθητών/τριών που προέρχονταν από οικογένειες μεταναστών/τριών εγκατέλειπε το σχολικό σύστημα χωρίς καν το απολυτήριο του Hauptschule, δηλ. του χαμηλότερου σε κύρος σχολείου δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ ελάχιστα άτομα κατόρθωναν να ακολουθήσουν μια τεχνική-επαγγελματική εκπαίδευση. Παράλληλα, το 30-35% των μαθητών/τριών από γερμανικές οικογένειες εισερχόταν στο ανώτερο σχολείο, δηλ. στο Gymnasium, και μπορούσε με το σχετικό απολυτήριο (Abitur) να φοιτήσει στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους/τις αλλοδαπούς μαθητές/τριες κυμαινόταν μόλις μεταξύ 5-10% (Βεντούρα, 2006: 141).

¹¹ Ο χαρακτηρισμός αυτός χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα (Chatzidaki, 2019). Πρόκειται για σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που ακολουθούν τα ίδια προγράμματα σπουδών με τα γενικά ελληνικά σχολεία στην Ελλάδα. Η λειτουργία τους συντονίζεται από το ελληνικό υπουργείο Παιδείας και τους τοπικούς συντονιστές εκπαίδευσης, ενώ οι εκπαιδευτικοί είναι κατά κανόνα αποσπασμένοι από την Ελλάδα.

¹² Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το γερμανικό σχολικό σύστημα αναπαράγει συστηματικά την υπάρχουσα κοινωνική διαστρωμάτωση. Ήδη από την ηλικία των 10 ετών, δηλαδή μετά την ολοκλήρωση της (συνήθως τετραετούς) πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, οι μαθητές και μαθήτριες κατανέμονται σε διαφορετικά σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, με βάση την απόφαση του εκάστοτε δημοτικού σχολείου, η οποία στα περισσότερα ομόσπονδα κρατίδια δεν μπορεί να επηρεαστεί από τους γονείς. Από αυτά τα σχολεία μόνο το λεγόμενο Gymnasium συνδέεται με την απευθείας πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και, ειδικότερα, στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα της χώρας. Οι άλλοι τύποι σχολείων (π.χ. Realschule, Hauptschule) έχουν συγκριτικά χαμηλότερο κύρος και οδηγούν σε (ανώτερα) τεχνικά ή επαγγελματικά εκπαιδευτικά ιδρύματα. Σύμφωνα με τα στατιστικά αποτελέσματα εγχώριων και διεθνών συγκριτικών ερευνών (όπως η PISA), στη Γερμανία τα παιδιά από οικογένειες με χαμηλό οικονομικό και εκπαιδευτικό επίπεδο, συμπεριλαμβανομένων των οικογενειών με μεταναστευτικό ιστορικό, καταλήγουν συχνότερα σε σχολεία με χαμηλότερο κύρος, γεγονός που επιβεβαιώνει τη συστηματική σχέση μεταξύ της κοινωνικής προέλευσης των μαθητών/τριών και της εκπαιδευτικής τους πορείας (Panagiotopoulou & Winter 2019).

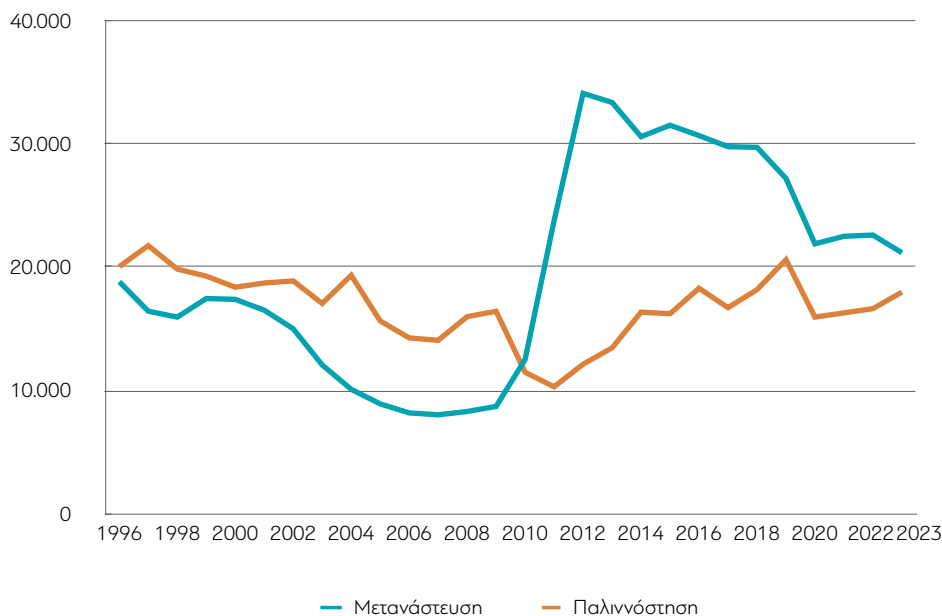
φλέγον ζήτημα της εκπαίδευσης» της νέας γενιάς, και βέβαια συμμετείχαν στη συγκρότηση αντιδικτατορικών δραστηριοτήτων και οργανώσεων (Βεντούρα, 2006: 143).

Κατά την επιστροφή τους στην Ελλάδα, οι μετανάστες/τριες από τη Γερμανία, παρά την κοινή τους εμπειρία οργανωμένης μετανάστευσης, δεν θεωρήθηκαν ή αντιμετωπίστηκαν ως μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα και δεν επέστρεψαν στα μέρη από τα οποία είχαν φύγει, αλλά διασκορπίστηκαν κυρίως στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, όπου υπήρχαν περισσότερες ευκαιρίες απασχόλησης. Έτσι, σε αντίθεση με άλλες κοινωνικές ομάδες που, επίσης, επέστρεψαν στην Ελλάδα μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, όπως οι πολιτικοί πρόσφυγες από το Ανατολικό Μπλοκ, *οι πρώην φιλοξενούμενοι/ες εργαζόμενοι/ες της Γερμανίας δεν φαίνεται να είχαν κάποια κοινή κοινωνική ή πολιτική ταυτότητα* (Adamoroulou, 2024: 58).

3.4. Η μετανάστευση μετά το 1988, η οικονομική κρίση και το δεύτερο μεγάλο μεταναστευτικό κύμα

Όπως προαναφέρθηκε, η μετανάστευση εντείνεται ξανά την περίοδο μετά το 1988 (βλ. **Γράφημα 3.2**), όταν πλέον οι Έλληνες και Ελληνίδες πολίτες αποκτούν το δικαίωμα μετακίνησης και εγκατάστασης σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ως αποτέλεσμα, ο πληθυσμός της ελληνικής Διασποράς αυξάνει μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990. Την περίοδο αυτήν, η μετανάστευση αφορά συγκεκριμένες πληθυσμιακές κατηγορίες. Συγκεκριμένα, συμπεριλαμβάνει ένα σημαντικό αριθμό ατόμων από τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, τα οποία μεταναστεύουν μαζικά την περίοδο αυτή (Sentürk 2008, Πρατσινάκης, 2002), όπως και άτομα με προηγούμενη μεταναστευτική εμπειρία στη Γερμανία, που αποφασίζουν να επιστρέψουν, καθώς πλέον θεσμικά έχουν τη δυνατότητα να το πράξουν ως ελεύθερα μετακινούμενοι/ες Ευρωπαίοι/ες πολίτες. Μετά το 1990, υπήρξε, επίσης, μια σημαντική εισροή ατόμων ελληνικής καταγωγής από την πρώην Σοβιετική Ένωση, που είχαν εγκατασταθεί εν τω μεταξύ στην Ελλάδα και τώρα μετανάστευαν εκ νέου στη Γερμανία, αφού είχαν αποκτήσει την ελληνική υπηκοότητα, η οποία τους έδινε αυτήν τη δυνατότητα (Voutira, 2006). Τέλος, αυτήν την περίοδο εντείνεται και η μετανάστευση ατόμων με υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα, που μετακινούνται στη Γερμανία για εξεύρεση εξειδικευμένων θέσεων, κάτι που αντικατοπτρίζει, αφενός, τη στροφή της Γερμανίας προς την οικονομία της γνώσης, και, αφετέρου, σηματοδοτεί τις απαρχές του φαινομένου «brain drain» στην Ελλάδα (Labrianidis & Pratsinakis, 2017).

Γράφημα 3.2. Μεταναστευτικές ροές από και προς τη Γερμανία (1996-2023)

Πηγή: Γερμανική Ομοσπονδιακή Στατιστική Υπηρεσία

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, παρατηρούμε μια σταθεροποίηση του διασπορικού πληθυσμού, αλλά και μείωση της μετανάστευσης, η οποία είναι σταθερά χαμηλότερη από την παλιννόστηση για τα επόμενα χρόνια. Σε μια περίοδο αρκετά υψηλής μεγέθυνσης της οικονομίας, οι επιστροφές παραμένουν σε σχετικά υψηλά επίπεδα και περιλαμβάνουν σημαντικό αριθμό ατόμων της δεύτερης γενιάς. Αυτό αλλάζει με δραματικό τρόπο μετά το 2009, έτος που οριοθετεί την έναρξη της δεύτερης περιόδου *μαζικής αλλά μη οργανωμένης* μετανάστευσης προς τη Γερμανία, η οποία λαμβάνει χώρα κατά τα χρόνια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα.

Όπως φαίνεται στο **Γράφημα 3.2**, η μετανάστευση αυξήθηκε γεωμετρικά από το 2010 και μετά, με τις ετήσιες εκροές το 2012 να είναι υπερτριπλάσιες από αυτές του 2009. Έκτοτε, οι ετήσιες ροές καταγράφουν μείωση, όμως, ακόμα και μέχρι το 2023, που είναι το έτος με τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα δεδομένα, το μεταναστευτικό ισοζύγιο παραμένει αρνητικό με περισσότερους/ες μετανάστες/τριες να φεύγουν προς τη Γερμανία από ό,τι να επιστρέφουν στην Ελλάδα.

Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα επηρέασε δραματικά τις επαγγελματικές προοπτικές του εργατικού δυναμικού, καθώς οι διαθέσιμες θέσεις εργασίας στον ιδιωτικό τομέα μειώθηκαν σημαντικά, ενώ στον δημόσιο τομέα επιβλήθηκαν περικοπές και περιορισμοί στις νέες προσλήψεις. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι το μέσο ετήσιο ποσοστό ανεργίας το 2013 ήταν περίπου 27,5%, υπερδιπλάσιο από το ποσοστό του 2010 και υπερτριπλάσιο από το αντίστοιχο του 2008. Την ίδια περίοδο καταγράφηκαν ραγδαίες μειώσεις

στα εισοδήματα, όπως και στα επιδόματα και στις παροχές κοινωνικής πρόνοιας. Οι επιπτώσεις της βαθιάς ύφεσης και των μέτρων λιτότητας, σε συνδυασμό με την έλλειψη εμπιστοσύνης στους θεσμούς και τη διάχυτη απογοήτευση προς το πολιτικό σύστημα, ενίσχυσαν ένα κλίμα απαισιοδοξίας και έλλειψης προοπτικής, οδηγώντας πολλούς Έλληνες και Ελληνίδες στην επιλογή της μετανάστευσης (Pratsinakis et al., 2017).

Πρόκειται για τους λεγόμενους «νέους/ες μετανάστες/τριες»¹³ που κατευθύνονται σε διάφορους προορισμούς, πολύ περισσότερους από τις προηγούμενες δεκαετίες, από τη Μέση Ανατολή μέχρι την Άπω Ανατολή και από την Ανατολική Ευρώπη και τα Βαλκάνια μέχρι τον Καναδά και την Αυστραλία (Δαμανάκης κ.ά., 2014· Panagiotopoulou et al., 2019). Η μεγάλη πλειοψηφία, ωστόσο, φαίνεται να μετακινείται εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όχι μόνο λόγω εγγύτητας, αλλά κυρίως λόγω του δικαιώματος στην ελεύθερη μετακίνηση, απασχόληση και εγκατάσταση. Ιδιαίτερα η Γερμανία μαζί με το ΗΒ προσελκύουν το μεγαλύτερο τμήμα των μεταναστευτικών εκροών, με τις δύο αυτές χώρες μαζί να συγκεντρώνουν συνολικά πάνω από τους μισούς απόδημους της περιόδου μετά το 2010. Όσον αφορά τη Γερμανία, ο όρος «νέα μετανάστευση» χρησιμοποιήθηκε για να τονιστεί ότι αυτό το δεύτερο μεγάλο κύμα μετανάστευσης δεν σχετίζεται με την προηγούμενη οργανωμένη εργατική μετανάστευση (Siouti, 2019: 61).

Επιπρόσθετα, φαίνεται να υπάρχει συσχετισμός ανάμεσα στο εκπαιδευτικό υπόβαθρο των μεταναστών και στην επιλογή του προορισμού τους. Για παράδειγμα, η Γερμανία προσελκύει σημαντικό αριθμό ατόμων μεσαίας ή χαμηλής τυπικής εκπαίδευσης, σε αντίθεση με το ΗΒ που προσελκύει κυρίως άτομα υψηλότερης εκπαίδευσης (Πρατσινάκης, 2021). Συνολικά, τα άτομα χαμηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου κατευθύνονται προς τους παραδοσιακούς προορισμούς της ελληνικής μεταπολεμικής μετανάστευσης, επειδή εκεί μπορούν να κάνουν χρήση των κοινωνικών και συγγενικών τους δικτύων προκειμένου να εξασφαλίσουν εργασία σε εθνικές επιχειρήσεις παλιότερων Ελλήνων μεταναστών στις χώρες αυτές. Αντίθετα, οι μετανάστες υψηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου βρίσκουν δουλειές κυρίως μέσω αιτήσεων για (δημοσιοποιημένες) κενές θέσεις εργασίας (Πρατσινάκης, 2021). Σε γενικές γραμμές, υπάρχουν ελάχιστες έρευνες σχετικά με τις εμπειρίες των ατόμων με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και χαμηλά προσόντα που μετανάστευσαν στη Γερμανία μετά το 2010, και οι οποίοι αντιμετωπίζουν προβλήματα εύρεσης εργασίας, στέγασης κλπ. (Πανταζώνης, 2024: 43) ή προβλήματα με το γερμανικό εκπαιδευτικό σύστημα ως γονείς παιδιών σχολικής ηλικίας (Panagiotopoulou et al., 2019· Wagner & Panagiotopoulou, 2023).

¹³ Ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στην ελληνική βιβλιογραφία (π.χ. Δαμανάκης κ.ά., 2014) και αργότερα σε δημοσιεύσεις εκτός Ελλάδας (π.χ. Panagiotopoulou et al., 2019), ενώ στη συνέχεια αντικαταστάθηκε εν μέρει από τον όρο «μετανάστες/τριες της οικονομικής κρίσης».

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ,
ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ & ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

Οκτώβριος 2025

Το δημογραφικό προφίλ της Διασποράς

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζεται λεπτομερώς το δημογραφικό και κοινωνικο-οικονομικό προφίλ της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία της μικροαπογραφής (Mikrozensus) για το 2019. Για το έτος αυτό, εντοπίσαμε συνολικά 3.601 Έλληνες και Ελληνίδες μετανάστες/τριες ή απόγονους αυτών στη Γερμανία βάσει των οποίων έγινε η απαραίτητη αναγωγή στον συνολικό πληθυσμό χρησιμοποιώντας τις σταθμίσεις της Γερμανικής Ομοσπονδιακής Στατιστικής Υπηρεσίας. Όπως προαναφέρθηκε, η συλλογή των δεδομένων έγινε μέσω επεξεργασίας της συνολικής βάσης δεδομένων του Mikrozensus, με φυσική παρουσία στο κέντρο ερευνητικών δεδομένων των Στατιστικών Υπηρεσιών των ομόσπονδων κρατιδίων, στο Ντίσελντορφ. Τα δεδομένα εξήχθησαν αποκλειστικά σε αθροιστική μορφή μέσω πινάκων και μόνο αφότου είχαν προηγουμένως ελεγχθεί από τους υπαλλήλους τους για λόγους προστασίας προσωπικών δεδομένων.

4.1. Ο πληθυσμός

Με βάση τα στοιχεία από την ετήσια έρευνα Mikrozensus του 2019, ο πληθυσμός της Διασποράς που προέρχεται από την Ελλάδα ανέρχεται σε 498.426 άτομα. Από αυτά, 305.714 μετανάστευσαν στη Γερμανία και αναφέρονται στην παρούσα έκθεση ως *άτομα πρώτης γενιάς*, ενώ 192.712 γεννήθηκαν στη Γερμανία ως άτομα με οικογενειακό ιστορικό μετανάστευσης, και αναφέρονται στην παρούσα έκθεση ως *άτομα δεύτερης ή και τρίτης γενιάς*. Σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα δεδομένα για την εξέλιξη των μεταναστευτικών ροών από την Ελλάδα που δημοσιεύτηκαν από τη Γερμανική Ομοσπονδιακή Στατιστική Υπηρεσία και τα οποία παρουσιάζονται στο **Γράφημα 3.2**, η καθαρή μετανάστευση από την Ελλάδα στη Γερμανία από το 2019 μέχρι το 2023 ήταν περίπου 21.000 άτομα. Οπότε, σταθμίζοντας και τη φυσική μεταβολή του πληθυσμού την περίοδο αυτή, είναι πιθανό ο πληθυσμός της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία το 2024 να είναι κατά τι αυξημένος.

Σε σχέση με τα άτομα πρώτης γενιάς οφείλει να τονιστεί ότι η έρευνα Mikrozensus δεν καταγράφει τη χώρα από την οποία μετακινήθηκαν οι μετανάστες/τριες. Ένα άτομο καταγράφεται ως πρώτης γενιάς εφόσον (1) είτε έχει (ή είχε στο παρελθόν) μη γερμανική υπηκοότητα (2) είτε επειδή έχει γεννηθεί εκτός Γερμανίας. Τα 305.714 άτομα που υπολογίζεται ότι απαρτίζουν τον πληθυσμό της πρώτης γενιάς το 2019, προέκυψαν με βάση το πρώτο κριτήριο, δηλαδή την υπηκοότητα. Εάν υπολογίσουμε τα άτομα της πρώτης γενιάς με βάση τη χώρα γέννησης, τότε ο πληθυσμός τους υπολογίζεται σε 294.077 άτομα. Η διαφορά μεταξύ των δύο πληθυσμών (11.637 άτομα) σχετίζεται με το ότι στην πρώτη περίπτωση συνυπολογίζονται και Έλληνες/ίδες πολίτες που μετανάστευσαν στη Γερμανία ακόμα και αν δεν είχαν γεννηθεί στην Ελλάδα, ενώ στη δεύτερη περίπτωση αυτά τα άτομα εξαιρούνται. Αντίστροφα, στον πληθυσμό που προκύπτει με το κριτήριο της χώρας γέννησης συνυπολογίζονται οι μετανάστες και μετανάστριες δεύτερης γενιάς στην Ελλάδα (π.χ. παιδιά Αλβανών/ίδων μεταναστών/τριών), ακόμα και αν δεν έχουν πολιτογραφηθεί ως Έλληνες/ίδες πολίτες, που όμως εξαιρούνται από τον πληθυσμό που έχει υπολογιστεί με το κριτήριο της υπηκοότητας.

Συνολικά, η έλλειψη δεδομένων στο Mikrozensus σχετικά με τη χώρα από την οποία μετακινήθηκαν οι μετανάστες/τριες προς τη Γερμανία έχει αποτέλεσμα να μην μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια ο πληθυσμός των ατόμων που ήταν μετανάστες/τριες στην Ελλάδα από τρίτες χώρες ή είχαν οικογενειακό ιστορικό μετανάστευσης πριν μετακινηθούν στη Γερμανία.¹⁴ Δεδομένης της προαναφερθείσας διαφοράς του πληθυσμού, όταν υπολογίζεται με βάση το κριτήριο της χώρας γέννησης και με βάση το κριτήριο της υπηκοότητας, μπορούμε να υποθέσουμε ότι τουλάχιστον 11.637 άτομα στη Γερμανία είναι άτομα με ελληνική υπηκοότητα που δεν έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα. Η πλειονότητα των ατόμων αυτών θα πρέπει να αφορά άτομα της εν λόγω κατηγορίας, δηλαδή πρώτης γενιάς μεταναστών/τριών στην Ελλάδα κυρίως άτομα από την Αλβανία ή την πρώην Σοβιετική Ένωση, ελληνικής ή μη ελληνικής καταγωγής, που πολιτογραφήθηκαν ως Έλληνες/ίδες πολίτες. Για τον αριθμό των ατόμων δεύτερης γενιάς στην Ελλάδα που μετανάστευσαν στη Γερμανία, δεν έχουμε καθόλου πληροφορίες.¹⁵ Τέλος, δεν έχουμε καθόλου πληροφορίες και για τους μετανάστες/τριες πρώτης γενιάς στην Ελλάδα από τρίτες χώρες, που εγκαταστάθηκαν στη Γερμανία, εφόσον δεν έχουν ελληνική υπηκοότητα. Τα άτομα αυτά καταγράφονται ως μετανάστες/τριες στη Γερμανία που προέρχονται π.χ. από την Αλβανία, τη Γεωργία κλπ., ακόμα και αν έχουν ζήσει το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους στην Ελλάδα και μετανάστευσαν στη Γερμανία από την Ελλάδα, και, ως εκ τούτου, δεν περιλαμβάνονται στους παραπάνω υπολογισμούς.

Σχετικά με τον υπολογισμό του πληθυσμού των ατόμων δεύτερης και τρίτης γενιάς στη Γερμανία, αυτός αφορά άτομα ελληνικής καταγωγής που γεννήθηκαν στη Γερμανία. Σε σχέση με το κριτήριο της χώρας γέννησης, πρέπει να τονιστεί ότι υπάρχουν άτομα ελληνικής καταγωγής που γεννήθηκαν στη Γερμανία, στην πορεία μετανάστευσαν στην Ελλάδα και επέστρεψαν στη Γερμανία σε μεταγενέστερη στιγμή. Τα άτομα αυτά συμπεριλαμβάνονται στο σύνολό τους στον προαναφερθέντα πληθυσμό των ατόμων δεύτερης και τρίτης γενιάς, αν και ακριβέστερα θα έπρεπε να εξαιρεθούν αυτά που είχαν φύγει από τη Γερμανία σε μικρή ηλικία και είχαν περάσει το μεγαλύτερο μέρος της ανήλικης ζωής τους στην Ελλάδα. Τα άτομα αυτά θα έπρεπε να συμπεριληφθούν στον πληθυσμό των μεταναστών/τριών της πρώτης γενιάς. Συνεπώς, μπορούμε να πούμε ότι ο πληθυσμός της δεύτερης και τρίτης γενιάς από τα δεδομένα του Mikrozensus σε κάποιο βαθμό υπερεκτιμάται εις βάρος του πληθυσμού της πρώτης γενιάς.

¹⁴ Πρόκειται για μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και σημαντική κατηγορία ατόμων, στα πλαίσια της νέας ελληνικής μετανάστευσης (Pratsinakis, 2022: Karatsareas & Ndoci, 2024), με σημαντική παρουσία στη Γερμανία (Panagiotopoulou et al., 2025), η οποία όμως δεν έχει ακόμη επαρκώς ερευνηθεί.

¹⁵ Σημειώνεται ότι τα άτομα αυτά συμπεριλαμβάνονται στο σύνολό τους στον πληθυσμό της ελληνικής Διασποράς που προέκυψε με βάση το κριτήριο της χώρας γέννησης και μόνο εν μέρει σε αυτόν που προέκυψε με βάση το κριτήριο της υπηκοότητας, καθώς δεν έχουν πολιτογραφηθεί ως Έλληνες/ίδες πολίτες όλα τα άτομα δεύτερης γενιάς στην Ελλάδα.

Σε ό,τι αφορά το κριτήριο καθορισμού της ελληνικής καταγωγής των ατόμων δεύτερης και τρίτης γενιάς, σύμφωνα με τη μεθοδολογία του 2019, αυτό προκύπτει είτε από την υπηκοότητα των ατόμων αυτών, δηλαδή αν έχουν (ή είχαν προγενέστερα) ελληνική υπηκοότητα είτε από τη χώρα γέννησης των γονιών τους, σε περίπτωση που ήταν η Ελλάδα. Εάν ένα από τα δύο κριτήρια ισχύει, τότε τα άτομα αυτά καταγράφονται ως Έλληνες/ίδες δεύτερης και τρίτης γενιάς στη Γερμανία.

Πίνακας 4.1. Πληθυσμός της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία

	2013	2019
Άτομα πρώτης γενιάς	222.079	305.714
Άτομα δεύτερης και τρίτης γενιάς	175.840	192.712
Συνολικός πληθυσμός	397.919	498.426

Πηγή: Mikrozensus 2019

Συγκρίνοντας τα στοιχεία του 2019 και του 2013 (**Πίνακας 4.1**), εντοπίζεται μια σχετικά μικρή αύξηση στον πληθυσμό της δεύτερης και τρίτης γενιάς, η οποία πιθανώς να μπορεί να εξηγηθεί ως απόρροια της αλλαγής στον τρόπο υπολογισμού των ατόμων δεύτερης και τρίτης γενιάς¹⁶ κατά το 2019. Κυρίως, όμως, είναι αποτέλεσμα της φυσικής αύξησης του πληθυσμού την περίοδο που μεσολάβησε. Σημαντικά εντονότερη είναι η αύξηση που καταγράφεται για άτομα πρώτης γενιάς και είναι αποτέλεσμα μετανάστευσης. Συγκεκριμένα, ο πληθυσμός της πρώτης γενιάς αυξάνεται κατά περίπου 84.000 άτομα μέσα σε έξι, μόνο, χρόνια, ως αποτέλεσμα της ιδιαίτερα εκτεταμένης μετανάστευσης κατά τα χρόνια της οικονομικής κρίσης. Στην επόμενη υποενότητα παρουσιάζεται λεπτομερώς η σύνθεση του πληθυσμού των ατόμων της πρώτης γενιάς ανά περίοδο μετανάστευσης.

¹⁶ Πριν από το 2019, η καταγωγή προσδιοριζόταν από την υπηκοότητα τόσο για τα ίδια τα άτομα όσο και τους γονείς τους, ενώ, όπως προαναφέρθηκε, από το 2019 και μετά προκύπτει είτε από την υπηκοότητα των ατόμων αυτών, είτε από τη χώρα γέννησης των γονιών τους.

4.2. Οι μεταναστευτικές ροές

Σύμφωνα με την παραπάνω ιστορική ανασκόπηση της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία και όπως περιγράφηκε στην **Εισαγωγή**, μπορούμε να ορίσουμε τέσσερις κύριες μεταναστευτικές περιόδους στη σύγχρονη ελληνική μετανάστευση προς τη Γερμανία: α) την περίοδο της οργανωμένης και μαζικής εργατικής μετανάστευσης από το 1960 μέχρι το 1973, β) την περίοδο της οικογενειακής επανένωσης και επιστροφής μεταξύ 1974 και 1987, γ) την περίοδο της ελεύθερης μετανάστευσης στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης μεταξύ 1988 και 2009 και δ) τη μετανάστευση μετά από το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα.

Πίνακας 4.2. Η πρώτη γενιά με βάση την περίοδο μετανάστευσης

Περίοδος μετανάστευσης	Πληθυσμός
1. Μετανάστευση μέχρι το 1973	71.931
2. Μετανάστευση από το 1974 μέχρι το 1987	31.804
3. Μετανάστευση από το 1988 μέχρι το 2009	83.326
4. Μετανάστευση από το 2010 μέχρι το 2019	114.291
Ελλείπουσες τιμές (missing values)	4.361

Πηγή: Mikrozensus 2019

Καθώς φαίνεται, ένα μεγάλο τμήμα, περίπου το ένα τέταρτο (**Πίνακας 4.2**), των ατόμων πρώτης γενιάς έχει μεταναστεύσει στη Γερμανία μέχρι τα τέλη του 1973. Όπως προαναφέρθηκε, το πρόγραμμα «φιλοξενούμενων εργατών/τριών», όπως εξάλλου υποδήλωνε ρητά ο όρος «Gastarbeiter», προέβλεπε την προσωρινή παραμονή των μεταναστών/τριών στη Γερμανία και την οριστική επιστροφή τους στις χώρες προέλευσής τους όταν πλέον δεν θα υπήρχε ανάλογη ζήτηση στη γερμανική αγορά εργασίας. Ωστόσο, αν και πολλά άτομα όντως επέστρεψαν στην Ελλάδα μετά τη λήξη του προγράμματος, τα περισσότερα παρέμειναν στη χώρα. Συγκεκριμένα, στα μέσα της δεκαετίας του 1980, δηλαδή δέκα χρόνια μετά τη λήξη των Συμφωνιών, περίπου 280.000 Έλληνες/ίδες ζούσαν στη Γερμανία (Bikos, 2006). Σήμερα, ένα σημαντικό τμήμα των ανθρώπων αυτών έχει αποβιώσει, ενώ κάποιοι επέστρεψαν για τη συνταξιοδότησή τους στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Mikrocensus, το 2019 υπήρχαν στη Γερμανία περίπου 71.931 Έλληνες/ίδες που είχαν μεταναστεύσει στη Γερμανία πριν το 1974. Επίσης,

πρέπει να τονιστεί ότι και το μεγαλύτερο μέρος των ατόμων δεύτερης και τρίτης γενιάς στη Γερμανία αφορά απόγονους μεταναστών/τριών αυτής της περιόδου, κατά τη διάρκεια της οποίας η Γερμανία εξελίχθηκε σε έναν από τους σημαντικότερους προορισμούς της ελληνικής μετανάστευσης.

Όπως προαναφέρθηκε, με τη λήξη του προγράμματος «φιλοξενούμενων εργατών/τριών» και μέχρι το τέλος του 1987, πριν δηλαδή θεσμοθετηθεί για τους/τις Έλληνες/ίδες πολίτες το δικαίωμα ελεύθερης μετακίνησης εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η μετανάστευση προς τη Γερμανία περιορίζεται και το μεταναστευτικό ισοζύγιο γίνεται αρνητικό, δηλαδή περισσότερα άτομα επιστρέφουν στην Ελλάδα από ό,τι μεταναστεύουν στη Γερμανία. Σύμφωνα με τα δεδομένα του Mikrozensus, 31.804 άτομα από την ελληνική Διασπορά είχαν μεταναστεύσει την περίοδο αυτήν, με την πλειονότητα αυτών πιθανότατα να εγκαθίστανται στη Γερμανία για να ζήσουν με μέλη της οικογένειάς τους που είχαν παραμείνει στη χώρα από το προηγούμενο κύμα μετανάστευσης. Σημειώνεται ότι κατά την περίοδο αυτήν, η οικογενειακή επανένωση αποτελούσε μια από τις λίγες ευκαιρίες νόμιμης εγκατάστασης στη Γερμανία. Η μετανάστευση αυξάνεται ξανά την περίοδο μετά το 1988, όταν πλέον οι Έλληνες και Ελληνίδες πολίτες αποκτούν το δικαίωμα μετακίνησης και εγκατάστασης σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σύμφωνα με τα δεδομένα του Mikrozensus για το 2019, συνολικά, 83.326 άτομα είχαν μεταναστεύσει από το 1988 μέχρι το 2009.

Το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης οριοθετεί την τέταρτη και τελευταία περίοδο της μετανάστευσης, κατά την οποία μαζικοποιείται τόσο η μετανάστευση των ατόμων με υψηλή ειδίκευση όσο και η μετανάστευση ατόμων από ευάλωτες κοινωνικο-οικονομικές ομάδες που επλήγησαν έντονα από την κρίση. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα στοιχεία του Mikrozensus, 114.291 άτομα της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία μετακινήθηκαν μεταξύ 2010 και 2019. Μάλιστα, ο όγκος της μεταναστευτικής ροής την περίοδο αυτήν, ήταν σημαντικά υψηλότερος και δεν καταγράφεται στο σύνολό του από τα δεδομένα του Mikrozensus για δύο λόγους. Πρώτον, γιατί τα δεδομένα αφορούν στην πρώτη είσοδο στη Γερμανία. Δηλαδή, αν ένα άτομο μετανάστευσε το 1995 στη Γερμανία, επέστρεψε στην Ελλάδα το 2001 και μετανάστευσε εκ νέου το 2014, η ημερομηνία καταγραφής της άφιξής του στη Γερμανία είναι το 1995, άρα κατηγοριοποιείται ως μετανάστης/τρια της τρίτης περιόδου, αν και στην πραγματικότητα το άτομο αυτό ήταν μετανάστης/τρια και στην τέταρτη περίοδο. Δεύτερον, όπως έχει ήδη αναφερθεί, πολλά άτομα δεύτερης γενιάς είχαν μετακινηθεί στην Ελλάδα σε προηγούμενη περίοδο και επέστρεψαν στη Γερμανία κατά τα χρόνια της οικονομικής κρίσης, αλλά με βάση τη μεθοδολογία καταγραφής του Mikrozensus κατηγοριοποιούνται ως άτομα δεύτερης γενιάς επειδή γεννήθηκαν στη Γερμανία, δηλαδή η διακρατική κινητικότητα τους δεν καταγράφεται στατιστικά.

4.3 Βασικά δημογραφικά στοιχεία

Φύλο και ηλικία

Όσον αφορά την εκπροσώπηση ανά φύλο, η ελληνική Διασπορά στη Γερμανία εμφανίζεται να έχει μια αρκετά ισορροπημένη αναλογία φύλου, με τους άνδρες να υπερεκπροσωπούνται ελαφρώς, αποτελώντας το 53,8% του συνολικού πληθυσμού, και τις γυναίκες να συνιστούν το 46,2%. Έχει ενδιαφέρον ότι αυτή η σχετική υπερεκπροσώπηση των ανδρών αφορά όλα τα μεταναστευτικά κύματα, σε αντίθεση με τη μετανάστευση στο ΗΒ όπου οι άνδρες έχουν μια σχετική πλειοψηφία στις παλαιότερες μεταναστευτικές ροές και οι γυναίκες στις νεότερες. Αντίθετα, η Γερμανία φαίνεται ότι αποτελεί ένα μεταναστευτικό προορισμό που διαχρονικά προσελκύει σχετικά μεγαλύτερο ποσοστό ανδρών.

Πίνακας 4.3. Αναλογία φύλου ανά περίοδο μετανάστευσης

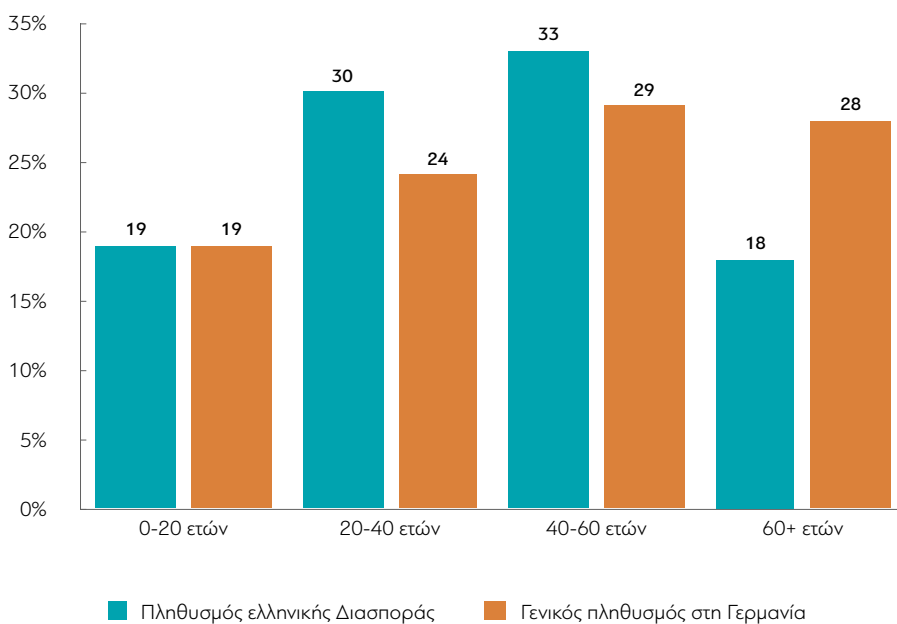
	Άνδρες	Γυναίκες
Άτομα πρώτης γενιάς	55,1%	44,9%
Εκ των οποίων:		
Μετανάστευση μέχρι το 1973	56,5%	43,5%
Μετανάστευση από το 1974 μέχρι το 1987	53,1%	46,9%
Μετανάστευση από το 1988 μέχρι το 2009	54,3%	45,7%
Μετανάστευση από το 2010 μέχρι το 2019	55,4%	44,6%
Άτομα δεύτερης και τρίτης γενιάς	51,7%	48,3%
Συνολικός πληθυσμός	53,8%	46,2%

Πηγή: Mikrozensus 2019

Σε ό,τι αφορά την ηλικιακή σύνθεση της ελληνικής Διασποράς, όπως φαίνεται στο παρακάτω **Γράφημα 4.1**, το 2019 η δομή της δεν διαφοροποιείται δραματικά από αυτήν του γενικότερου πληθυσμού στη Γερμανία. Τα ποσοστά, όμως, στις υψηλότερες ηλικιακές ομάδες (πάνω από 60 ετών) είναι σημαντικά χαμηλότερα για την ελληνική Διασπορά και βρίσκονται σε αντιστοιχία με τα ποσοστά για τις νεότερες ηλικιακές ομάδες (0-20), ενώ στο γενικό γερμανικό πληθυσμό, ο οποίος χαρακτηρίζεται από έντονη δημογραφική γήρανση, η αναλογία των πιο ηλικιωμένων ατόμων υπολείπεται

σημαντικά της αναλογίας των νεότερων ατόμων. Ειδικότερα μάλιστα, τα άτομα δεύτερης και τρίτης γενιάς που προέρχονται από την Ελλάδα, αποτελούν έναν ιδιαίτερα νεανικό πληθυσμό, με πάνω από τα μισά (55%) να είναι νεότερα των 30 ετών, ενώ στο σύνολο της ελληνικής Διασποράς παρατηρείται μια σχετική υπερεκπροσώπηση των μεσαίων ηλικιακών ομάδων.

Γράφημα 4.1. Ηλικιακή σύνθεση της ελληνικής Διασποράς (2019)

Πηγή: Mikrozensus 2019

Αυτή η υπερεκπροσώπηση έχει προκύψει εν πολλοίς ως αποτέλεσμα της ελληνικής μετανάστευσης μετά το 2009, καθώς η μέση ηλικία κατά το έτος της μετακίνησης για την περίοδο αυτή είναι τα 34,1 έτη. Όπως φαίνεται στον **Πίνακα 4.4**, η μέση ηλικία των μεταναστών/τριών κατά τις προηγούμενες μεταναστευτικές περιόδους ήταν σημαντικά μικρότερη. Αυτό σημαίνει ότι με την πάροδο του χρόνου καθίστατο όλο και πιο πιθανό να μεταναστεύσει ένα άτομο σε μεγαλύτερη ηλικία, ενώ η ιδιαίτερα απότομη αύξηση του μέσου όρου ηλικίας στα χρόνια της οικονομικής κρίσης μπορεί να ερμηνευτεί ως συνέπεια της άμεσης και αναγκαστικής μετανάστευσης, στην οποία εξωθήθηκαν αρκετά άτομα σε μεγαλύτερη ηλικία με στόχο τον βιοπορισμό.

Πίνακας 4.4. Μέση ηλικία κατά το έτος μετανάστευσης ανά περίοδο μετανάστευσης

Μεταναστευτική περίοδος	Μέση ηλικία
Μετανάστευση μέχρι το 1973	23,8
Μετανάστευση από το 1974 μέχρι το 1987	24,5
Μετανάστευση από το 1988 μέχρι το 2009	28,6
Μετανάστευση από το 2010 μέχρι το 2019	34,1

Πηγή: Mikrozensus 2019

Οικογενειακή κατάσταση

Τα παραπάνω στοιχεία για την ηλικιακή δομή του πληθυσμού της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία είναι χρήσιμα στην ερμηνεία των δεδομένων για την οικογενειακή κατάσταση. Συγκεκριμένα, όπως φαίνεται στον **Πίνακα 4.5**, το ποσοστό των έγγαμων ατόμων και των ατόμων που έχουν συνάψει σύμφωνο συμβίωσης είναι σχετικά υψηλό για τους μετανάστες/τριες της πρώτης γενιάς (58%), σε αντίθεση με τα ποσοστά μεταξύ των ατόμων δεύτερης και τρίτης γενιάς (26%), που, όπως αναφέρθηκε, αποτελούν έναν νεανικό πληθυσμό. Σχετικά υψηλά είναι το ποσοστό κηρείας για τους μετανάστες/τριες που ήρθαν στη Γερμανία πριν το 1973 (25,9%), κάτι που είναι συνάρτηση του γεγονότος ότι τα άτομα αυτά αποτελούν μια γηράσκουσα ομάδα. Τέλος, σε ό,τι αφορά το ποσοστό των ζευγαριών που είναι σε διάσταση, αυτό είναι σχετικά υψηλό μεταξύ των ατόμων πρώτης γενιάς (9,1%-11,2%), εξαιρώντας, όμως, τα άτομα που μετανάστευσαν πρόσφατα, δηλαδή μετά το 2009 (3,3%).

Πίνακας 4.5. Οικογενειακή κατάσταση ανά περίοδο μετανάστευσης

Μεταναστευτική περίοδος	Άγαμοι/ες	Έγγαμοι/ες σε σύμφωνο συμβίωσης	Σε κηρεία	Σε διάσταση
Μετανάστευση μέχρι το 1973	5,7%	59,3%	25,9%	9,1%
Μετανάστευση από το 1974 μέχρι το 1987	11,2%	70,3%	7,4%	11,2%
Μετανάστευση από το 1988 μέχρι το 2009	20,7%	65,6%	4,4%	9,3%
Μετανάστευση από το 2010 μέχρι το 2019	52%	43,8%	1%	3,3%
Σύνολο μετανάστες 1ης γενιάς	28%	58%	5%	8%
Σύνολο μετανάστες 2ης και 3ης γενιάς	70%	26%	1%	4%

Πηγή: Mikrozensus 2019

4.4. Γεωγραφική κατανομή

Σε ό,τι αφορά τη γεωγραφική κατανομή της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία, όπως δείχνει ο ακόλουθος **Πίνακας 4.6**, τα τρία τέταρτα αυτής διαμένουν σε τρία ομόσπονδα κρατίδια, συγκεκριμένα: α) στη Βόρεια Ρηνανία-Βεστφαλία, β) στη Βάδη-Βυρτεμβέργη και γ) στη Βαυαρία. Η συγκέντρωση αυτή είναι ως ένα βαθμό αναμενόμενη, καθώς τα ομόσπονδα κρατίδια αυτά είναι τα πιο πολυπληθή της Γερμανίας, συγκεντρώνοντας περίπου το 50% του συνολικού πληθυσμού της χώρας και το 56% του συνολικού πληθυσμού με ατομικό ή οικογενειακό ιστορικό μετανάστευσης. Ωστόσο, ο βαθμός συγκέντρωσης της ελληνικής Διασποράς είναι σημαντικά υψηλότερος (74,2%), γεγονός που αντανakλά τη σημασία των κοινωνικών δικτύων για τη μετανάστευση, καθώς, όπως ήδη αναφέρθηκε, αυτά ήταν και τα κύρια ομόσπονδα κρατίδια στα οποία κατευθύνθηκε η πλειοψηφία των Ελλήνων/ίδων «φιλοξενούμενων εργαζόμενων», λειτουργώντας ως πόλος έλξης για τα μεταγενέστερα κύματα μετανάστευσης.

Ειδικότερα σε ό,τι αφορά τη μετανάστευση μετά το 2009, παρατηρείται μια σχετικά μεγαλύτερη γεωγραφική διασπορά. Τα στοιχεία της έρευνας συνηγορούν στο ότι η αυξημένη αυτή διασπορά πιθανότατα οφείλεται στην κινητικότητα των ατόμων με υψηλότερα εκπαιδευτικά προσόντα που μετακινήθηκαν προς τη Γερμανία εν πολλοίς αυτόνομα, δηλαδή χωρίς την υποστήριξη ατόμων από προηγούμενα κύματα μετανάστευσης ή ελληνικών κοινοτήτων που έχουν οργανωθεί στη Γερμανία εδώ και χρόνια. Για τα άτομα αυτά, το Βερολίνο φαίνεται να είναι ένας νέος δυναμικός μεταναστευτικός προορισμός, δηλαδή το πέμπτο ομόσπονδο κρατίδιο (μετά την Έσση) που επιλέγουν και όπου εκπροσωπούνται με ποσοστό 7,6% (έναντι του 2,6% του συνόλου των ατόμων πρώτης γενιάς). Τέλος, είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι η συγκέντρωση των ατόμων δεύτερης και τρίτης γενιάς στη Βαυαρία φαίνεται να είναι σημαντικά χαμηλότερη από εκείνη της πρώτης γενιάς, γεγονός που πιθανώς οφείλεται στην εσωτερική μετανάστευση προς τη Βάδη-Βυρτεμβέργη, όπου η δεύτερη γενιά αντιπροσωπεύεται δημογραφικά με υψηλότερο ποσοστό.

Πίνακας 4.6. Γεωγραφική κατανομή της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία

Ομόσπονδο κρατίδιο	Γενικός πληθυσμός στη Γερμανία	Ελληνική Διασπορά στη Γερμανία			Άλλες μεταναστευτικές ομάδες στη Γερμανία
		1η γενιά, σύνολο	Μετανάστευση μετά το 2009	2η και 3η γενιά	
Σλέσβιχ-Χόλσταϊν	3,5%	0,7%	1,7%	1,2%	2,7%
Αμβούργο	2,2%	1,6%	2,2%	1,6%	2,8%
Κάτω Σαξονία	9,6%	4,8%	5,5%	5,1%	8,4%
Βρέμν	0,8%	0,7%	2,4%	1,2%	1,5%
Βόρεια Ρηνανία-Βεστφαλία	21,6%	30,9%	22,2%	30,5%	20,7%
Έσση	7,6%	9,3%	8,6%	10,2%	9,1%
Ρηνανία-Παλατινάτο	4,9%	3,2%	3,7%	2,3%	4,7%
Βάδη-Βυρτεμβέργη	13,4%	23%	24,3%	29,9%	15,8%
Βαυαρία	15,8%	20,3%	19,1%	14,2%	16,6%
Σάρλαντ	1,2%	0,2%	0,9%	0,7%	1,2%
Βερολίνο	4,4%	2,6%	7,6%	2,5%	7,2%
Λοιπά ομόσπονδα κρατίδια	15,1%	2,9%	1,7%	0,7%	9,1%

Πηγή: Mikrozensus 2019

4.5. Εκπαιδευτικό επίπεδο

Ένα μεγάλο ποσοστό των ατόμων πρώτης γενιάς που εγκαταστάθηκαν στη Γερμανία πριν το 2009 έχουν πολύ χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο. Συγκεκριμένα, όπως φαίνεται στον **Πίνακα 4.7**, το 26% του πληθυσμού έχει ολοκληρώσει μόνο την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, ενώ το 12,1% έχει ολοκληρώσει την τριτοβάθμια. Για τον γερμανικό πληθυσμό χωρίς ατομικό ή οικογενειακό ιστορικό μετανάστευσης, το αντίστοιχο ποσοστό που έχει ολοκληρώσει μόνο την πρωτοβάθμια εκπαίδευση είναι 1,2%, ενώ 30,1% έχει τελειώσει την τριτοβάθμια.

Η ψαλίδα κλείνει σχεδόν πλήρως όσον αφορά τα άτομα δεύτερης και τρίτης γενιάς, με το 26,7% εξ αυτών να έχουν ολοκληρώσει την τριτοβάθμια εκπαίδευση και το 3,2% να έχει τελειώσει μόνο την πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Το ποσοστά αυτά είναι σε απόλυτη αντιστοιχία με τα ποσοστά του συνολικού μεταναστευτικού πληθυσμού της δεύτερης και τρίτης γενιάς στη Γερμανία. Μάλιστα, οι Έλληνες/ίδες δεύτερης και τρίτης γενιάς έχουν κατά μία ποσοστιαία μονάδα υψηλότερο ποσοστό μεταπτυχιακών/διδακτορικών τίτλων σπουδών (12,5% και 11,6% αντίστοιχα). Επιπλέον, η διαγενεακή κινητικότητα είναι σημαντικά υψηλότερη για τους/τις Έλληνες/ίδες μετανάστες/τριες, καθώς το εκπαιδευτικό επίπεδο για το σύνολο των υπόλοιπων μεταναστών/τριών πρώτης γενιάς στη Γερμανία είναι σημαντικά υψηλότερο, συγκρινόμενο με αυτό των Ελλήνων/ίδων (25,8% τριτοβάθμια εκπαίδευση και 15,7% πρωτοβάθμια εκπαίδευση).

Σε αντίθεση με τα άτομα πρώτης γενιάς στη Γερμανία που εγκαταστάθηκαν στα πλαίσια των προγραμμάτων προσέλκυσης «φιλοξενούμενων εργατών» (οι οποίοι είχαν εν συνόλω χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο), οι μετανάστες/τριες και πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στη Γερμανία τα επόμενα χρόνια προέρχονται από μια πληθώρα χωρών. Επιπλέον, χαρακτηρίζονται από μεγάλη ετερογένεια σε σχέση με τα εκπαιδευτικά τους προσόντα, με κάποιες εθνικότητες να στέλνουν μετανάστες/τριες με υψηλή ειδίκευση, ανεβάζοντας το συνολικό εκπαιδευτικό επίπεδο του μεταναστευτικού πληθυσμού στη Γερμανία.

Προηγούμενη έρευνα, που συγκρίνει τη βαθμίδα εκπαίδευσης των ατόμων δεύτερης γενιάς της ελληνικής Διασποράς με άτομα δεύτερης γενιάς από άλλες μεταναστευτικές ομάδες, των οποίων οι γονείς είχαν, επίσης,

εγκατασταθεί στη Γερμανία στα πλαίσια του προγράμματος «φιλοξενούμενων εργατών» και είχαν συγκρίσιμο εκπαιδευτικό επίπεδο, καταδεικνύει ότι τα εκπαιδευτικά προσόντα των ατόμων αυτών υπολείπονται ελαφρώς των ατόμων δεύτερης και τρίτης γενιάς που προέρχονται από την Ισπανία. Την ίδια στιγμή, είναι σημαντικά υψηλότερες από τα αντίστοιχα εκπαιδευτικά προσόντα των ατόμων και τρίτης δεύτερης γενιάς που προέρχονται από την Τουρκία και την Ιταλία (Vermeulen, 2010).

Σε σχέση τώρα με τους/τις Έλληνες/ίδες μετανάστες/τριες που μετακινήθηκαν μετά το 2009, αυτοί αποτελούν μια ομάδα η οποία είναι ιδιαίτερα ετερογενής σε ό,τι αφορά το εκπαιδευτικό της επίπεδο. Αφενός, συμπεριλαμβάνει ένα 18,4% ατόμων με μεταπτυχιακό/διδακτορικό τίτλο, ποσοστό το οποίο είναι υψηλότερο τόσο από το αντίστοιχο ποσοστό των Γερμανών πολιτών χωρίς ατομικό ή οικογενειακό ιστορικό μετανάστευσης (12,8%), όσο και των ατόμων από άλλες μεταναστευτικές ομάδες στη Γερμανία (είτε πρώτης γενιάς: 15% είτε δεύτερης και τρίτης γενιάς: 11,6%). Αφετέρου, συμπεριλαμβάνει ένα αντίστοιχα υψηλό ποσοστό ατόμων (18,5%) με πρωτοβάθμια μόνο εκπαίδευση.

Πίνακας 4.7. Εκπαιδευτικό επίπεδο της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία

Βαθμίδα εκπαίδευσης	Γερμανικός πληθυσμός χωρίς ιστορικό μετανάστευσης	Ελληνική Διασπορά στη Γερμανία				Άλλες μεταναστευτικές ομάδες στη Γερμανία	
		1η γενιά, σύνολο	Μετανάστες πριν από το 2009	Μετανάστες μετά το 2009	2η & 3η γενιά	1η γενιά, σύνολο	2η & 3η γενιά
ISCED 1 (Πρωτοβάθμια εκπαίδευση)	1,2%	23,6%	25,9%	18,5%	3,2%	15,7%	3,1%
ISCED 2 (Κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση)	7,9%	25,5%	27,9%	20,6%	14,3%	20,2%	14,2%
ISCED 3 (Ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση)	49%	26,6%	28,1%	23,1%	40,3%	30%	42,6%
ISCED 4 (Μεταδευτεροβάθμια μη-τριτοβάθμια εκπαίδευση)	11,8%	6,9%	6%	8,8%	15,5%	8,3%	14,1%
ISCED 5 & 6 (Βραχείας διάρκειας τριτοβάθμια εκπαίδευση & πτυχίο ή ισοδύναμη τριτοβάθμια εκπαίδευση)	17,3%	6,9%	5,3%	10,4%	14,2%	10,8%	14,4%
ISCED 7 & 8 (Μεταπτυχιακό ή ισοδύναμο & Διδακτορικό ή ισοδύναμο)	12,8%	10,5%	6,8%	18,4%	12,5%	15%	11,6%

Πηγή: Mikrozensus 2019

4.6. Εργασιακή και οικονομική κατάσταση

Σε ό,τι αφορά την οικονομική κατάσταση, η πλειονότητα των ατόμων της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία (65,3% – Mikrozensus 2019) έχει καθαρό μηνιαίο εισόδημα €900-2.600. Σημαντικές διαφορές, όμως, διαπιστώνονται μεταξύ μεταναστευτικών γενεών και περιόδου μετανάστευσης. Συγκεκριμένα, όπως φαίνεται στον **Πίνακα 4.8**, τα άτομα που εγκαταστάθηκαν στη Γερμανία μετά το 2009 έχουν συγκριτικά το χαμηλότερο εισόδημα: Το 64,7% εξ αυτών έχει μηνιαίο καθαρό εισόδημα κάτω από €1.700 και μόνο 3,6% έχει μηνιαίο καθαρό εισόδημα πάνω από €3.600. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, τα άτομα αυτά έχουν, επίσης, το υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης εντός της ελληνικής Διασποράς. Επομένως, είναι πιθανό ότι η πρόσφατη μετακίνησή τους στη Γερμανία, σε συνδυασμό με τις χαμηλότερες γνώσεις γερμανικής γλώσσας και τις διακρίσεις στον εργασιακό χώρο, έχουν συμβάλει στο να μην μεταφράζονται, τουλάχιστον μέχρι το 2019, τα εκπαιδευτικά τους προσόντα σε εισόδημα ανάλογου επιπέδου.

Πίνακας 4.8. Εισοδηματική κατάσταση της ελληνικής Διασποράς

Εισόδημα	Γερμανικός πληθυσμός χωρίς ιστορικό μετανάστευσης	Ελληνική Διασπορά στη Γερμανία				Άλλες μεταναστευτικές ομάδες στη Γερμανία	
		1η γενιά, σύνολο	Μετανάστες πριν από το 2009	Μετανάστες μετά το 2009	2η και 3η γενιά	1η γενιά, σύνολο	2η και 3η γενιά
€0-900	14,6%	20,2%	18,6%	22,1%	19,1%	20,4%	28,1%
€900-1.700	29,6%	37,7%	33,9%	42,6%	29%	35,9%	27,7%
€1.700-2.600	32,6%	29,8%	32,9%	25,8%	32,9%	28,7%	27,7%
€2.600-3.600	14%	8%	9,7%	5,9%	11,9%	9,3%	10,9%
€3.600-5.000	6,1%	3%	3,1%	2,9%	5,4%	3,8%	3,8%
€5.000 και πάνω	3%	1,4%	1,9%	0,7%	1,6%	1,9%	1,8%

Πηγή: Mikrozensus 2019

Στον αντίποδα, τα άτομα δεύτερης και τρίτης γενιάς έχουν το υψηλότερο εισόδημα μεταξύ των ατόμων της ελληνικής Διασποράς, με 48,1% εξ αυτών να έχουν μηνιαίο καθαρό εισόδημα κάτω από €1.700, και 7% να έχει μηνιαίο καθαρό εισόδημα πάνω από €3.600. Μάλιστα, η εισοδηματική τους κατάσταση παρουσιάζεται καλύτερη σε σχέση με τον πληθυσμό των ατόμων δεύτερης και τρίτης γενιάς των υπόλοιπων μεταναστευτικών ομάδων στη Γερμανία, ο οποίος χαρακτηρίζεται από υψηλότερη συγκέντρωση ατόμων

στην κατώτατη εισοδηματική κατηγορία (€900 και κάτω). Υπολείπεται, όμως, ελαφρώς της εισοδηματικής κατάστασης του πληθυσμού χωρίς μεταναστευτικό υπόβαθρο στη Γερμανία, ιδιαίτερα στην υψηλότερη εισοδηματική κατηγορία (€5.000 και πάνω).

Σε ό,τι αφορά την ελληνική Διασπορά, και ιδιαίτερα τα άτομα πρώτης γενιάς, το εισόδημά τους είναι παραπλήσιο με αυτό των υπόλοιπων μεταναστών/τριών πρώτης γενιάς και σημαντικά χαμηλότερο σε σχέση με το γενικό γερμανικό πληθυσμό χωρίς ατομικό/οικογενειακό ιστορικό μετανάστευσης. Τέλος, αυτό που παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι οι πολύ έντονες εισοδηματικές ανισότητες σε σχέση με το φύλο τόσο εντός της ελληνικής Διασποράς όσο και εντός των υπολοίπων μεταναστευτικών ομάδων, αλλά και των Γερμανών χωρίς ατομικό/οικογενειακό ιστορικό μετανάστευσης (**Πίνακας 4.9**). Σε όλες τις περιπτώσεις, η εισοδηματική κατάσταση των γυναικών είναι σημαντικά χαμηλότερη. Μάλιστα οι έμφυλες ανισότητες σε ό,τι αφορά το εισόδημα φαίνονται πιο έντονες σε σχέση με τις εθνοτικές ανισότητες, καθώς οι Έλληνες με μεταναστευτικό υπόβαθρο, όπως και οι άνδρες μετανάστες συνολικά στη Γερμανία, έχουν υψηλότερο εισόδημα όχι μόνο από τις μετανάστριες γυναίκες, ελληνικής καταγωγής ή μη, αλλά και από τις Γερμανίδες χωρίς ατομικό/οικογενειακό ιστορικό μετανάστευσης.

Πίνακας 4.9. Εισοδηματική κατάσταση ανά φύλο

Εισόδημα	Γερμανικός πληθυσμός χωρίς ιστορικό μετανάστευσης		Ελληνική Διασπορά στη Γερμανία		Άλλες μεταναστευτικές ομάδες στη Γερμανία	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
€0-900	8,5%	20,8%	11,6%	30,1%	14,6%	32,7%
€900-1.700	21%	38,6%	30,7%	39%	29,9%	38,4%
€1.700-2.600	37%	28,1%	37,6%	22,6%	34,8%	20,1%
€2.600-3.600	19,1%	8,8%	12,5%	5,7%	12,7%	6%
€3.600-5.000	9,4%	2,8%	5,4%	2,1%	5,2%	1,9%
€5.000 και πάνω	5%	0,9%	2,3%	0,4%	2,7%	0,8%

Πηγή: Mikrozensus 2019

Όσον αφορά την εργασιακή κατάσταση, η πλειονότητα των ατόμων της ελληνικής Διασποράς εργάζονται ως μισθωτοί, κάτι που ισχύει και για τους υπόλοιπους μετανάστες, αλλά και για τους/τις Γερμανούς/ίδες πολίτες χωρίς μεταναστευτικό υπόβαθρο. Ειδικότερα για τους/τις μετανάστες/τριες που εγκαταστάθηκαν στη Γερμανία μετά το 2009, το ποσοστό αυτό είναι ιδιαίτερα υψηλό (63,9%), λόγω του χαμηλού ποσοστού συνταξιούχων, αλλά και του σχετικά χαμηλού αριθμού σπουδαστών εντός αυτής της ομάδας. Το ποσοστό των ανέργων μεταξύ των Ελλήνων/ίδων μεταναστών/στριών της πρώτης γενιάς (6%) είναι χαμηλότερο από το αντίστοιχο των υπολοίπων μεταναστών/στριών της πρώτης γενιάς (8,9%), αλλά σημαντικά υψηλότερο από τα άτομα χωρίς ατομικό/οικογενειακό ιστορικό μετανάστευσης (2,9%). Τέλος, το ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων μεταξύ των Ελλήνων/ίδων

μεταναστών/τριών πρώτης γενιάς (4,5%) είναι το υψηλότερο σε σχέση με τις υπόλοιπες ομάδες που παρουσιάζονται στον **Πίνακα 4.10**, κάτι που πιθανότατα σχετίζεται με τον σημαντικό αριθμό Ελλήνων/ίδων μεταναστών/τριών που εργάζονται στην εστίαση ως ιδιοκτήτες/τριες επιχείρησης.

Πίνακας 4.10. Εργασιακή κατάσταση της ελληνικής Διασποράς

Εργασιακή κατάσταση	Γερμανικός πληθυσμός χωρίς ιστορικό μετανάστευσης	Ελληνική Διασπορά στη Γερμανία				Άλλες μεταναστευτικές ομάδες στη Γερμανία	
		1η γενιά, σύνολο	Μετανάστες πριν από το 2009	Μετανάστες μετά το 2009	2η και 3η γενιά	1η γενιά, σύνολο	2η και 3η γενιά
Υπάλληλος	48,2%	52,3%	46,7%	63,9%	59,9%	49,1%	43,9%
Εκπαιδευόμενος με εκπαιδευτικό επίδομα	1,7%	1,1%	0,4%	2,3%	3,8%	1,5%	7,1%
Μαθητής, άτομο σε επαγγελματική κατάρτιση χωρίς αμοιβή, φοιτητής	6,4%	3,8%	0,6%	10,1%	15,8%	6,6%	30,3%
Συνταξιούχος	29,2%	20,8%	31%	0,6%	1,3%	13,2%	2,6%
Άνεργος	2,9%	6%	5,1%	7,4%	5,7%	8,9%	5,4%
Οικιακά	3,4%	6,6%	5,8%	8,2%	3,7%	11,4%	3,2%
Άλλο	0,6%	1%	0,5%	1,7%	1,4%	1,8%	1,3%
Αυτοαπασχολούμενος, ελεύθερος επαγγελματίας	4,9%	5,4%	6,2%	3,9%	5,9%	5,2%	3,3%
Περιορισμένη επικερδής απασχόληση (π.χ. συνταξιοδότηση και γονική άδεια μερικής απασχόλησης, εθελοντικό έτος ¹⁷)	1,2%	1%	0,9%	1,2%	1,3%	1%	1,7%
Άμισθος οικογενειακός εργαζόμενος, μόνιμα ανίκανος για εργασία	1,5%	1,9%	2,7%	0,5%	1,1%	1,3%	1%

Πηγή: Mikrozensus 2019

Σε ό,τι αφορά το επάγγελμα, ένας ιδιαίτερα υψηλός αριθμός ατόμων της Διασποράς εν συνόλω ανήκουν στην υψηλότερη κατηγορία, σύμφωνα με τη Διεθνή Τυποποιημένη Ταξινόμηση των Επαγγελμάτων (ISCO),¹⁸ η οποία αφορά τα ανώτερα διευθυντικά και διοικητικά στελέχη. Το σχετικό ποσοστό των ατόμων ελληνικής καταγωγής είναι υψηλότερο τόσο από αυτό των υπόλοιπων ατόμων με μεταναστευτική καταγωγή, αλλά και από αυτό των Γερμανών πολιτών χωρίς μεταναστευτική καταγωγή (**Πίνακας 4.11**). Αυτή η υπερεκπροσώπηση στη συγκεκριμένη επαγγελματική κατηγορία είναι πιθανότατα αποτέλεσμα του σημαντικού αριθμού των ατόμων της ελληνικής Διασποράς που είναι ιδιοκτήτες επιχειρήσεων εστίασης. Σε ό,τι αφορά τους άνδρες ειδικότερα, η πλειονότητα απασχολούνται ως ειδικευμένοι τεχνίτες, ενώ για τα άτομα πρώτης γενιάς, υψηλό ποσοστό εργάζονται σαν χειριστές και ανειδίκευτοι εργάτες, ενώ για τα

¹⁷ Πρόγραμμα Freiwilliges Soziales Jahr (FSJ) – Εθελοντικό Κοινωνικό Έτος. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. <https://www.grland.info/ethelontiko-koinoniko-etos-sti-germania/>.

¹⁸ Η ταξινόμηση ISCO (International Standard Classification of Occupations) είναι το διεθνές πρότυπο για τη συστηματική κατηγοριοποίηση των επαγγελμάτων, με βάση τα καθήκοντα και τις δεξιότητες που απαιτούνται για κάθε επάγγελμα. Ομάδες επαγγελμάτων ISCO-08: 1: Διευθυντικά Στελέχη 2: Επαγγελματίες 3: Τεχνικοί και Βοηθοί Επαγγελματίες 4: Υπάλληλοι Γραφείου 5: Υπηρεσίες και Πωλήσεις 6: Εργαζόμενοι σε Γεωργία, Δάση και Αλιεία 7: Τεχνίτες και Συναφή Επαγγέλματα 8: Χειριστές Μηχανημάτων και Συναρμολογητές 9: Βασικές Απασχολήσεις 10: Ένοπλες Δυνάμεις και Σώματα Ασφαλείας.

άτομα δεύτερης/τρίτης γενιάς, υψηλό ποσοστό εργάζονται ως πωλητές ή στην παροχή υπηρεσιών αλλά και ως ελεύθεροι επαγγελματίες.

Όσον αφορά τις μετανάστριες πρώτης γενιάς, οι περισσότερες από αυτές εργάζονται ως ανειδίκευτες εργάτριες και δευτερευόντως, ως πωλήτριες ή στον τομέα παροχής υπηρεσιών, ενώ οι μετανάστριες δεύτερης/τρίτης γενιάς εργάζονται κυρίως στην παροχή υπηρεσιών και σε τεχνικά επαγγέλματα, και λιγότερες ως ανειδίκευτες εργάτριες. Τέλος, το ποσοστό των επαγγελματιών είναι ιδιαίτερα υψηλό μεταξύ των γυναικών δεύτερης/τρίτης γενιάς, υψηλότερο από ό,τι μεταξύ των ανδρών μεταναστών, ανεξάρτητα από το αν είναι ελληνικής ή μη ελληνικής καταγωγής.

Πίνακας 4.11. Επαγγελματική κατάσταση της ελληνικής Διασποράς με βάση την κατηγοριοποίηση ISCO

Φύλο	Γερμανικός πληθυσμός χωρίς ιστορικό μετανάστευσης	Ελληνική Διασπορά στη Γερμανία		Άλλες μεταναστευτικές ομάδες στη Γερμανία	
		1η γενιά, σύνολο	2η και 3η γενιά	1η γενιά, σύνολο	2η και 3η γενιά
Άνδρες					
ISCO 1 (Διευθυντικά Στελέχη)	7,1%	7,4%	9,3%	4,7%	4,9%
ISCO 2 (Επαγγελματίες)	19,8%	11,8%	15,9%	14,6%	14,6%
ISCO 3 (Τεχνικοί και Βοηθοί Επαγγελματίες)	20,6%	8%	14,1%	9,3%	16%
ISCO 4 (Υπάλληλοι Γραφείου)	8,3%	6,1%	8,2%	6,1%	11%
ISCO 5 (Υπηρεσίες και Πωλήσεις)	9,1%	15,4%	18,6%	13,3%	13,8%
ISCO 6 & 7 (Εργαζόμενοι σε Γεωργία, Δάση και Αλιεία & Τεχνίτες και Συναφή Επαγγέλματα)	21,8%	18,1%	19,3%	22,5%	22,6%
ISCO 8 (Χειριστές Μηχανημάτων και Συναρμολογητές)	8,8%	17%	10,4%	14,5%	10,1%
ISCO 9 (Βασικές Απασχολήσεις)	4,4%	16,2%	4,3%	15%	7%
Γυναίκες					
ISCO 1 (Διευθυντικά Στελέχη)	3,2%	3,1%	4,1%	2,6%	2,3%
ISCO 2 (Επαγγελματίες)	18,4%	10,5%	16,3%	14,6%	14,7%
ISCO 3 (Τεχνικοί και Βοηθοί Επαγγελματίες)	29,9%	10,5%	22,1%	18,6%	30,2%
ISCO 4 (Υπάλληλοι Γραφείου)	18,5%	5,9%	19,1%	9,8%	16,6%
ISCO 5 (Υπηρεσίες και Πωλήσεις)	17,7%	26,2%	23,6%	20,4%	24,8%
ISCO 6 & 7 (Εργαζόμενοι σε Γεωργία, Δάση και Αλιεία & Τεχνίτες και Συναφή Επαγγέλματα)	3,4%	5,6%	2,8%	4,2%	2,5%
ISCO 8 (Χειριστές Μηχανημάτων και Συναρμολογητές)	1,6%	3,5%	1,4%	2,6%	1,5%
ISCO 9 (Βασικές Απασχολήσεις)	7,2%	34,6%	10,5%	27%	7,3%

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ,
ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ & ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

Οκτώβριος 2025

Η μεταναστευτική απόφαση

5

Στην παρούσα ενότητα αναλύονται τα ευρήματα της έρευνας σε σχέση με τη μεταναστευτική απόφαση των μεταναστών/τριών πρώτης γενιάς. Από την ανάλυση εξαιρούνται άτομα δεύτερης και τρίτης γενιάς, τα οποία γεννήθηκαν στη Γερμανία, καθώς και τα άτομα τα οποία εγκαταστάθηκαν στη Γερμανία σε μικρή ηλικία μαζί με τους γονείς τους¹⁹ και συνεπώς δεν έχουν την ίδια εμπειρία αυτόνομης μετανάστευσης.

¹⁹ Τα οποία συχνά αναφέρονται στη βιβλιογραφία ως άτομα της 1,5 γενιάς (Rumbaut, 1994).

5.1. Πριν από την εγκατάσταση στη Γερμανία

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, ένας σημαντικός αριθμός ατόμων, συγκεκριμένα το 24,5% του δείγματος των ατόμων πρώτης γενιάς, είχε προγενέστερη εμπειρία μετανάστευσης πριν από την εγκατάστασή του στη Γερμανία. Για παραπάνω από το ένα τρίτο εξ αυτών, η εμπειρία αυτή αφορούσε προηγούμενη μετανάστευση στη Γερμανία και για τα υπόλοιπα άτομα αφορούσε μετανάστευση σε άλλες χώρες, κυρίως εντός της Ευρώπης. Η ύπαρξη προγενέστερης μεταναστευτικής εμπειρίας είναι πιο συχνή μεταξύ των ατόμων που μετανάστευσαν από την Ελλάδα μετά το 2009, για τα νεότερα άτομα, καθώς και για τα άτομα με υψηλή εκπαίδευση και υψηλό μισθό. Για την πλειονότητα, το κύριο κίνητρο της προηγούμενης μετανάστευσης αφορούσε εργασιακούς λόγους. Εξαίρεση αποτελούν τα άτομα ηλικίας 24-35 χρονών, καθώς και τα άτομα με υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο (μεταπτυχιακό ή διδακτορικό), για την πλειονότητα των οποίων η προγενέστερη μετανάστευση αφορούσε σπουδές.

Τα παραπάνω ευρήματα της έρευνας αναδεικνύουν, αφενός, τον σχετικά υψηλό αριθμό ατόμων που κινήθηκαν στη Γερμανία έχοντας προγενέστερη μεταναστευτική εμπειρία στη χώρα αυτή και, αφετέρου, την αυξανόμενη ροπή προς την κινητικότητα για λόγους σπουδών, εργασίας ή για προσωπικούς λόγους, που χαρακτηρίζει τα τελευταία χρόνια μια ομάδα νέων ηλικιακά ατόμων με υψηλά εκπαιδευτικά εφόδια (Pratsinakis, 2021). Σε ό,τι αφορά την πρώτη ομάδα, όπως περιγράφηκε στο κεφάλαιο για την ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης προς τη Γερμανία (**Κεφάλαιο 3**), μετά την έναρξη της μαζικής μετανάστευσης εργατικού δυναμικού το 1960, αναπτύχθηκαν ισχυροί διεθνικοί δεσμοί (transnational ties), οι οποίοι συντηρούνται μέσω της συνεχιζόμενης κινητικότητας μεταξύ των δύο χωρών.

Η μετανάστευση εντείνεται την περίοδο μετά το 1988, όταν πλέον οι Έλληνες και Ελληνίδες πολίτες αποκτούν το δικαίωμα ελεύθερης μετακίνησης και εγκατάστασης σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και αποκτά εκ νέου μαζικό χαρακτήρα μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα. Πολλά από τα άτομα που μεταναστεύουν την περίοδο αυτή είναι άτομα που είχαν ζήσει και στο παρελθόν στη Γερμανία. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το δείγμα

μας, το 20%²⁰ των μεταναστών/τριών που κινήθηκαν στη Γερμανία μετά το 2010 είτε είχαν ζήσει και στο παρελθόν στη Γερμανία είτε είχαν γεννηθεί στη Γερμανία και είχαν φύγει σε μικρή ηλικία. Σε ό,τι αφορά τη μετανάστευση προς τη Γερμανία ατόμων με υψηλά εκπαιδευτικά εφόδια, η οποία αποτελεί βασικό γνώρισμα της νεότερης ελληνικής μετανάστευσης, αυτή καταγράφει μια σημαντική αύξηση τα τελευταία χρόνια, όμως παραμένει περιορισμένη, συγκρινόμενη με άλλους μεταναστευτικούς προορισμούς, όπως το Ηνωμένο Βασίλειο, τη δεύτερη σε προορισμό χώρα κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης.

Σε ό,τι αφορά την εργασιακή εμπειρία των μεταναστών και μεταναστριών, η πλειονότητα είχε εργαστεί στην Ελλάδα πριν εγκατασταθεί στη Γερμανία. Από τα άτομα αυτά μόνο το 42,4% ήταν άνεργοι πριν από τη μετανάστευσή τους στη Γερμανία. Συνεπώς, φαίνεται ότι η αδυναμία εύρεσης εργασίας δεν αποτέλεσε αναγκαία συνθήκη για τη μετανάστευση, δεδομένου ότι οι περισσότεροι/ες μετανάστες/τριες εργάζονταν στην Ελλάδα την περίοδο πριν έρθουν στη Γερμανία. Το εύρημα αυτό συμφωνεί μάλιστα με τα αποτελέσματα της έρευνας για την ελληνική Διασπορά στο HB (Πρατσινάκης, 2021). Φαίνεται, λοιπόν, ότι όχι μόνο στο HB αλλά και στη Γερμανία μετανάστευσαν άτομα από την Ελλάδα σε αναζήτηση καλύτερων συνθηκών εργασίας και καλύτερων μισθών.

Όπως και στην προηγούμενη έρευνά μας, για το HB, στοχεύοντας στο να μελετήσουμε τη σημασία της ανεργίας πιο επισταμένα, διακρίναμε μεταξύ ανέργων που αναζητούσαν εργασία και ανέργων που δεν αναζητούσαν εργασία. Ταυτόχρονα, μεταξύ των εργαζομένων, διαχωρίσαμε αυτούς που είχαν ασφαλή απασχόληση από εκείνους που είχαν επισφαλής απασχόληση. Αυτή η διττή διάκριση μάς δίνει μια πιο ακριβή εικόνα του ρόλου που μπορεί δυνητικά να παίξει η επαγγελματική κατάσταση σε σχέση με την απόφαση για μετανάστευση, για δύο λόγους. Πρώτον, είναι πιθανό να υπήρξαν άνεργοι/ες που δεν αναζητούσαν εργασία την περίοδο της μετανάστευσής τους, ή άλλοι/ες που πιθανώς να επέλεξαν να αναζητήσουν εργασία κατευθείαν εκτός Ελλάδας και συνεπώς η απόφασή τους να μην ήταν αποτέλεσμα (προσωρινού) αποκλεισμού από την ελληνική αγορά εργασίας. Δεύτερον, μπορεί να υπήρξαν άτομα που, αν και είχαν εργασία στην Ελλάδα, ανησυχούσαν ότι μπορεί σύντομα να τη χάσουν, βασίζοντας έτσι τις μεταναστευτικές τους αποφάσεις στον φόβο του μελλοντικού αποκλεισμού από την ελληνική αγορά εργασίας.

²⁰ Πρόκειται για την ένωση των υποομάδων του δείγματος που είτε απάντησαν θετικά στο ερώτημα «Πριν τη μετανάστευση, είχατε ζήσει εκτός Ελλάδας για περισσότερο από 6 μήνες;» και δήλωσαν ως χώρα διαμονής τη Γερμανία είτε δήλωσαν ως χώρα γέννησης τη Γερμανία και στο ερώτημα «Πού έχετε ζήσει το μεγαλύτερο μέρος της ζωής σας μέχρι την ηλικία των 18 ετών;» δήλωσαν άλλη χώρα πλην της Γερμανίας.

Η δεύτερη αυτή υπόθεση επιβεβαιώνεται συγκρίνοντας τους μετανάστες και τις μετανάστριες που έφυγαν πριν και μετά το 2009, καθώς παρατηρούμε μια σημαντική αύξηση των ατόμων με επισφαλή απασχόληση μεταξύ αυτών που έφυγαν μετά το 2009. Το γεγονός αυτό είναι αναμενόμενο λόγω της δραματικής επιδείνωσης των εργασιακών συνθηκών στην Ελλάδα κατά τα χρόνια της οικονομικής κρίσης. Ωστόσο, το ποσοστό ανεργίας μεταξύ των μεταναστών/τριών που αναζητούσαν εργασία την περίοδο της μετανάστευσής τους εμφανίζεται εξίσου υψηλό και για τα χρόνια πριν από το 2009, γεγονός που καταδεικνύει ότι η Γερμανία αποτελούσε ανέκαθεν βασικό μεταναστευτικό προορισμό για τα άτομα που αντιμετώπιζαν δυσκολίες στον εργασιακό τομέα στην Ελλάδα και πιθανότατα ήταν σε δυσμενή οικονομική κατάσταση. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το ποσοστό ανεργίας μεταξύ των ατόμων που μετανάστευσαν στη Γερμανία μεταξύ 1988 και 2009 είναι υπερτριπλάσιο από το ποσοστό της ανεργίας στην Ελλάδα την περίοδο αυτή.

Επιπλέον, σε σύγκριση με το HB, στη Γερμανία εντοπίζεται υψηλότερος αριθμός ατόμων που ήταν άνεργα και αναζητούσαν εργασία την περίοδο πριν από τη μετανάστευση, ενώ στο HB υψηλότερος είναι ο αριθμός των ανέργων που δεν αναζητούσαν εργασία. Σημαντικές διαφοροποιήσεις, επίσης, καταγράφονται και σε ό,τι αφορά την υποκειμενική αξιολόγηση της οικονομικής κατάστασης της οικογένειας των μεταναστών και μεταναστριών πριν από την αποδημία. Συγκεκριμένα, στη Γερμανία η πλειονότητα προσδιορίζει την οικονομική κατάσταση της οικογένειάς τους ως μεσαία (38,4%) ή κακή (37,4%), ενώ στο HB οι περισσότεροι/ες την προσδιορίζουν ως καλή (47,9%), αναδεικνύοντας μια σαφή διαφοροποίηση σε ό,τι αφορά το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο των ατόμων που διαχρονικά μεταναστεύουν προς τις δύο χώρες.

5.2. Αναγκαιότητα και επιθυμία στην απόφαση μετανάστευσης προς τη Γερμανία

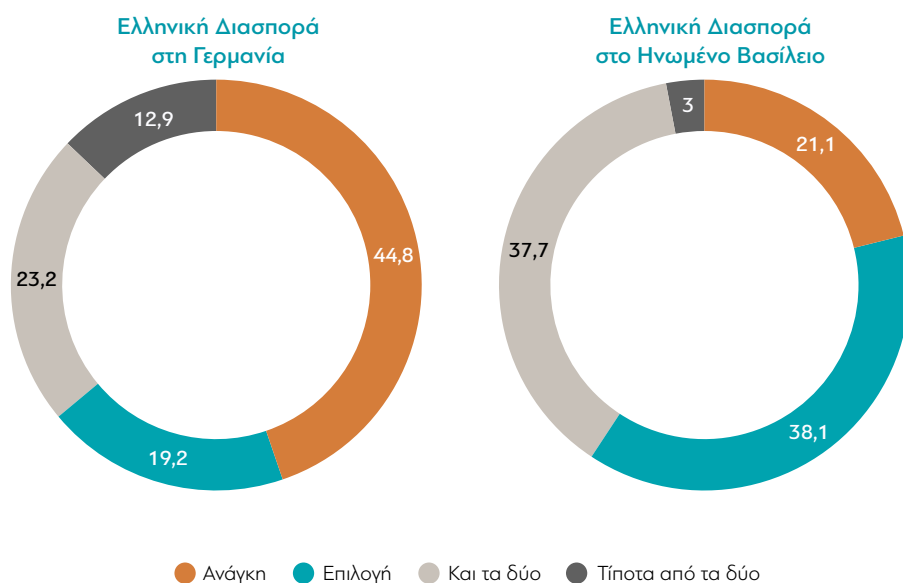
Τα ευρήματα της έρευνας που παρουσιάστηκαν στην προηγούμενη ενότητα φαίνεται να επιβεβαιώνουν ότι η Γερμανία προσελκύει διαχρονικά έναν σημαντικό αριθμό Ελλήνων και Ελληνίδων που βρίσκονταν σε εργασιακή επισφάλεια και κοινωνικο-οικονομική ευαλωτότητα. Πιθανότατα το γεγονός αυτό να υποδηλώνει ότι η ελληνική αποδημία προς τη χώρα αυτή προκύπτει περισσότερο ως αναγκαιότητα παρά ως προϊόν προσωπικής επιθυμίας. Το θέμα αυτό διερευνήθηκε μέσω δύο ερωτήσεων του ερωτηματολογίου, οι οποίες ζητούσαν από τους ερωτώμενους να αξιολογήσουν σε μία δεκαβάθμια κλίμακα, αφενός, το κατά πόσο η μετανάστευσή τους ήταν κάτι που επιθυμούσαν από καιρό και, αφετέρου, το κατά πόσο η μετανάστευσή τους ήταν κάτι στο οποίο αναγκάστηκαν να καταφύγουν λόγω των συνθηκών στην Ελλάδα. Με βάση τις απαντήσεις τους δημιουργήσαμε τέσσερις κατηγορίες: 1) μετανάστες/τριες που αποδήμησαν λόγω ανάγκης, 2) μετανάστες/τριες που αποδήμησαν από επιλογή, 3) μετανάστες/τριες των οποίων η αποδημία ήταν αποτέλεσμα και ανάγκης και επιλογής και τέλος, 4) μετανάστες/τριες που θεωρούν ότι η μετανάστευσή τους δεν ήταν αποτέλεσμα ούτε ανάγκης ούτε επιλογής.

Όπως φαίνεται στο **Γράφημα 5.1**, η πολυπληθέστερη ομάδα μεταναστών/τριών στη Γερμανία είναι άτομα που αποδήμησαν λόγω ανάγκης, ενώ εάν αθροίσουμε και τα άτομα που περιέγραψαν τη μετανάστευσή τους σαν αποτέλεσμα τόσο ανάγκης όσο και επιθυμίας, τότε προκύπτει ότι για περίπου το 70% του συνόλου των μεταναστών και μεταναστριών στη Γερμανία, η αναχώρησή τους από την Ελλάδα συνοδευόταν από μια συνθήκη αναγκαιότητας.

Αξιοσημείωτες διαφορές εντοπίζουμε συγκρίνοντας τα αποτελέσματα της έρευνας με τα αντίστοιχα της έρευνας στο Ηνωμένο Βασίλειο. Όπως φαίνεται στο **Γράφημα 5.1**, στο ΗΒ η μετανάστευση είναι πολύ περισσότερο προϊόν επιθυμίας, με το ποσοστό των μεταναστών και μεταναστριών που αποδήμησαν από επιλογή να είναι διπλάσιο από το αντίστοιχο στη Γερμανία (38,1% και 19,2% αντίστοιχα). Μάλιστα, εάν συγκρίνουμε τα ποσοστά μεταξύ των ατόμων που μετακινήθηκαν προς τις δύο χώρες πριν από την οικονομική κρίση, οι διαφορές είναι πολύ πιο έντονες (81,7% και 21,3% αντίστοιχα). Ουσιαστικά, πριν από την οικονομική κρίση, η μετανάστευση

προς το ΗΒ ήταν εν πολλοίς θέμα επιλογής, καθοδηγούμενη από κίνητρα που σχετίζονταν με τις σπουδές, την εμπειρία της ζωής στο εξωτερικό και την επαγγελματική εξέλιξη. Μόνο κατά τη διάρκεια της κρίσης άρχισε να μετατρέπεται για ορισμένα άτομα σε αναγκαστική στρατηγική προσαρμογής.

Γράφημα 5.1. Εάν η απόφαση να φύγουν στο εξωτερικό ήταν προϊόν επιθυμίας ή ανάγκης

Πηγή: Έρευνα SEESOX-διαNEΟσις 2021 και έρευνα SEESOX-GDDE.

Αντίθετα, η Γερμανία αποτελεί διαχρονικά έναν μεταναστευτικό προορισμό στον οποίο καταφεύγει σημαντικό τμήμα αυτών των μεταναστών/τριών που εγκαταλείπουν την Ελλάδα παρά τη θέλησή τους. Ουσιαστικά πρόκειται για άτομα εξωθούμενα από τις δυσμενείς συνθήκες που επικρατούν στη χώρα. Αυτή η τάση μάλιστα διατηρείται αμετάβλητη τόσο πριν όσο και μετά το 2009. Αν και η πίεση για μετανάστευση εντάθηκε σημαντικά κατά τα χρόνια της οικονομικής κρίσης λόγω της επιδείνωσης των συνθηκών στην Ελλάδα, ήδη από τις προηγούμενες δεκαετίες ένας ποσοστιαία αντίστοιχα σημαντικός αριθμός ατόμων που μετακινήθηκε προς τη Γερμανία περιέγραφε τη μετανάστευσή του ως μια ανεπιθύμητη εξέλιξη. Τέλος, μία ακόμα διαφορά που καταγράφεται μεταξύ των αποτελεσμάτων στη Γερμανία και το ΗΒ αφορά τον σχετικά υψηλότερο αριθμό των ατόμων στη Γερμανία που θεωρούν ότι η μετανάστευσή τους δεν ήταν αποτέλεσμα ούτε ανάγκης ούτε επιλογής (12,9%, έναντι 3%). Είναι πιθανό αυτή η διαφορά να οφείλεται στον συγκριτικά υψηλό αριθμό μεταναστών και μεταναστριών που εγκαταστάθηκαν στη Γερμανία ακολουθώντας τους γονείς ή τον/τη σύντροφό τους. Μπορούμε ίσως να υποθέσουμε ότι στη Γερμανία έχουμε περισσότερη οικογενειακή μετανάστευση ή μετανάστευση ατόμων που ενδεχομένως θα δημιουργήσουν οικογένεια.

5.3. Τα μεταναστευτικά κίνητρα

Όπως φαίνεται στον ακόλουθο **Πίνακα 5.1**, το πιο συχνό κίνητρο που επικαλούνται οι μετανάστες και οι μετανάστριες για να περιγράψουν τους λόγους που τους οδήγησαν να φύγουν από την Ελλάδα και να εγκατασταθούν στη Γερμανία είναι «οι καλύτερες οικονομικές απολαβές» (38,5%), ακολουθούμενο από την «επίδραση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα στην προσωπική μου ζωή» (31,8%) και τη «δυνατότητα να είμαι οικονομικά αυτόνομος/η» (27%). Συνολικά, αναφέρθηκε μια πληθώρα κινήτρων, γεγονός αναμενόμενο, αν λάβουμε υπόψη τη μεγάλη ποικιλομορφία του πληθυσμού αναφοράς και τις διαφορετικές χρονικές περιόδους κατά τις οποίες μετανάστευσαν. Επίσης, για την πλειοψηφία των μεταναστών/τριών στη Γερμανία, όπως και στην έρευνα για το HB, η μετανάστευση ήταν μια απόφαση που συνδιαμορφώθηκε από διάφορους οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες, καθώς και από προσωπικούς λόγους, και δεν καθορίστηκε μονοδιάστατα από ένα κίνητρο. Σε αντιδιαστολή όμως με τη μετανάστευση στο HB, η κεντρική σημασία των οικονομικών παραγόντων για τις μεταναστευτικές αποφάσεις προκύπτει με σαφήνεια στην περίπτωση της μετανάστευσης στη Γερμανία.

Πίνακας 5.1. Κίνητρα μετανάστευσης των Ελλήνων/ίδων μεταναστών/τριών στη Γερμανία

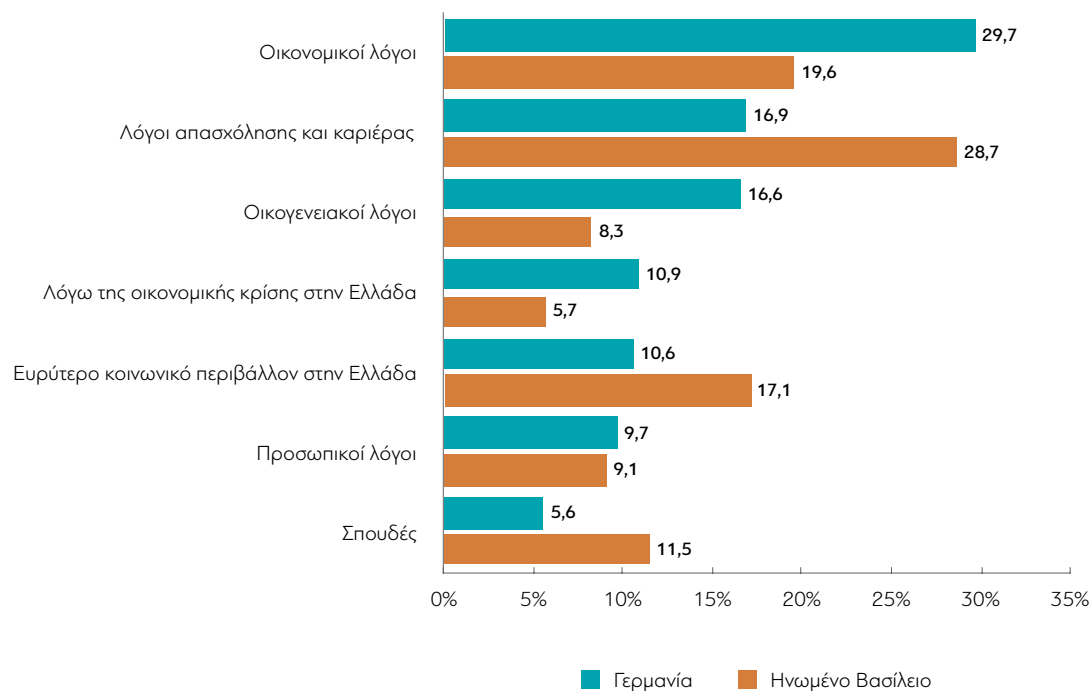
Κίνητρο μετανάστευσης	Ποσοστό		
	Σύνολο	Μετανάστευση 1988-2009	Μετανάστευση 2010-2024
Καλύτερες οικονομικές απολαβές	38,5%	47,4%	44,5%
Η επίδραση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα στην προσωπική τους ζωή	31,8%	8,5%	46,8%
Η δυνατότητα να είναι οικονομικά αυτόνομοι/ες	27%	26,1%	26,7%
Αναζήτηση καλύτερων εργασιακών συνθηκών	24,8%	23,1%	31,1%
Για να βοηθήσουν οικονομικά την οικογένειά τους	22,6%	32%	25,8%
Αναζήτηση μιας πιο αξιοκρατικής κοινωνίας	21,9%	11,8%	32,2%
Βιοπορισμός	20,8%	20,8%	25,5%
Το μέλλον των παιδιών τους	16,2%	10,5%	23,2%
Σπουδές	16,2%	22,5%	15,4%
Αναζήτηση περιπέτειας (γνωριμία με μια διαφορετική κοινωνία)	14,8%	27,5%	14,7%
Δυνατότητα εργασιακής ανέλιξης	14,1%	7,2%	18,7%
Προσωπική ελευθερία	13,5%	7,2%	19%
Αναζήτηση εργασίας στο αντικείμενό τους	10,1%	4,5%	13,6%
Να είναι μαζί με τον/τη σύντροφό τους	9,6%	6,6%	11%
Αναζήτηση κοινωνίας με μεγαλύτερη ανεκτικότητα	8,8%	5,4%	4,8%
Άλλο	12,2%	5,2%	1,3%

Σημείωση: Ερώτηση πολλαπλών απαντήσεων (μέχρι τέσσερις επιλογές) – ποσοστά επί των απαντήσεων.

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Επιπλέον, σχεδόν οι μισοί από τους ανθρώπους που εγκατέλειψαν την Ελλάδα μετά το 2009 σημειώνουν την «επίδραση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα στην προσωπική τους ζωή» ως καθοριστικό παράγοντα που τους οδήγησε στην απόφαση της μετανάστευσης. Όπως και στο ΗΒ, ο αντίκτυπος της κρίσης φαίνεται να έχει επηρεάσει περισσότερο τη μετανάστευση των ατόμων μεγαλύτερης ηλικίας και των ατόμων χωρίς τριτοβάθμια εκπαίδευση. Όμως συνολικά, η επίδραση της κρίσης παρουσιάζεται σημαντικά εντονότερη στη μετανάστευση στη Γερμανία σε σύγκριση με τη μετανάστευση στο Ηνωμένο Βασίλειο. Συγκεκριμένα, το ποσοστό των μεταναστών/τριών που αναφέρουν την «επίδραση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα στην προσωπική τους ζωή» ως καθοριστικό παράγοντα για τη μετανάστευσή τους είναι 46,8% στη Γερμανία και μόνο 21,6% στο Ηνωμένο Βασίλειο. Η διαφορά αυτή πιθανότατα σχετίζεται και με το γεγονός ότι η Γερμανία προσέλκυσε έναν πολύ μεγαλύτερο αριθμό ατόμων χωρίς τριτοβάθμια εκπαίδευση, τα οποία, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, φαίνεται να είχαν επηρεαστεί περισσότερο από τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην προσωπική τους ζωή στην Ελλάδα.

Γράφημα 5.2. Ευρύτερες κατηγορίες μεταναστευτικών κινήτρων των μεταναστών και μεταναστριών στη Γερμανία και στο Ηνωμένο Βασίλειο

Σημείωση 1: Ερώτηση πολλαπλών απαντήσεων.

Σημείωση 2: Οι απαντήσεις έχουν σταθμιστεί στο 100% για λόγους συγκρισιμότητας μεταξύ των δύο ερευνών.

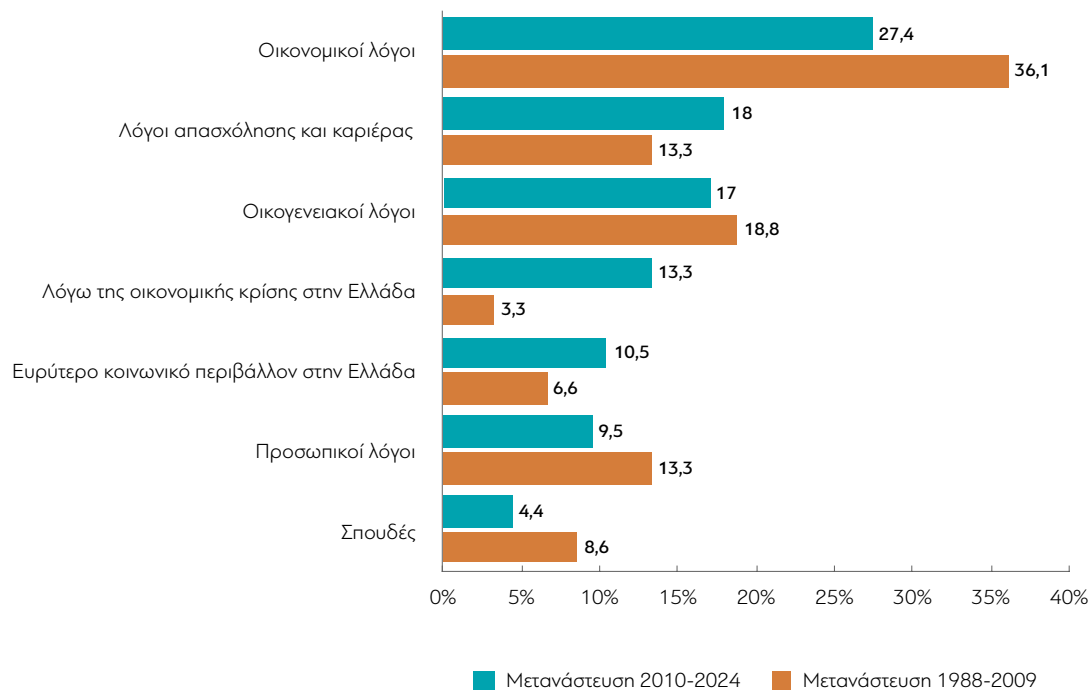
Πηγή: Έρευνα SEESOX-διαNEΟσις 2021 και έρευνα SEESOX-GDDE.

Ομαδοποιώντας τα λεπτομερή κίνητρα του Πίνακα 5.1 σε ευρύτερες κατηγορίες για την πιο εύληπτη παρουσίασή τους και συγκρίνοντας τα αποτελέσματα της έρευνας στη Γερμανία με τα αντίστοιχα της έρευνας στο ΗΒ (Γράφημα 5.2), διαπιστώνουμε ότι, πέρα από τη σημαντικότητα της κρίσης και των οικονομικών παραγόντων στη Γερμανία, καθοριστικότεροι είναι, επίσης, οι οικογενειακοί λόγοι. Αντίστροφα, στο ΗΒ συγκριτικά καθοριστικότεροι προβάλλουν οι λόγοι σχετικά με την απασχόληση και την καριέρα, οι σπουδές, αλλά και η αρνητική αξιολόγηση του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος στην Ελλάδα ως κίνητρο για τη λήψη μεταναστευτικών αποφάσεων.

Εδώ πρέπει να τονιστεί ότι μεταξύ των δύο ερευνών υπήρξε μια διαφοροποίηση στις επιλογές των κλειστών απαντήσεων. Συγκεκριμένα, στην έρευνα στη Γερμανία προστέθηκε η επιλογή «για να βοηθήσω οικονομικά την οικογένειά μου», καθώς περιγράφεται στη βιβλιογραφία ως σημαντικό κίνητρο ήδη από την εποχή του πρώτου μεγάλου κύματος μετανάστευσης στη Γερμανία (Μαντζουράνης, 1998· Marda, 2012), γεγονός που επιβεβαιώθηκε από τα αποτελέσματα της έρευνας. Ταυτόχρονα, δεν συμπεριλήφθηκαν οι επιλογές «απογοήτευση από τη ζωή στην Ελλάδα» και η «αναζήτηση ενός καλύτερου κοινωνικο-πολιτικού κλίματος». Δεδομένου ότι η νέα απάντηση που

προστέθηκε εντάσσεται στην ευρύτερη κατηγορία «οικογενειακοί λόγοι», και οι δύο ερωτήσεις που αφαιρέθηκαν περιλαμβάνονταν στην ευρύτερη κατηγορία «κοινωνικό περιβάλλον στην Ελλάδα», η συγκρισιμότητα των αποτελεσμάτων των δύο ερευνών σε ό,τι αφορά αυτές τις δύο κατηγορίες είναι σχετικά μειωμένη.

Γράφημα 5.3. Ευρύτερες κατηγορίες μεταναστευτικών κινήτρων των μεταναστών και μεταναστριών στη Γερμανία πριν και μετά την κρίση

Σημείωση 1: Ερώτηση πολλαπλών απαντήσεων.

Σημείωση 2: Οι απαντήσεις έχουν σταθμιστεί στο 100% για λόγους συγκρισιμότητας μεταξύ των δύο ερευνών.

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Μελετώντας τώρα τη διαχρονική εξέλιξη των μεταναστευτικών κινήτρων (Γράφημα 5.3) και συγκρίνοντας τη μετανάστευση που έλαβε χώρα πριν και μετά το 2009, διαπιστώνουμε ότι, πέρα από την επίδραση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα στην προσωπική ζωή των μεταναστών/τριών, μετά το 2009 τα κίνητρα που αφορούν την εργασία (αναζήτηση καλύτερων εργασιακών συνθηκών, αναζήτηση εργασίας στο αντικείμενο ειδίκευσης του/της μετανάστη/τριας, καθώς και δυνατότητα εργασιακής ανέλιξης) και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον στην Ελλάδα αποκτούν, επίσης, καθοριστικότερη σημασία.

Η οικονομική ύφεση στην Ελλάδα και οι πολιτικές ακραίας λιτότητας που τη συνόδευαν, πέρα από τη συρρίκνωση της απασχόλησης, της κοινωνικής πρόνοιας και την αύξηση της φτώχειας, συνετέλεσαν, επίσης, στη

βαρύτατη επιδείνωση των εργασιακών συνθηκών, καθώς και στην αύξηση της ετεροαπασχόλησης στην Ελλάδα, εξωθώντας άτομα από ευρύτερες κοινωνικο-οικονομικές κατηγορίες στην αναζήτηση καλύτερων εργασιακών ευκαιριών στο εξωτερικό. Επίσης, συνέτειναν στην επιβάρυνση του ευρύτερου κοινωνικο-πολιτικού περιβάλλοντος στην Ελλάδα και οδήγησαν σε μια γενικευμένη έλλειψη εμπιστοσύνης απέναντι στους θεσμούς και το πολιτικό σύστημα στην Ελλάδα (Pratsinakis et al., 2017). Η συνθήκη αυτή συνοδεύτηκε από ένα αίσθημα διάχυτης απαισιοδοξίας λόγω της έλλειψης προοπτικών στην Ελλάδα, η οποία σχετίστηκε, μεταξύ άλλων, και με την έλλειψη αξιοκρατίας που αναδείχθηκε ως μια σημαντική δομική παθογένεια που συνέβαλε στην εκδήλωση της κρίσης. Στο πλαίσιο αυτό, πολλά άτομα μετανάστευσαν αναζητώντας όχι μόνο μια καλύτερη εργασία, αλλά και ένα πιο αξιοκρατικό εργασιακό και κοινωνικό περιβάλλον.

Συγκρίνοντας με τα αποτελέσματα της έρευνας στο HB, εκεί η κρίση είχε μια αντίθετη επιρροή εντείνοντας τη σημαντικότητα των οικονομικών αιτιών στη λήψη μεταναστευτικών αποφάσεων, καθώς, όπως προαναφέρθηκε, πριν την κρίση η μετανάστευση στο HB αφορούσε κυρίως άτομα από μεσαία και ανώτερα στρώματα και συνδεόταν με κίνητρα σχετικά με τις σπουδές, την εμπειρία της ζωής στο εξωτερικό και την επαγγελματική εξέλιξη. Αυτό αλλάζει κατά τα χρόνια της κρίσης, όταν η μετανάστευση αφορά ευρύτερες κοινωνικο-οικονομικές κατηγορίες και προκύπτει σε ένα βαθμό και ως αποτέλεσμα αναγκαιότητας.

Συνεπώς, η κρίση φαίνεται να αμβλύνει τον διαχρονικά διακριτό χαρακτήρα της μετανάστευσης από την Ελλάδα προς τη Γερμανία και το HB, με την κινητικότητα προς τις δύο χώρες να καθορίζεται σε σημαντικό βαθμό από κοινές αιτίες που σχετίζονται με τις παραπάνω κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες που επικρατούν στην Ελλάδα. Η αμβλυνση αυτή, όμως, δεν συνεπάγεται την απόλυτη εξομοίωση των χαρακτηριστικών της μετανάστευσης προς αυτές τις δύο χώρες, καθώς παρά τις αλλαγές και κατά τα χρόνια της κρίσης η μετανάστευση προς τη Γερμανία παραμένει εν συνόλω περισσότερο απότοκο οικονομικών αιτιών, ενώ η μετανάστευση προς το HB αποτελείσμα κινήτρων που σχετίζονται κυρίως με την εργασία και την καριέρα.

Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά τη σημαντικότητα των οικογενειακών λόγων για τη διαμόρφωση της μετανάστευσης προς τη Γερμανία, αφενός, έχουμε τη σχετική μείωση της συχνότητας στην αναφορά του κινήτρου «για να βοηθήσω οικονομικά την οικογένειά μου», πιθανότατα επειδή κατά τα χρόνια της κρίσης η οικογενειακή μετανάστευση γίνεται πιο συχνή σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο (Panagiotopoulou et al., 2019). Αφετέρου, έχουμε μια ιδιαίτερα σημαντική αύξηση στην αναφορά «το μέλλον των παιδιών» ως κίνητρο για τη μετανάστευση (από 10,5% σε 23,2%).

Σύμφωνα με προηγούμενη έρευνα, αυτό το κίνητρο φαίνεται να αφορά δύο διακριτές κατηγορίες ατόμων (Pratsinakis, 2022). Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει άτομα με χαμηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο και μεσαίο έως χαμηλό οικονομικό υπόβαθρο, τα οποία φαίνεται πως αποφάσισαν να μεταναστεύσουν με σκοπό να αποκαταστήσουν το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο της οικογένειάς τους, το οποίο επλήγη έντονα κατά τα χρόνια της κρίσης. Κεντρικός στόχος του μεταναστευτικού εγχειρήματός τους είναι η εύρεση σταθερής εργασίας, προκειμένου να εξασφαλίσουν στα παιδιά τους τους απαραίτητους πόρους για την επαγγελματική και κοινωνική τους εξέλιξη.

Η άλλη κατηγορία αφορά ανθρώπους με υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο, οι οποίοι κατείχαν μια σαφώς πιο ασφαλή κοινωνικο-οικονομική θέση στην Ελλάδα και των οποίων η μετανάστευση συνδέεται, τουλάχιστον εν μέρει, με ζητήματα επαγγελματικής εξέλιξης.²¹ Ωστόσο, όπως και οι γονείς-μετανάστες/τριες με χαμηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο, πιστεύουν ότι το να εγκαταλείψουν την Ελλάδα είναι προτιμότερο για το καλό των παιδιών τους και θεωρούν ότι οι χώρες προορισμού θα προσφέρουν στα παιδιά τους ένα καλύτερο κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον (Pratsinakis 2019), καθώς και περισσότερες ευκαιρίες για μια καλύτερη (ακαδημαϊκή) εκπαίδευση (Panagiotopoulou et al., 2019, 2025). Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των ερευνών, η πρώτη κατηγορία είναι πολυπληθέστερη στη Γερμανία, ενώ η δεύτερη κατηγορία είναι πολυπληθέστερη στο Ηνωμένο Βασίλειο.

²¹ Αυτό πιθανώς σχετίζεται, επίσης, με τις ευκαιρίες (περαιτέρω) εκπαίδευσης στη Γερμανία όχι μόνο για τα παιδιά, αλλά και για τους γονείς (Siouti, 2019: 66).

5.4. Η Γερμανία ως χώρα προορισμού

Στην προηγούμενη ενότητα αυτού του κεφαλαίου εξετάστηκαν οι αιτίες και τα κίνητρα που οδήγησαν τα άτομα στη φυγή από την Ελλάδα. Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται τα ευρήματα της έρευνας σε σχέση με την επιλογή της Γερμανίας ως χώρας προορισμού. Όπως φαίνεται στον παρακάτω **Πίνακα 5.2**, οι βασικοί λόγοι που καθόρισαν αυτήν την επιλογή σχετίζονται με την εύρεση εργασίας, αλλά και τα κοινωνικά δίκτυα. Συγκεκριμένα, το 30,8% του δείγματος αναφέρει ότι επέλεξε τη Γερμανία ως χώρα εγκατάστασης, καθώς σε αυτήν τη χώρα έχει φίλους ή/και συγγενείς, ενώ το 23,5% διότι πίστευε ότι στη Γερμανία θα βρει δουλειά, και το 19,2% επειδή είχε ήδη εξασφαλίσει εκεί εργασία πριν από την εγκατάστασή του στη χώρα. Ένας σημαντικός αριθμός ατόμων, συγκεκριμένα το 19% του δείγματος, έχει απαντήσει «άλλο» σε αυτήν την ερώτηση. Η πλειονότητα των ατόμων αυτών επεξήγησαν ότι η μετανάστευσή τους στη Γερμανία δεν ήταν δική τους επιλογή, αλλά απόφαση είτε των γονιών τους είτε του/της συζύγου τους, τους οποίους ακολούθησαν και οι οποίοι επέλεξαν τη Γερμανία, καθώς είχαν φίλους και συγγενείς, καταγωγή ή προηγούμενη μεταναστευτική εμπειρία στη χώρα αυτή. Συνεπώς, οι περισσότερες εκ των απαντήσεων στην κατηγορία «άλλο» αναδεικνύουν περαιτέρω τη βαρύνουσα σημασία των κοινωνικών δικτύων στην επιλογή της Γερμανίας ως μεταναστευτικό προορισμό.

Πίνακας 5.2. Λόγοι για την επιλογή της Γερμανίας ως μεταναστευτικού προορισμού

Επειδή εδώ είχαν φίλους/συγγενείς	30,8%
Επειδή εδώ πίστευαν ότι θα μπορέσουν να βρουν δουλειά	23,5%
Επειδή εδώ βρήκαν δουλειά	19,2%
Πάντα τους άρεσε αυτή η χώρα	17,4%
Για σπουδές	13,7%
Επειδή εδώ ήταν η/ο σύντροφός τους	10,5%
Επειδή ήξεραν τη γλώσσα	10,3%
Επειδή εδώ πίστευαν ότι θα προσαρμοστούν εύκολα	10%
Λόγω καταγωγής από τη Γερμανία	4,7%
Επειδή εδώ είχαν σπουδάσει στο παρελθόν	0,7%
Άλλο	19%

Σημείωση: Ερώτηση πολλαπλών απαντήσεων (μέχρι δύο επιλογές) – ποσοστά επί των απαντήσεων.

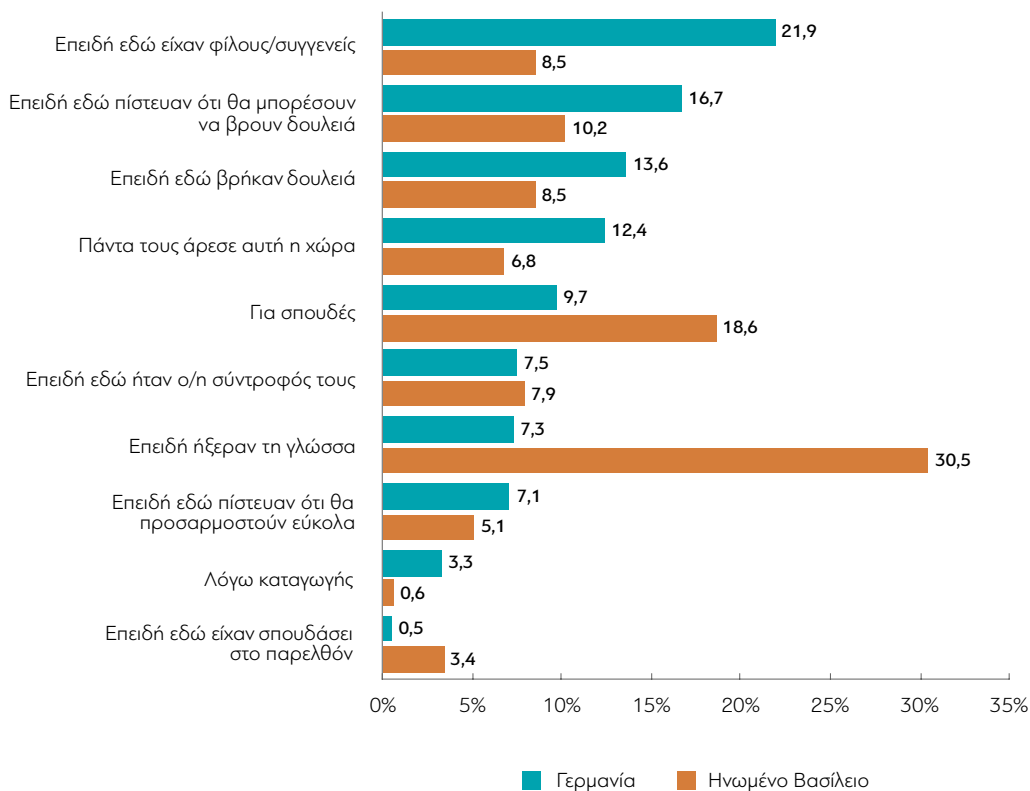
Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Ενδιαφέρουσες διαφορές εντοπίζουμε στις απαντήσεις με βάση το φύλο, καθώς συγκριτικά περισσότερες γυναίκες επιλέγουν τη Γερμανία, γιατί εκεί πιστεύουν ότι θα βρουν δουλειά (29,6%, έναντι 18,8% των ανδρών), ενώ περισσότεροι άνδρες την επιλέγουν ως προορισμό σπουδών (17,8%, έναντι 8,4% των γυναικών). Ταυτόχρονα, τα άτομα με υψηλότερο εισόδημα και ανώτερο εκπαιδευτικό επίπεδο επιλέγουν συχνότερα τη Γερμανία λόγω γνώσης της γλώσσας. Σε ό,τι αφορά τις διαφορές πριν και μετά το 2009, οι προσδοκίες για εύρεση εργασίας (30,4%), η γνώση της γλώσσας (14,2%), όπως και τα δίκτυα –είτε προϋπάρχοντες δεσμοί με τη χώρα είτε, κυρίως, η μετανάστευση του/της συντρόφου– (33,4%) είναι πιο σημαντικά για τα άτομα που μετανάστευσαν μετά το 2009.

Τέλος, για άλλη μια φορά παρατηρούνται ενδιαφέρουσες διαφορές συγκρίνοντας τα αποτελέσματα με τα αντίστοιχα της έρευνας του HB. Όπως φαίνεται στο **Γράφημα 5.4**, η γνώση των αγγλικών και λόγοι σχετικοί με τις σπουδές είναι πρωταρχικοί μεταξύ των αιτιών που αναφέρθηκαν για το Ηνωμένο Βασίλειο. Ιδιαίτερα για τη μετανάστευση μετά το 2009, ενώ η προσδοκία για εύρεση εργασίας είναι κοινά σημαντική και στους δύο προορισμούς, η γνώση της γλώσσας είναι καθοριστική για τη μετανάστευση προς το HB και τα δίκτυα, για τη μετανάστευση στη Γερμανία. Ουσιαστικά, η επιλογή της χώρας καθορίστηκε εν πολλοίς από τις γλωσσικές τους γνώσεις, για την Αγγλία, και από τα δίκτυά τους, για την περίπτωση της Γερμανίας. Η διαφοροποίηση αυτή μάλιστα σηματοδοτεί και διαφορετικά εφόδια σε ό,τι αφορά την προσαρμογή των μεταναστών/τριών στις δύο χώρες, την οποία εξετάζουμε σε μεγαλύτερη λεπτομέρεια στο επόμενο κεφάλαιο. Επίσης, είναι πιθανό να εξηγεί και τις διαφορές σε ό,τι αφορά το κοινωνικο-οικονομικό και εργασιακό προφίλ των ατόμων που μετακινήθηκαν στις δύο χώρες τα τελευταία 15 χρόνια.

Όπως προαναφέρθηκε, η Γερμανία προσελκύει συγκριτικά έναν πολύ πιο σημαντικό αριθμό ατόμων μεσαίου και χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου, γεγονός που αντανακλά, σε έναν βαθμό, τις δομικές διαφορές που παρουσιάζουν οι αγορές εργασίας των δύο χωρών, αλλά, κυρίως, υπογραμμίζει τη σημασία των κοινωνικών δικτύων και των γλωσσικών δεξιοτήτων. Δεδομένου ότι για τα άτομα χωρίς πανεπιστημιακή εκπαίδευση, η πρόσβαση στην εργασία σε μια ξένη χώρα είναι δυσκολότερη, πολλοί Έλληνες/Ελληνίδες μετανάστες/τριες χαμηλότερης ειδίκευσης, ειδικά αν έρχονταν για πρώτη φορά στη Γερμανία και επομένως δεν διέθεταν ιδιαίτερες γλωσσικές δεξιότητες, επέλεξαν ενδεχομένως τη χώρα αυτή, όπου μπορούσαν να εκμεταλλευτούν τα κοινωνικά τους δίκτυα προκειμένου να εξασφαλίσουν εργασία. Αντιθέτως, στο HB τα περισσότερα άτομα αναζήτησαν αυτόνομα εργασία, βασισμένα στις γλωσσικές τους δεξιότητες και στα εκπαιδευτικά τους προσόντα.

Γράφημα 5.4. Λόγοι για την επιλογή της Γερμανίας και του Ηνωμένου Βασιλείου ως μεταναστευτικών προορισμών

Σημείωση: Οι απαντήσεις έχουν σταθμιστεί στο 100% για λόγους συγκρισιμότητας μεταξύ των δύο ερευνών.

Πηγή: Έρευνα SEESOX-διαΝΕΟσις 2021 και έρευνα SEESOX-GDDE.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ,
ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ & ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

Οκτώβριος 2025

Η ζωή στη Γερμανία

6.1. Γενική αξιολόγηση

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας για τη γενική αξιολόγηση της ζωής στη Γερμανία, τα οποία παρουσιάζονται στον **Πίνακα 6.1**, τα άτομα της ελληνικής Διασποράς εμφανίζονται ικανοποιημένα όσον αφορά την οικονομική τους κατάσταση και τις συνθήκες απασχόλησης. Αυτοί είναι δύο τομείς που αξιολογούνται ιδιαίτερα ευνοϊκά (μέση αξιολόγηση: 8,01 και 7,64 στα 10, αντίστοιχα) σε σύγκριση με τις εμπειρίες τους στην Ελλάδα, γεγονός που εξηγείται και από τα επιμέρους δεδομένα για την εργασιακή και οικονομική τους κατάσταση στη Γερμανία, τα οποία παραθέτουμε αναλυτικά στις επόμενες υποενότητες. Ειδικότερα σε σχέση με την οικονομική τους κατάσταση, η αξιολόγηση είναι υψηλότερη όσο αυξάνεται το εκπαιδευτικό επίπεδο και η γνώση των γερμανικών, ενώ επίσης, κατά μέσο όρο, οι γυναίκες έχουν πιο θετική αξιολόγηση. Ομοίως, όσον αφορά την εργασιακή τους κατάσταση, η θετική αξιολόγηση ενισχύεται από το εκπαιδευτικό επίπεδο και τη γνώση των γερμανικών καθώς, επίσης, και από το εισόδημα.

Πίνακας 6.1. Συγκρίνοντας τη ζωή στη Γερμανία με τη ζωή στην Ελλάδα (μέση τιμή)

	Σύνολο	Μετανάστες/τριες μετά το 2009
Σε οικονομικό επίπεδο	8,01	7,94
Σε εργασιακό επίπεδο	7,64	7,96
Σε ό,τι αφορά την ποιότητα ζωής και τις κοινωνικές υπηρεσίες	6,89	6,91
Σε ό,τι αφορά την ποιότητα ζωής και την καθημερινότητα	6,13	6,08
Σε ό,τι αφορά την κοινωνική ζωή (προσωπικές/συντροφικές σχέσεις)	5,15	4,55
Σε ό,τι αφορά την ενασχόληση με τα κοινά/την πολιτική	3,88	3,91

Σημείωση: Μέση τιμή σε κλίμακα 0 έως 10, όπου 0 = η ζωή είναι καλύτερη στην Ελλάδα, και 10 = η ζωή είναι καλύτερη στη Γερμανία.

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Πέραν αυτών των δύο τομέων, θετικά αξιολογείται και η ποιότητα ζωής τους, τόσο σε σχέση με τις κοινωνικές υπηρεσίες όσο και με την καθημερινότητα. Όσον αφορά την αξιολόγηση της καθημερινότητας, τα άτομα με υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο και καλύτερη γνώση των γερμανικών δηλώνουν μεγαλύτερη ικανοποίηση, όπως, επίσης, και οι γυναίκες, καθώς και τα άτομα με υψηλότερο εισόδημα. Αναφορικά με την αξιολόγηση των

κοινωνικών υπηρεσιών, τα νεότερα άτομα εμφανίζονται πιο ικανοποιημένα, όπως και όσοι έχουν καλύτερη γνώση της γερμανικής γλώσσας.

Αντίθετα, η αξιολόγηση της ευρύτερης κοινωνικής ζωής, που αφορά τόσο τις προσωπικές όσο και τις συντροφικές τους σχέσεις, είναι λιγότερο θετική. Αυτό ενδέχεται να συνδέεται με το γεγονός ότι ένας σημαντικός αριθμός ατόμων της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία δηλώνει πως αισθάνεται μοναξιά. Σύμφωνα με τις απαντήσεις των μεταναστών στην ερώτηση για τα συναισθήματά τους, τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάζονται πιο λεπτομερώς στο **Κεφάλαιο 7**, περίπου το ένα τρίτο του δείγματος συνδέει τη Γερμανία με αισθήματα μοναξιάς. Αυτό το συναίσθημα είναι εντονότερο μεταξύ των νεότερων σε ηλικία μεταναστών/τριών, των ατόμων με χαμηλό εισόδημα και ιδιαίτερα, μεταξύ των ατόμων με περιορισμένες γνώσεις γερμανικών.

Ο ιδιαίτερος ρόλος της γερμανικής γλώσσας όσον αφορά τις ευκαιρίες κοινωνικής ένταξης των μεταναστών/τριών γίνεται ήδη σαφής στο σημείο αυτό. Στον κοινωνικό διάλογο, ο οποίος διαμορφώνεται, μεταξύ άλλων, από τα γερμανικά Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, οι γλωσσικές δεξιότητες παρουσιάζονται ως απαραίτητες για τη λεγόμενη «επιτυχή κοινωνική ένταξη» των νεοαφικθέντων. Αλλά και στην ιστοσελίδα του υπουργείου Παιδιών, Νεολαίας, Οικογένειας, Ισότητας, Προσφύγων και Ένταξης του κρατιδίου της Βόρειας Ρηνανίας-Βεσφαλίας αναφέρεται ότι «η σημαντικότερη προϋπόθεση για την επιτυχή ένταξη στη Γερμανία είναι η γνώση της γερμανικής γλώσσας».²²

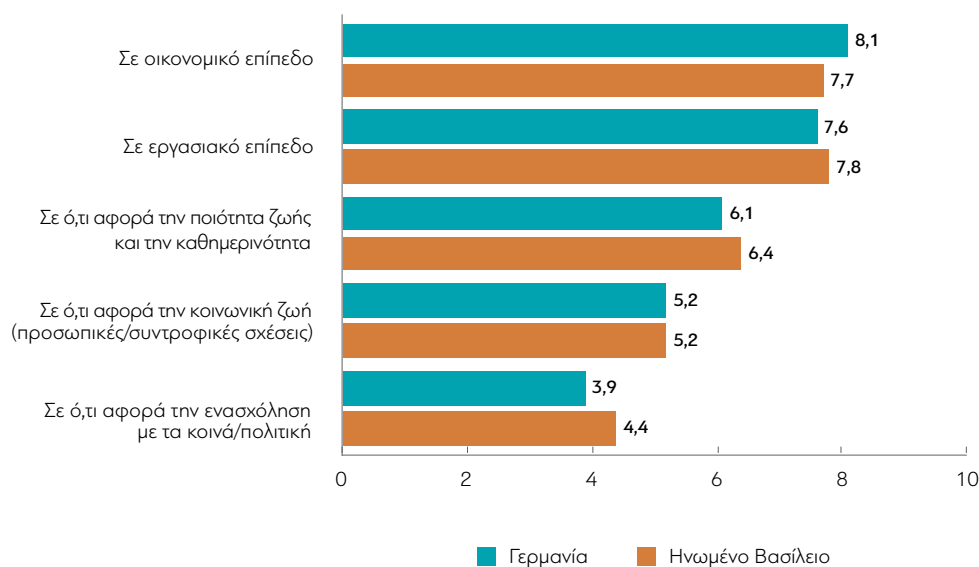
Τέλος, όσον αφορά την ενασχόλησή τους με τα κοινά και την πολιτική, τα άτομα εμφανίζονται δυσαρεστημένα. Η δυσαρέσκεια αυτή πιθανώς συνδέεται, αφενός, με την αδυναμία τους να συμμετέχουν ενεργά στην ελληνική πολιτική σκηνή, λόγω της φυσικής απόστασης από την Ελλάδα και, αφετέρου, με τις πολιτικές εξελίξεις στη Γερμανία, όπου παρατηρείται ενίσχυση των αντιμεταναστευτικών στάσεων²³. Όπως θα δείξουμε παρακάτω, ένα

²² Πηγή: Ιστοσελίδα «Integration and language»: <https://www.mkjfgfi.nrw/integration-und-sprache> [πρόσβαση: 04.03.2025]. Βέβαια, η λεγόμενη «ικανότητα ένταξης» των παιδιών προσχολικής ηλικίας από οικογένειες που έχουν πρόσφατα μεταναστεύσει στη Γερμανία αξιολογείται επίσης μονόπλευρα και, κυρίως, με βάση τις γνώσεις γερμανικής γλώσσας όχι μόνο των ίδιων των παιδιών, αλλά και των γονιών τους, ενώ οι περαιτέρω γλωσσικές και άλλες ικανότητές τους δεν λαμβάνονται υπόψη (Panagiotopoulou & Uzan, 2023). Και γενικότερα, οι συνθήκες του σχολικού εκπαιδευτικού συστήματος, «μεταξύ άλλων με τη μορφή προγραμμάτων σπουδών και θεσμοθετημένων πρακτικών απευθύνονται σε γερμανόφωνους μαθητές που έχουν μεγαλώσει στη Γερμανία» (Massumi, 2025).

²³ Τα αποτελέσματα των εκλογών της 20ής Φεβρουαρίου 2025 έδειξαν ότι η «Εναλλακτική για τη Γερμανία» (AfD) είναι το δεύτερο ισχυρότερο κόμμα, εφόσον κατάφερε να διπλασιάσει το ποσοστό του σε σχέση με τις προηγούμενες εκλογές (<https://www.bundeswahlleiterin.de/bundestagswahlen/2025/ergebnisse/bund-99.html>, πρόσβαση: 03.03.2025). Πρόκειται, ωστόσο, για ένα ακροδεξιό κόμμα, όπως επικυρώθηκε επίσημα από την Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Προστασίας του Συντάγματος (BfV) (<https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/verfassungsschutz-stuft-afd-als-gesichert-rechtsextremistisch-ein-110451418.html>, 02.05.2025), το οποίο μάλιστα επιδιώκει την έξοδο της Γερμανίας από την ΕΕ (κατά το βρετανικό πρότυπο), γεγονός που θα είχε συνέπειες για την ελληνογερμανική και εν γένει την ενδοευρωπαϊκή κινητικότητα.

σημαντικό ποσοστό των ατόμων της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία έχει βιώσει διακρίσεις λόγω του μεταναστευτικού του ιστορικού ή της εθνικής του ταυτότητας.

Γράφημα 6.1. Συγκρίνοντας τη ζωή στη Γερμανία και το Ηνωμένο Βασίλειο με τη ζωή στην Ελλάδα (μέση τιμή)

Σημείωση: Κλίμακα από 0 έως 10, όπου 0 = πολύ χειρότερα και 10 = πολύ καλύτερα.

Πηγή: Έρευνα SEESOX-διαΝΕΟσις 2021 και έρευνα SEESOX-GDDE.

Συγκρίνοντας τα παραπάνω ευρήματα σχετικά με τη γενική αξιολόγηση της ζωής στη Γερμανία με τα αντίστοιχα της έρευνας στο ΗΒ, διαπιστώνουμε σημαντικές ομοιότητες. Συγκεκριμένα, όπως φαίνεται στο **Γράφημα 6.1**, τα αποτελέσματα των δύο ερευνών παρουσιάζουν σχεδόν απόλυτη ταύτιση, με την αξιολόγηση στη Γερμανία να είναι οριακά χαμηλότερη στους περισσότερους τομείς, πλην του οικονομικού όπου υπερτερεί. Όσον αφορά την κοινωνική ζωή και την καθημερινότητα, η οριακά χαμηλότερη αξιολόγηση των ατόμων στη Γερμανία ενδέχεται να σχετίζεται με ζητήματα διακρίσεων, τα οποία, όπως θα παρουσιάσουμε στις επόμενες ενότητες, είναι πιο έντονα στη χώρα αυτή σε σύγκριση με το Ηνωμένο Βασίλειο.

6.2. Οικονομική ενσωμάτωση

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 6.2**, περίπου τα τρία πέμπτα (61,9%) των ατόμων της Διασποράς στη Γερμανία εργάζονταν την περίοδο διεξαγωγής της. Μόνο το 4,6% δεν είχαν εργαστεί ποτέ στη Γερμανία (κυρίως πρόσφατα αφιχθέντα άτομα), ενώ το 2% ήταν άνεργοι και το 1,8% σε εργασία χωρίς αμοιβή. Επιπλέον, το 11,3% ήταν συνταξιούχοι και ένα αντίστοιχο ποσοστό σπουδαστές (11,1%). Τονίζεται ότι τα αποτελέσματα είναι απολύτως συμβατά με δεδομένα από το Mikrozensus του 2019, τα οποία παρουσιάσαμε στο **Κεφάλαιο 4**, υποδεικνύοντας την αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος.

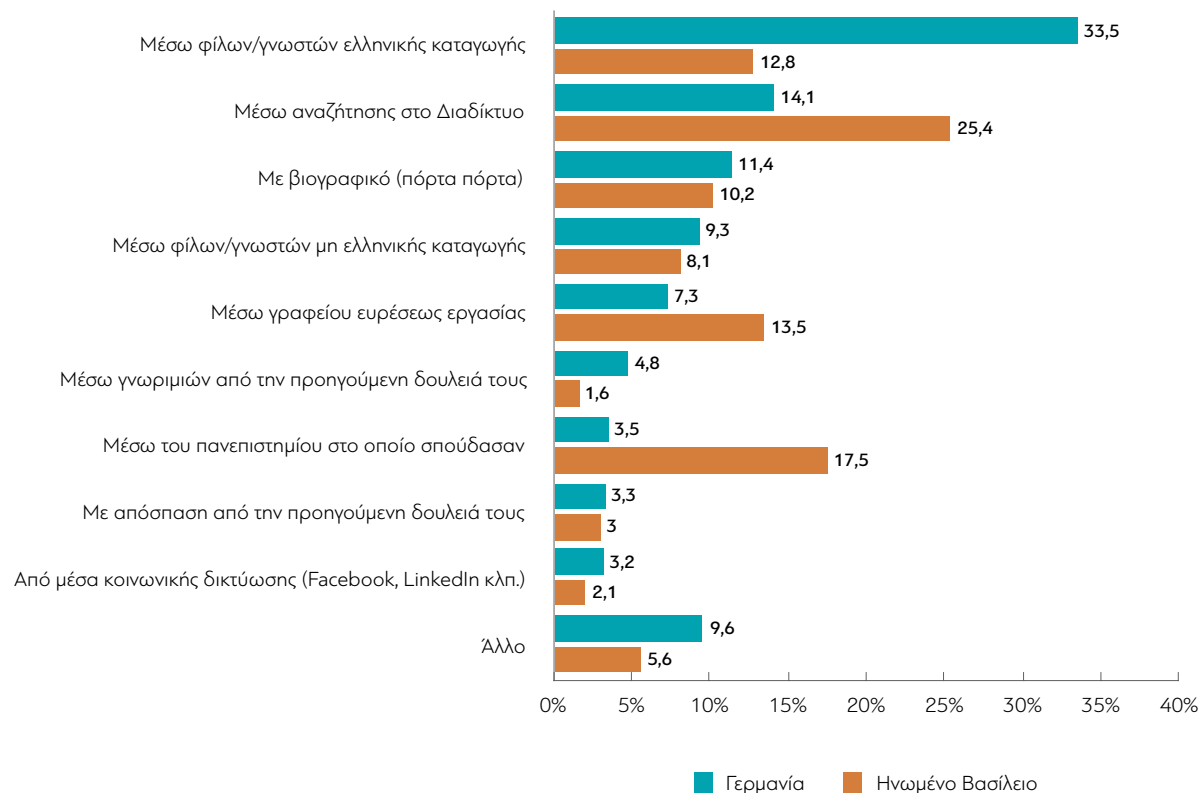
Πίνακας 6.2. Εργασιακή κατάσταση των ατόμων της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία

Εργαζόμενος/η	61,9%
Άνεργος/η	2%
Σε εργασία χωρίς αμοιβή (π.χ. οικιακά, φροντίδα μέλους οικογένειας)	1,8%
Συνταξιούχος	11,3%
Σπουδαστής/τρια	11,1%
Άλλο	11,9%

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Στο ερώτημα της έρευνας «Πώς βρήκατε την πρώτη σας δουλειά στη Γερμανία;», τα περισσότερα άτομα (33,5%) ανέφεραν ότι βρήκαν την πρώτη τους δουλειά στη χώρα μέσω φίλων/γνωστών ελληνικής καταγωγής, γεγονός που υπογραμμίζει για άλλη μια φορά τη σημαντικότητα των κοινοτικών δικτύων εντός της ελληνικής Διασποράς όχι μόνο για την πραγματοποίηση της μετανάστευσης, και την επιλογή της Γερμανίας ως χώρας προορισμού, αλλά και για την ενσωμάτωση των μεταναστών/τριών στη χώρα υποδοχής εφόσον έχουν μεταναστεύσει. Μάλιστα, αυτός ο τρόπος εύρεσης εργασίας είναι ο πιο κοινός για όλα τα άτομα, ανεξαρτήτως μεταναστευτικής γενιάς και περιόδου μετανάστευσης. Η σημασία του είναι περαιτέρω εμφανής συγκρίνοντας αυτά τα αποτελέσματα με τα αποτελέσματα του Ηνωμένου Βασιλείου (**Γράφημα 6.2**): Η συγκεκριμένη επιλογή (εύρεση εργασίας μέσω φίλων/γνωστών) είναι τέταρτη σε συχνότητα στην κατάταξη μετά από την εύρεση εργασίας α) μέσω διαδικτυακής αναζήτησης, β) μέσω πανεπιστημιακών δικτύων και γ) μέσω γραφείων ευρέσεως εργασίας.

Γράφημα 6.2. Πώς βρήκαν οι Έλληνες/ίδες της Διασποράς την πρώτη τους δουλειά στη χώρα μετανάστευσης (Γερμανία και Ηνωμένο Βασίλειο)

Πηγή: Έρευνα SEESOX-διαNEΟσις 2021 και έρευνα SEESOX-GDDE.

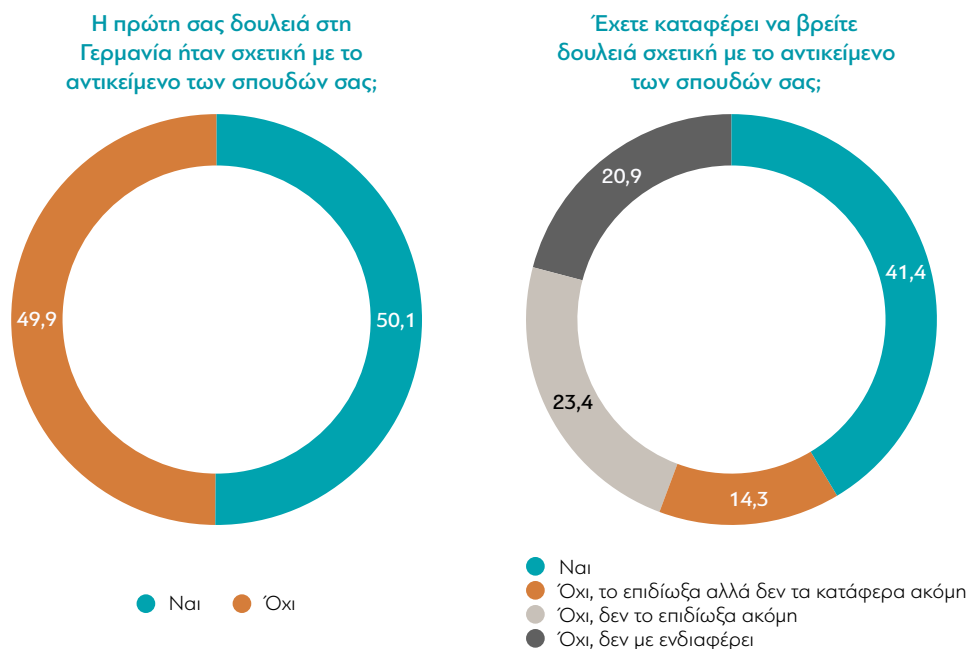
Στη Γερμανία, η αναζήτηση εργασίας μέσω Διαδικτύου αποτελεί τον δεύτερο πιο συνηθισμένο τρόπο εύρεσης της πρώτης απασχόλησης, αν και με σημαντικά χαμηλότερη συχνότητα από την εύρεση μέσω γνωστών ελληνικής καταγωγής (14,1%, έναντι 33,5%). Όπως ήταν αναμενόμενο, η χρήση του Διαδικτύου είναι περισσότερο διαδεδομένη στις νεότερες ηλικίες.

Επιπλέον, σημαντικός ήταν και ο ρόλος της διανομής του βιογραφικού διά ζωής σε δυνητικά ενδιαφερόμενους εργοδότες για την εξασφάλιση της πρώτης εργασίας. Η πρακτική αυτή ήταν πιο συχνή μεταξύ των γυναικών, των ατόμων μεγαλύτερης ηλικίας, καθώς και των ατόμων δεύτερης γενιάς.

Όσον αφορά τα άτομα που έχουν ολοκληρώσει, ως ανώτερη εκπαιδευτική βαθμίδα, τη μεταδευτεροβάθμια, τόσο της πρώτης όσο και των επόμενων γενεών, όπως φαίνεται στο **Γράφημα 6.3**, για τους μισούς εξ αυτών η πρώτη εργασιακή εμπειρία ήταν σε επάγγελμα συναφές με το αντικείμενο των σπουδών τους. Από τα υπόλοιπα άτομα, η πλειονότητα (41,4%) κατάφεραν στην πορεία να βρουν εργασία σχετική με τις σπουδές τους, ενώ μόνο το 14,3% το επιδίωξαν χωρίς επιτυχία.

Όσον αφορά τα άτομα πρώτης γενιάς, σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνας, η μετανάστευση για την πλειονότητα των ατόμων χωρίς *τρίτοβάθμια εκπαίδευση* συνοδεύτηκε από καθοδική εργασιακή κινητικότητα. Συγκεκριμένα, πολλοί υποχρεώθηκαν να εργαστούν σε θέσεις χαμηλότερου κύρους και ειδίκευσης, πιθανότατα, όμως, με καλύτερες μισθολογικές απολαβές. Εν τούτοις, στην πορεία αρκετά από τα άτομα αυτά μπόρεσαν να αποκτήσουν καλύτερη εργασία. Αντίθετα, για τα άτομα με πανεπιστημιακά πτυχία, αν και καταγράφονται περιπτώσεις καθοδικής κινητικότητας, για την πλειονότητα η μετανάστευση συνδέθηκε με ανοδική εργασιακή κινητικότητα και την απόκτηση εργασίας σε τομέα συναφή με το αντικείμενο των σπουδών τους, καθώς αρκετά από τα άτομα αυτά, ειδικότερα τα νεότερα, εργάζονταν στην Ελλάδα σε κλάδους εκτός του αντικειμένου των σπουδών τους. Τέλος, καταγράφηκαν και περιπτώσεις ατόμων, ανεξαρτήτως εκπαιδευτικού επιπέδου, για τα οποία η μετανάστευση δεν συνεπαγόταν επαγγελματική ανέλιξη ή καθοδική εργασιακή κινητικότητα, αλλά εξασφάλιζε καλύτερες εργασιακές και μισθολογικές συνθήκες σε επαγγέλματα παρόμοιου επιπέδου.

Γράφημα 6.3. Συνάφεια εργασίας-σπουδών των Ελλήνων/ίδων της Διασποράς στη Γερμανία

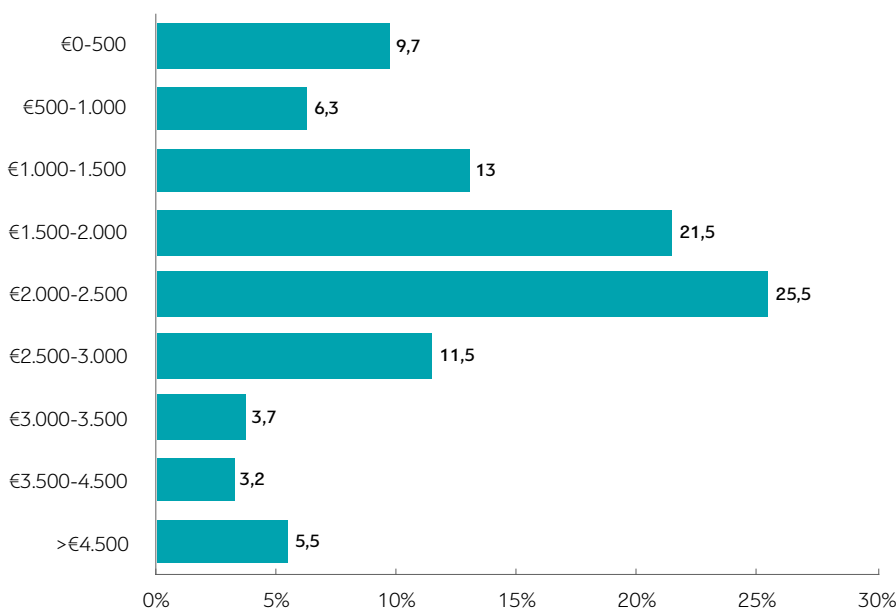

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Όσον αφορά την εισοδηματική κατάσταση των Ελλήνων στη Γερμανία (βλ. **Γράφημα 6.3**), η διαφορά σε σύγκριση με την Ελλάδα είναι αξιοσημείωτη. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat για την κατανομή των εισοδηματικών κατηγοριών στην Ελλάδα το 2023, το 60% των κατοίκων της χώρας έχει

«ισοδύναμο διαθέσιμο ατομικό εισόδημα»²⁴ κάτω από περίπου €1.000 (για την ακρίβεια κάτω από €1.012,5). Αντίθετα, σύμφωνα με την έρευνά μας, μόλις το 16% του συνόλου της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία και το 18,6% των ατόμων που μετανάστευσαν μετά το 2009 δηλώνουν ατομικό εισόδημα κάτω από €1.000.²⁵ Συγκρίνοντας την εισοδηματική κατάσταση της ελληνικής Διασποράς με τον γενικό πληθυσμό στη Γερμανία, τα αποτελέσματα της έρευνάς μας είναι παραπλήσια με αυτά που παρουσιάσαμε στην **υποενότητα 4.6** με βάση τα δεδομένα του Mikrozensus για το 2019. Συγκεκριμένα, η ελληνική Διασπορά κατατάσσεται συνολικά ελαφρώς χαμηλότερα από τον γενικό πληθυσμό. Ωστόσο, η απόκλιση είναι εντονότερη στα άκρα της εισοδηματικής κατανομής, με υπερεκπροσώπηση των ατόμων της ελληνικής Διασποράς στις χαμηλές και υποεκπροσώπηση στις υψηλές εισοδηματικές βαθμίδες.

Γράφημα 6.4. Καθαρό μέσο μηνιαίο εισόδημα των Ελλήνων/ίδων της Διασποράς στη Γερμανία

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

²⁴ Το λεγόμενο «ισοδύναμο διαθέσιμο ατομικό εισόδημα» υπολογίζεται αθροίζοντας το εισόδημα όλων των μελών του νοικοκυριού από όλες τις πηγές και διαιρώντας με την κλίμακα ισοδυναμίας του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ). Συγκεκριμένα, η κλίμακα ισοδυναμίας που χρησιμοποιείται είναι 1 για τον πρώτο ενήλικα του νοικοκυριού, 0,5 για κάθε επιπλέον ενήλικο μέλος και 0,3 για κάθε ανήλικο μέλος.

²⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι τα στοιχεία της δικής μας έρευνας αφορούν το συνολικό προσωπικό ατομικό εισόδημα, ενώ της Eurostat το «ισοδύναμο διαθέσιμο ατομικό εισόδημα», γεγονός που επηρεάζει την ακρίβεια της σύγκρισης. Είναι πολύ πιθανό ότι, εάν τα δεδομένα της Eurostat αφορούσαν ατομικά εισοδήματα, οι τιμές θα ήταν υψηλότερες. Παρ' όλα αυτά, οι διαφορές είναι τόσο μεγάλες, ώστε τα διαθέσιμα στοιχεία να αποτυπώνουν με σαφήνεια τη συνολική απόκλιση.

Σε σύγκριση με τη Διασπορά του Ηνωμένου Βασιλείου, και λαμβάνοντας υπόψη τον περιορισμό που προκύπτει από το γεγονός ότι οι δύο έρευνες απέχουν χρονικά τέσσερα χρόνια, η ελληνική Διασπορά στη Γερμανία φαίνεται να έχει μεγαλύτερο ποσοστό ατόμων με χαμηλά εισοδήματα, αλλά και μεγαλύτερο ποσοστό ατόμων στις υψηλότερες εισοδηματικές κατηγορίες, ιδιαίτερα μεταξύ των πιο πρόσφατων μεταναστών/τριών. Συνολικά, τα χαρακτηριστικά των δύο πληθυσμών είναι συγκρίσιμα, καθώς η πλειονότητα τόσο στη Γερμανία όσο και στο ΗΒ έχει μέσο καθαρό μηνιαίο εισόδημα μεταξύ €1.500 και €3.000.

Όσον αφορά το εργασιακό καθεστώς, τα άτομα της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία χαρακτηρίζονται από υψηλή εργασιακή ασφάλεια, καθώς το 82,8% διαθέτει πολυετές συμβόλαιο ή μόνιμη απασχόληση –ποσοστό σημαντικά υψηλότερο όχι μόνο σε σχέση με την Ελλάδα, αλλά και με το αντίστοιχο των Ελλήνων/ίδων της Διασποράς στο ΗΒ (65,5%), όπου, σύμφωνα με τα ευρήματα της προηγούμενης έρευνας, ένα σημαντικό ποσοστό αυτών εργάζεται σε συνθήκες εργασιακής επισφάλειας.

Πίνακας 6.3. Εργασιακό καθεστώς των ατόμων της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία

Πολυετές συμβόλαιο ή μόνιμη απασχόληση	82,8%
Προσωρινή σύμβαση ή σύμβαση έργου	7,9%
Ωρομίσθιος	4,6%
Αυτοαπασχολούμενος/η	2,5%
(Συν)ιδιοκτήτης/τρια ιδιωτικής επιχείρησης (με προσωπικό)	1%
Εποχιακά εργαζόμενος/η	0%
Άλλο	1,2%

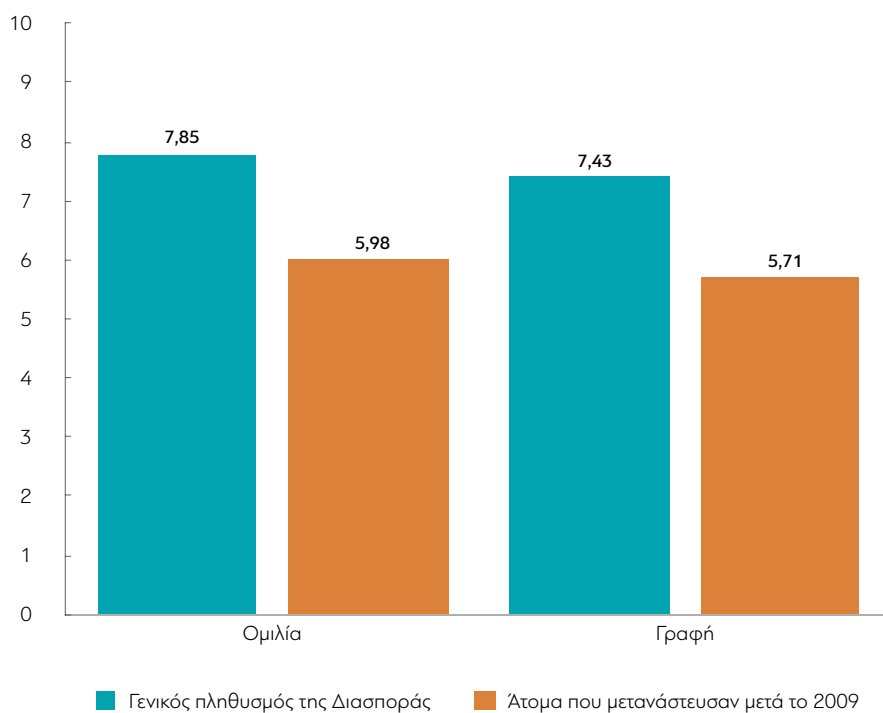
Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

6.3. Κοινωνική ενσωμάτωση

Γλωσσικές δεξιότητες

Όπως έχει ήδη αναφερθεί στην **υποενότητα 5.4**, μόνο το 10,3% των ερωτηθέντων δήλωσε ότι επέλεξε να μεταναστεύσει στη Γερμανία επειδή γνώριζε τη γλώσσα. Το χαμηλό αυτό ποσοστό φαίνεται να σχετίζεται με τον εσπευσμένο και αναγκαστικό χαρακτήρα της μετανάστευσης, η οποία πραγματοποιήθηκε κυρίως για οικονομικούς λόγους. Το εύρημα αυτό μπορεί, επίσης, να συσχετιστεί με την αυτοαξιολόγηση των γλωσσικών δεξιοτήτων των Ελλήνων της Διασποράς στη Γερμανία, όπως παρουσιάζεται στο παρακάτω **Γράφημα 6.5**, τόσο συνολικά όσο και ειδικότερα για όσους μετανάστευσαν μετά το 2009.

Γράφημα 6.5. Επίπεδο γνώσης ομιλίας και γραφής της γερμανικής γλώσσας των Ελλήνων/ίδων της Διασποράς (μέση τιμή)

Σημείωση: Κλίμακα από 0 έως 10, όπου 0 = καθόλου και 10 = άριστα.

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Συγκεκριμένα, ο γενικός πληθυσμός της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία αυτοαξιολογεί το επίπεδο ομιλίας στα γερμανικά με 7,85 και το επίπεδο γραφής με 7,43. Ωστόσο, οι σχετικά υψηλοί συνολικοί μέσοι όροι καθορίζονται, σε μεγάλο βαθμό, από τις ιδιαίτερα υψηλές επιδόσεις των ατόμων της δεύτερης και τρίτης γενιάς, τα οποία, έχοντας μεγαλώσει σε δίγλωσσο περιβάλλον και φοιτήσει σε γερμανικά εκπαιδευτικά ιδρύματα από μικρή ηλικία, αυτοαξιολογούν τη γνώση γερμανικών με 9,69 στην ομιλία και 9,57 στη γραφή. Εξετάζοντας επιμέρους κατηγορίες και συγκρίνοντάς τες με το Ηνωμένο Βασίλειο, διαπιστώνεται σημαντικά χαμηλότερο επίπεδο γνώσης της γλώσσας στη Γερμανία. Συγκεκριμένα, μεταξύ των μεταναστών/τριών που εγκαταστάθηκαν στη Γερμανία μετά το 2009, οι μέσοι όροι αυτοαξιολόγησης είναι 5,98 για την ομιλία και 5,71 για τη γραφή, ενώ οι αντίστοιχοι μέσοι όροι για το ΗΒ ανέρχονταν σε 8,37 και 8,46.

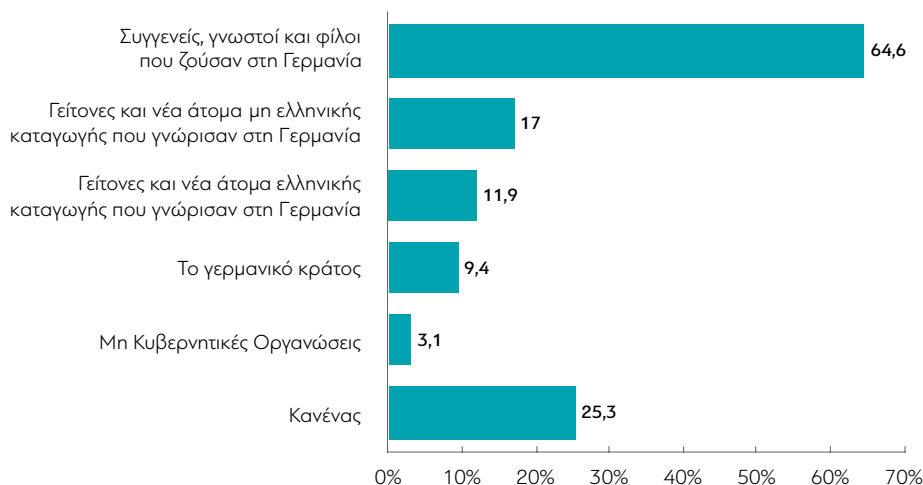
Αν επικεντρωθούμε σε επιμέρους κατηγορίες της πρώτης γενιάς, η εικόνα διαφοροποιείται ακόμη περισσότερο. Στην ηλικιακή ομάδα 55-64 ετών, το 26,1% δηλώνει περιορισμένη γνώση της γλώσσας (βαθμός αυτοαξιολόγησης 1 έως < 5 στα 10), ενώ το αντίστοιχο ποσοστό φτάνει το 37,6% μεταξύ όσων έχουν ολοκληρώσει, ως ανώτερη εκπαιδευτική βαθμίδα, την πρωτοβάθμια. Το χαμηλό αυτό επίπεδο γλωσσομάθειας μεταξύ των συγκεκριμένων κατηγοριών μπορεί να ερμηνευθεί όχι μόνο ως έλλειψη γνωστικών ικανοτήτων για περαιτέρω εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας, αλλά και ως μια μορφή μακροχρόνιας αναπαραγωγής της κοινωνικής ανισότητας στο πλαίσιο της μετανάστευσης. Και αυτό δεδομένου ότι τόσο κατά το πρώτο κύμα της εργασιακής μετανάστευσης όσο και κατά τα χρόνια της οικονομικής κρίσης, τα άτομα με χαμηλότερα εκπαιδευτικά προσόντα απασχολούνταν σε επαγγέλματα που δεν ευνοούν την εκμάθηση της γλώσσας μέσω της καθημερινής επαφής με τον γερμανόφωνο πληθυσμό, ούτε βέβαια προβλεπόταν από τους εργοδότες η διάθεση χρόνου ώστε οι εργαζόμενοι/ες να παρακολουθήσουν σχετικά μαθήματα.

Σε σχέση με τη γνώση των ελληνικών, αυτή είναι αναμενόμενα πολύ καλή για το σύνολο των ατόμων πρώτης γενιάς, αλλά είναι σχετικά καλή και στα άτομα δεύτερης και τρίτης γενιάς όπου με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας η αυτοαξιολόγηση της ομιλίας είναι 7,77 και της γραφής 6,69. Μάλιστα έχει ενδιαφέρον ότι μόνο το 1,7% των ατόμων δεύτερης και τρίτης γενιάς αναφέρουν ότι έχουν περιορισμένη γνώση ελληνικών. Το αποτέλεσμα αυτό μπορεί να σχετίζεται με τη δυνατότητα των παιδιών της δεύτερης και τρίτης γενιάς που έχουν γεννηθεί στη Γερμανία να φοιτήσουν στα (συνολικά 30) ελληνικά σχολεία που έχουν σχετικά μακρά παράδοση στη Γερμανία, όπως ήδη έχει αναφερθεί, ή να λάβουν πρόσθετα μαθήματα ελληνικών, τα οποία προσφέρονται δωρεάν σε ορισμένα κρατίδια, ενώ σε άλλα διοργανώνονται από ελληνικές κοινότητες και πρωτοβουλίες γονέων (Purkarthofer & Grigoriadou, 2024).

Δίκτυα

Έχει ήδη τονιστεί η καθοριστική σημαντικότητα των κοινοτικών δικτύων εντός της ελληνικής Διασποράς τόσο για την πραγματοποίηση της μετανάστευσης και την επιλογή της Γερμανίας ως χώρας προορισμού, όσο και για την ενσωμάτωση των μεταναστών/τριών στη χώρα υποδοχής. Πέραν του καθοριστικού ρόλου τους για την εύρεση εργασίας, στον οποίο αναφερθήκαμε στην προηγούμενη υποενότητα, η έρευνα αναδεικνύει, επίσης, τον εξίσου σημαντικό ρόλο των συγγενών, γνωστών και φίλων για την παροχή βοήθειας στους νεοαφικθέντες κατά τον πρώτο καιρό μετά την εγκατάστασή τους στη Γερμανία. Όπως φαίνεται στο **Γράφημα 6.6**, το 64,6% των ατόμων του δείγματος έχουν δεχθεί βοήθεια από συγγενείς, γνωστούς και φίλους.

Γράφημα 6.6. Ποιος βοήθησε τους Έλληνες/ίδες της Διασποράς τον πρώτο καιρό μετά την εγκατάστασή τους στη Γερμανία

Σημείωση: Ερώτηση πολλαπλών απαντήσεων (Έως 2 επιλογές) – ποσοστά επί του δείγματος.

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

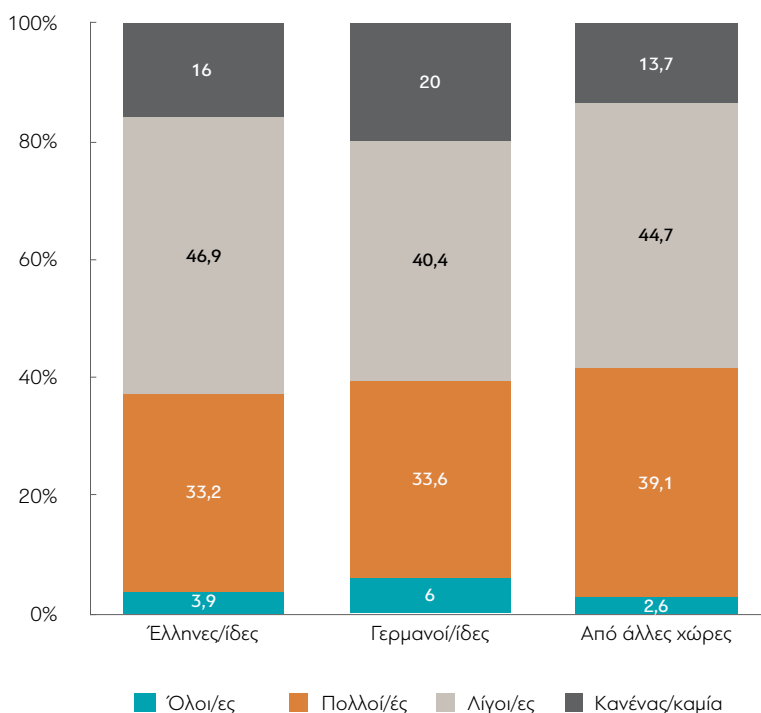
Ταυτόχρονα όμως, σύμφωνα με την έρευνα (βλ. **Γράφημα 6.7**), οι φίλοι/ες των Ελλήνων/ίδων που ζουν στη Γερμανία ανήκουν σε διάφορες εθνικότητες, δηλ. ο κύκλος τους φαίνεται να είναι πολύ μεικτός. Αυτό παρουσιάζει ενδιαφέρον και σε σχέση με τα ευρήματα της έρευνας για την ιδιαίτερα μεγάλη σημαντικότητα των δικτύων της ελληνικής κοινότητας, πράγμα που ενδεχομένως σημαίνει ότι, στα πλαίσια της γερμανικής κοινωνίας με ένα μεγάλο ποσοστό ατόμων με ιστορικό μετανάστευσης, το ένα δεν αποκλείει το άλλο.²⁶

²⁶ Mikrozensus: Το 2023, περίπου 17,1 εκατ. άτομα ηλικίας 18 ετών και άνω, δηλαδή το ένα τέταρτο (25%) του ενήλικου πληθυσμού της Γερμανίας, είχαν ιστορικό μετανάστευσης.

Η κοινωνική δικτύωση και ο κύκλος φίλων των ατόμων της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία φαίνεται να σχετίζεται με διάφορους παράγοντες, όπως η ηλικία, το εισόδημα, η γενιά μετανάστευσης και το μορφωτικό επίπεδο. Συγκεκριμένα, τα άτομα ηλικίας 65 ετών και άνω, καθώς και εκείνα με υψηλό εισόδημα, γνωρίζουν περισσότερα άτομα γερμανικής καταγωγής και γενικότερα έχουν έναν ευρύτερο κοινωνικό κύκλο. Αυτό μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη κοινωνικής ενσωμάτωσης, είτε λόγω της μακρόχρονης παρουσίας τους στη Γερμανία και της εξοικείωσης με τη γερμανική νοοτροπία, είτε ως αποτέλεσμα της καλής επαγγελματικής και κοινωνικής τους δικτύωσης. Παρομοίως, τα άτομα δεύτερης και τρίτης γενιάς παρουσιάζουν, επίσης, έναν μεγαλύτερο κοινωνικό κύκλο. Δεδομένου ότι έχουν μεγαλώσει στη Γερμανία, είναι πιο πιθανό να έχουν αναπτύξει φιλίες τόσο με Γερμανούς όσο και με άτομα από άλλες εθνικές ομάδες. Αντίθετα, οί Έλληνες και Ελληνίδες που έχουν μεταναστεύσει μετά το 2009, εμφανίζουν έναν λιγότερο μεικτό κοινωνικό κύκλο φίλων. Είναι πιθανώς οι δυσκολίες στη γλώσσα, η αβεβαιότητα της προσαρμογής και οι αυξημένες επαγγελματικές και οικονομικές υποχρεώσεις να περιορίζουν τις ευκαιρίες δημιουργίας νέων φιλικών σχέσεων.

Ένα ακόμα ενδιαφέρον εύρημα αφορά τα άτομα με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, τα οποία τείνουν να έχουν περισσότερους φίλους από τρίτες χώρες. Πιθανώς αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι κάποια από αυτά εργάζονται σε ένα διεθνοποιημένο εργασιακό περιβάλλον και συνδέονται με άτομα που έχουν παρόμοιο επαγγελματικό προφίλ. Ορισμένοι τομείς υψηλής ειδίκευσης, όπως η τεχνολογία και η ιατρική, προσλαμβάνουν μεγάλο αριθμό εργαζομένων από διάφορες χώρες, γεγονός που συμβάλλει στη δημιουργία πολυπολιτισμικών δικτύων.

Γράφημα 6.7. Πόσοι από τους φίλους/ες των Ελλήνων/ίδων της Διασποράς στη Γερμανία είναι από την Ελλάδα, τη Γερμανία ή από άλλες χώρες

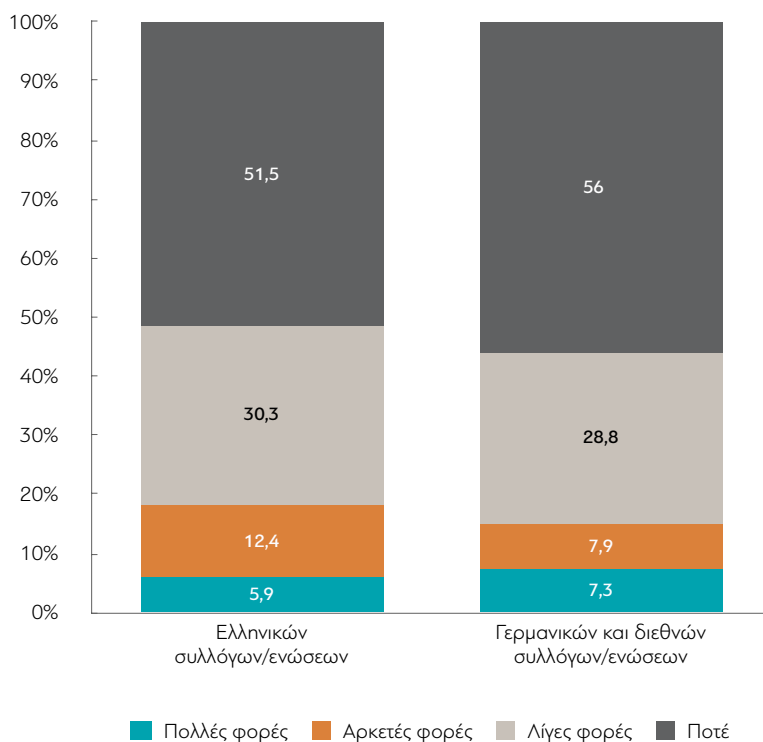

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Σε σχέση με τη συχνότητα συμμετοχής των ατόμων σε συλλόγους (**Γράφημα 6.8**), λίγο λιγότεροι από τους μισούς ερωτηθέντες έχουν επισκεφθεί είτε κάποιον ελληνικό σύλλογο είτε κάποιον γερμανικό ή διεθνή σύλλογο. Η συχνότητα συμμετοχής είναι οριακά υψηλότερη για τους ελληνικούς συλλόγους. Συνολικά, τα αποτελέσματα είναι παραπλήσια με εκείνα της αντίστοιχης έρευνας στο ΗΒ, με τη διαφορά, ωστόσο, ότι τα άτομα της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία εμφανίζονται να συχνάζουν περισσότερο σε ελληνικούς συλλόγους. Αυτό μπορεί να αποδοθεί στην ιστορικότητα της μετανάστευσης στη Γερμανία και στην ύπαρξη πιο οργανωμένων κοινοτήτων.

Ένα ενδιαφέρον εύρημα της μελέτης είναι ότι τη συστηματικότερη επαφή με ελληνικούς συλλόγους την έχουν τα άτομα δεύτερης και τρίτης γενιάς (βλ. **Γράφημα 6.8**). Συγκεκριμένα, το 12,4% αυτών δηλώνει ότι έχει πάει πολλές φορές. Το γεγονός αυτό μπορεί να υποδηλώνει την ανάγκη ορισμένων ατόμων της δεύτερης και τρίτης γενιάς να διατηρήσουν επαφή με την ελληνική τους ταυτότητα, με τους ελληνικούς συλλόγους να λειτουργούν ως σημεία σύνδεσης με την Ελλάδα. Πιθανώς, η συμμετοχή τους σε ελληνικούς συλλόγους καλύπτει μια σημαντική κοινωνική και πολιτιστική ανάγκη, παρέχοντάς τους έναν χώρο όπου μπορούν να μιλήσουν την ελληνική γλώσσα πέρα από την οικογένειά τους, να συμμετάσχουν σε πολιτιστικές εκδηλώσεις και να διατηρήσουν την αίσθηση του ανήκειν στην ευρύτερη ελληνική κοινότητα.

Γράφημα 6.8. Πόσο συχνά μέσα στον χρόνο πηγαίνουν οι Έλληνες της Διασποράς σε συναντήσεις συλλόγων

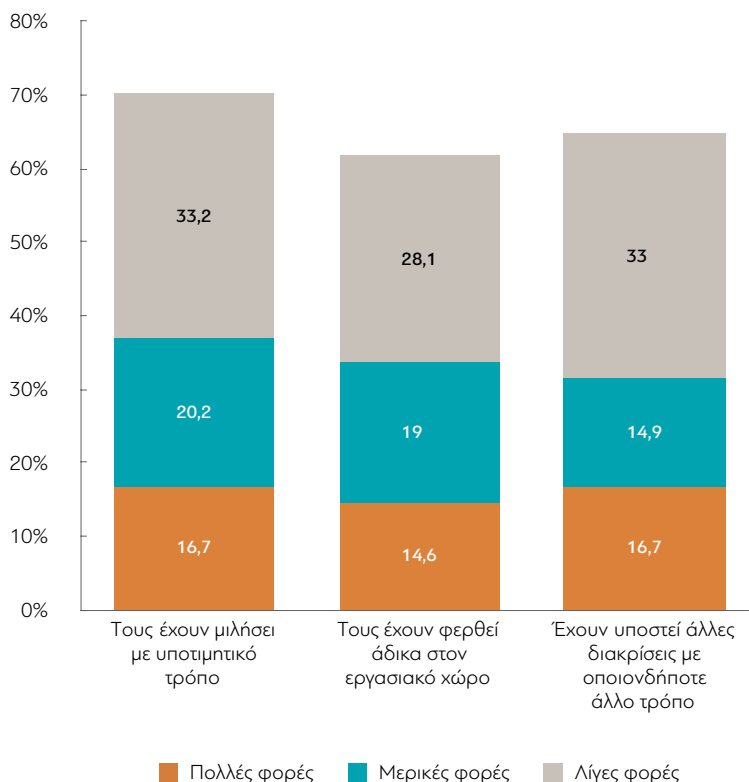

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Διακρίσεις

Η εμπειρία διακρίσεων και ρατσισμού αποτελεί μια σκληρή πραγματικότητα για μεγάλο μέρος της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία. Όπως έχει ήδη αναφερθεί στην παρούσα έκθεση, ιστορικά έχει εντοπιστεί μια μακροχρόνια «απροθυμία» εκ μέρους του γερμανικού πληθυσμού και ορισμένων πολιτικών εκπροσώπων να αποδεχτούν ότι η Γερμανία είναι μια χώρα μετανάστευσης. Το πρόβλημα αυτό επιβεβαιώθηκε από τις πρόσφατες εκλογές (Φεβρουάριος 2025), με το ακροδεξιό AfD να είναι εν μέρει πρώτο κόμμα στα ανατολικά κρατίδια και δεύτερο κόμμα σε εθνικό επίπεδο. Επομένως, αυτό το πολιτικό πλαίσιο των τελευταίων ετών φαίνεται να συνδέεται με τις εμπειρίες διακρίσεων και ρατσισμού γενικά των μεταναστών/τριών και ιδιαίτερα των Ελλήνων/ίδων πρώτης και δεύτερης γενιάς (βλ. π.χ. Alexoroulou, 2020· Kourabas, 2021· Adamoroulou, 2024). Οι αρνητικές αυτές εμπειρίες, όπως φαίνεται, με βάση τα αποτελέσματα της παρούσα έρευνας, αφορούν και άτομα της σημερινής και πρόσφατης ελληνικής Διασποράς.

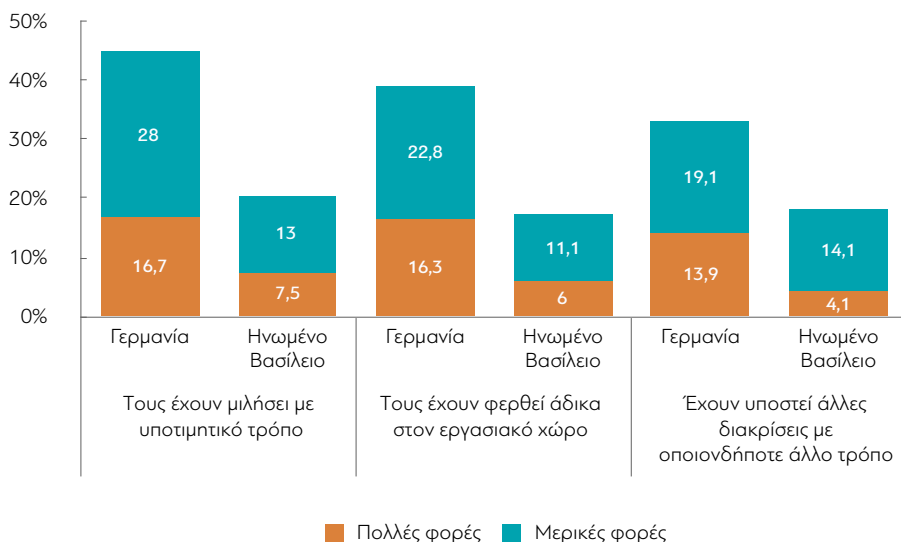
Γράφημα 6.9. Σε τι βαθμό είχαν οι Έλληνες/ίδες της Διασποράς κάποιες από τις παρακάτω αρνητικές εμπειρίες λόγω του ότι είναι μετανάστες στη Γερμανία ή λόγω του ότι προέρχονται από οικογένεια με μεταναστευτική εμπειρία

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Σύμφωνα με τα δεδομένα, το 70,1% των ατόμων της ελληνικής Διασποράς έχει ακούσει υποτιμητικά σχόλια λόγω της μεταναστευτικής του ταυτότητας, με το 16,7% να δηλώνει ότι έχει βιώσει τέτοιες εμπειρίες πολλές φορές (βλ. **Γράφημα 6.9**). Η ένταση του φαινομένου γίνεται ιδιαίτερα εμφανής όταν συγκρίνεται με το ΗΒ, όπου τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 48,4% και 7,5%, παρά το γεγονός ότι η έρευνα πραγματοποιήθηκε μετά το δημοψήφισμα για την αποχώρηση του ΗΒ από την ΕΕ (Brexit), ένα πολιτικό γεγονός που συνδέθηκε άμεσα με ζητήματα μετανάστευσης. Η διαφορά μάλιστα είναι εντονότερη αν συγκρίνουμε την υποκατηγορία των ατόμων που μετανάστευσαν στις δύο χώρες μετά το 2010 (βλ. **Γράφημα 6.10**) και υποδηλώνει μια εντονότερη έκφραση προκατάληψης και αποκλεισμού στη γερμανική κοινωνία σε σύγκριση με το ΗΒ.

Γράφημα 6.10. Διακρίσεις που έχουν υποστεί οι Έλληνες/ίδες της Διασποράς στη Γερμανία σε σχέση με το Ηνωμένο Βασίλειο μετά το 2009

Πηγή: Έρευνα SEESOX-διαNEΟσις 2021 και έρευνα SEESOX-GDDE.

Η εργασιακή ανισότητα αποτελεί, επίσης, έναν σημαντικό παράγοντα διάκρισης. Στη Γερμανία, το 67,9% των μεταναστών πρώτης γενιάς αναφέρει ότι έχει υποστεί άδικη συμπεριφορά στον εργασιακό χώρο λόγω της καταγωγής του, με το 18% να δηλώνει ότι αυτό έχει συμβεί πολλές φορές. Σε σύγκριση, στο ΗΒ, όπου η συντριπτική πλειοψηφία των ατόμων που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν μέλη της πρώτης γενιάς, τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 36% και 5%. Οι διαφορές αυτές αντικατοπτρίζουν τις ιδιαίτερες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι Έλληνες μετανάστες στη γερμανική αγορά εργασίας, η οποία φαίνεται να διατηρεί υψηλότερα επίπεδα διακρίσεων έναντι των μεταναστών.

Ποιοι είναι πιο ευάλωτοι σε ρατσισμό και διακρίσεις;

Ένα ιδιαίτερα ανησυχητικό εύρημα είναι ότι η δεύτερη/τρίτη γενιά μεταναστών, παρά το γεγονός ότι έχει γεννηθεί και μεγαλώσει στη Γερμανία, εξακολουθεί να βιώνει ρατσιστικές συμπεριφορές, ειδικά μέσω υποτιμητικών σχολίων. Αυτό πιθανώς σχετίζεται με τη φυλετική διάσταση της προκατάληψης, καθώς άτομα που «φαίνονται διαφορετικά» αντιμετωπίζουν διακρίσεις, ανεξάρτητα από την ενσωμάτωσή τους στη γερμανική κοινωνία. Ωστόσο, οι διακρίσεις στον εργασιακό χώρο είναι λιγότερο συχνές για αυτήν την ομάδα, γεγονός που μπορεί να αποδοθεί στην καλύτερη προσαρμογή της δεύτερης/τρίτης γενιάς στις δομές της γερμανικής αγοράς εργασίας.

Όπως ήταν αναμενόμενο, τα άτομα με περιορισμένη γνώση της γερμανικής γλώσσας αναφέρουν υψηλότερα ποσοστά διακρίσεων, γεγονός που

υποδηλώνει τη σημασία της γλωσσικής επάρκειας ως εργαλείο κοινωνικής και επαγγελματικής ενσωμάτωσης. Ένα παράδοξο εύρημα της έρευνας είναι ότι τα άτομα με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο (έως πρωτοβάθμια εκπαίδευση) δηλώνουν χαμηλότερα ποσοστά διακρίσεων. Αυτό ενδέχεται να οφείλεται είτε σε μια τάση άρνησης ή μη αναγνώρισης τέτοιων συμπεριφορών είτε στο γεγονός ότι ενδεχομένως έχουν βιώσει υποτιμητικές συμπεριφορές ακόμα και στην Ελλάδα, με αποτέλεσμα να μην τις εκλαμβάνουν ως ιδιαίτερες μορφές διάκρισης.

Τα άτομα που έχουν ολοκληρώσει, ως ανώτερη εκπαιδευτική βαθμίδα, τη δευτεροβάθμια αναφέρουν τα υψηλότερα ποσοστά διακρίσεων, όπως και τα πλέον μορφωμένα άτομα (κάτοχοι μεταπτυχιακού ή διδακτορικού τίτλου), αν και στον εργασιακό χώρο δηλώνουν λιγότερες διακρίσεις, το οποίο πιθανώς οφείλεται στο γεγονός ότι κατέχουν υψηλές επαγγελματικές θέσεις, οι οποίες τους προσφέρουν μεγαλύτερη προστασία. Σε σχέση με τις αρνητικές εμπειρίες τους ευρύτερα, πέρα από τον εργασιακό τομέα, σε αντιδιαστολή με τα άτομα με χαμηλότερη εκπαίδευση, πιθανότατα να έχουν μια αυξημένη αντίληψη στην αναγνώριση τέτοιων συμπεριφορών, γεγονός που μπορεί να οφείλεται στη μεγαλύτερη επίγνωσή τους σχετικά με τις μορφές διακρίσεων και την ικανότητά τους να τις εντοπίζουν πιο εύκολα.

Τέλος, η οικονομική κατάσταση φαίνεται να παίζει σημαντικό ρόλο, καθώς τα άτομα με χαμηλότερα εισοδήματα αναφέρουν περισσότερες εμπειρίες διακρίσεων. Παρ' όλα αυτά, το εισόδημα δεν προσφέρει απόλυτη προστασία, καθώς και ένα σημαντικό ποσοστό ατόμων με υψηλά εισοδήματα έχει βιώσει αντίστοιχες συμπεριφορές. Αυτό δείχνει ότι, ανεξάρτητα από την οικονομική και επαγγελματική ανέλιξη, οι μετανάστες εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν προκλήσεις όσον αφορά την κοινωνική αποδοχή τους.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ,
ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ & ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

Οκτώβριος 2025

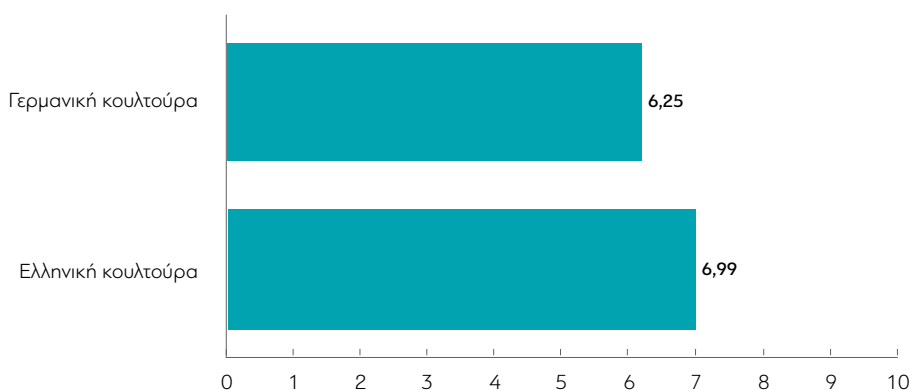
Ταυτότητα, επαφές με
την Ελλάδα και διάθεση
προσφοράς-συνεργασίας

7.1. Ο αυτοπροσδιορισμός των Ελλήνων και Ελληνίδων της Γερμανίας

Με βάση την υπόθεση ότι «οι όροι που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι για να περιγράψουν τον εαυτό τους είναι κοινωνιολογικά σημαντικοί», σε αυτήν την ενότητα θα εξετάσουμε τις μεταβαλλόμενες έννοιες και υποδηλώσεις των βασικών στοιχείων της ταυτότητας των Ελλήνων και Ελληνίδων της Γερμανίας (Hirschon, 2003: xiii). Πολλαπλές κοινωνικές κατηγορίες, όπως η τάξη, η φυλή, το φύλο και η εθνικότητα, διασταυρώνονται στις κοινωνίες, και δημιουργούν διαρκώς διαφορετικές διαδικασίες και πρακτικές ταυτοποίησης και αυτοπροσδιορισμού. Οι ταυτότητες των Ελλήνων και Ελληνίδων της Γερμανίας διαμορφώνονται μέσα από τη συνύπαρξη πολλαπλών ιστορικών, θρησκευτικών, γλωσσικών, εκπαιδευτικών, οικονομικών και πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων. Στη διαδικασία αυτή, σημαντικό ρόλο έχουν τόσο οι σχέσεις με τη χώρα υποδοχής και τους ανθρώπους που ζουν ήδη εκεί, όπως εξετάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, όσο και ο τρόπος με τον οποίο οι Έλληνες/ίδες της Γερμανίας περιγράφουν την ταυτότητά τους. Ο αυτοπροσδιορισμός των Ελλήνων και Ελληνίδων της Γερμανίας αποτελεί το επίκεντρο αυτής της ενότητας.

Γράφημα 7.1. Εγγύτητα των Ελλήνων/ίδων της Διασποράς στη Γερμανία προς τη γερμανική και την ελληνική κουλτούρα (μέση τιμή)

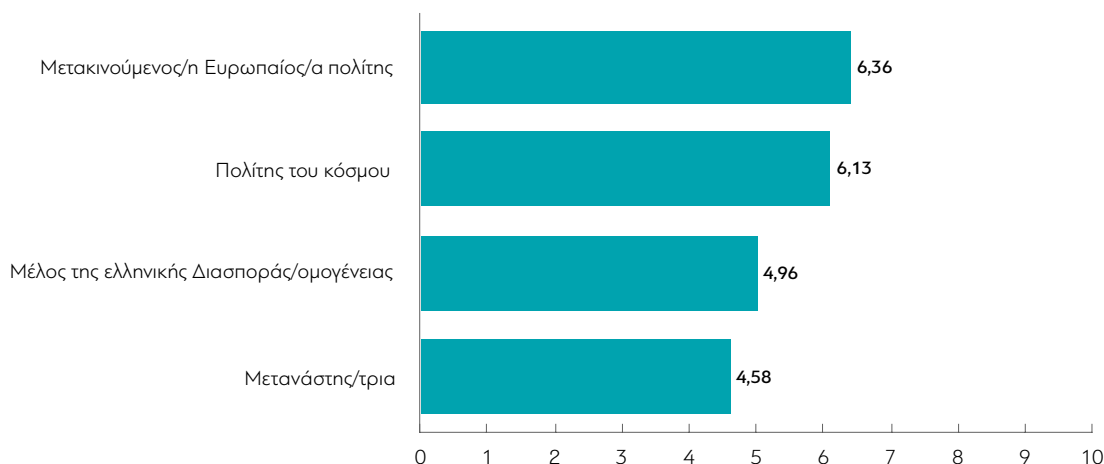
Σημείωση: Κλίμακα από 0 έως 10, όπου 0 = καθόλου και 10 = πλήρως.

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Όπως βλέπουμε και στο **Γράφημα 7.1**, η πλειοψηφία των ερωτηθέντων αισθάνεται ότι ταυτίζεται περισσότερο με την ελληνική νοοτροπία και τρόπο ζωής (μέση τιμή: 6,99 στα 10) σε σύγκριση με τη γερμανική (6,25), ωστόσο οι διαφορές είναι ιδιαίτερα μικρές, γεγονός που υποδηλώνει εξοικείωση και με τις δύο χώρες. Οι Έλληνες/Ελληνίδες της Γερμανίας αισθάνονται περισσότερο «μετακινούμενοι Ευρωπαίοι πολίτες» (6,36) και «πολίτες του κόσμου» (6,13), και λιγότερο «μέλη της ελληνικής Διασποράς» (4,96) και «μετανάστες/τριες» (4,58) (βλ. **Γράφημα 7.2**). Ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι οι Έλληνες/Ελληνίδες του HB τοποθετούν αυτούς τους αυτοπροσδιορισμούς με την ίδια σειρά για να περιγράψουν τους εαυτούς τους (Πρατσινάκης, 2021). Έλληνες/Ελληνίδες από διάφορες γενιές περιγράφουν τον εαυτό τους ως μετακινούμενους/ες πολίτες της Ευρώπης ή πολίτες του κόσμου.

Όπως φαίνεται στο παρακάτω **Γράφημα 7.3**, η μεταναστευτική εμπειρία οδήγησε τους περισσότερους ερωτηθέντες της έρευνάς μας να αισθάνονται Ευρωπαίοι/ες πολίτες (37,4%), τους λιγότερους να νιώθουν περισσότερο Γερμανοί/Γερμανίδες (8,4%) και αρκετούς να αισθάνονται πιο κοντά στην ελληνική ταυτότητα (24,2%). Παρατηρώντας πιο προσεκτικά τυχόν διαγενεακά μοτίβα, φαίνεται ότι οι μετανάστες/τριες μετά το 2009, αισθάνονται περισσότερο Έλληνες/Ελληνίδες (32,2%), ενώ η ελληνική ταυτότητα συγκεντρώνει, επίσης, υψηλά ποσοστά και κατατάσσεται δεύτερη στους Έλληνες/Ελληνίδες πρώτης γενιάς εν συνόλω. Αναμενόμενα, επίσης, καταγράφεται υψηλότερο ποσοστό ταύτισης με τη γερμανική ταυτότητα στην ηλικιακή κατηγορία 18-24 (55,9%), αν και το συγκεκριμένο ποσοστό προκύπτει από έναν περιορισμένο αριθμό ατόμων. Τέλος, όσοι έχουν καλύτερη γνώση γερμανικών τείνουν να αισθάνονται «περισσότερο Γερμανοί/Γερμανίδες», ενώ όσοι διατηρούν υψηλή γνώση ελληνικών συχνά δηλώνουν «περισσότερο Έλληνες/Ελληνίδες». Οι αποκλίσεις αυτές υπογραμμίζουν ότι το επίπεδο γλωσσομάθειας, η γενιά και η ηλικία, επηρεάζουν το πώς αυτοπροσδιορίζονται οι συμμετέχοντες.

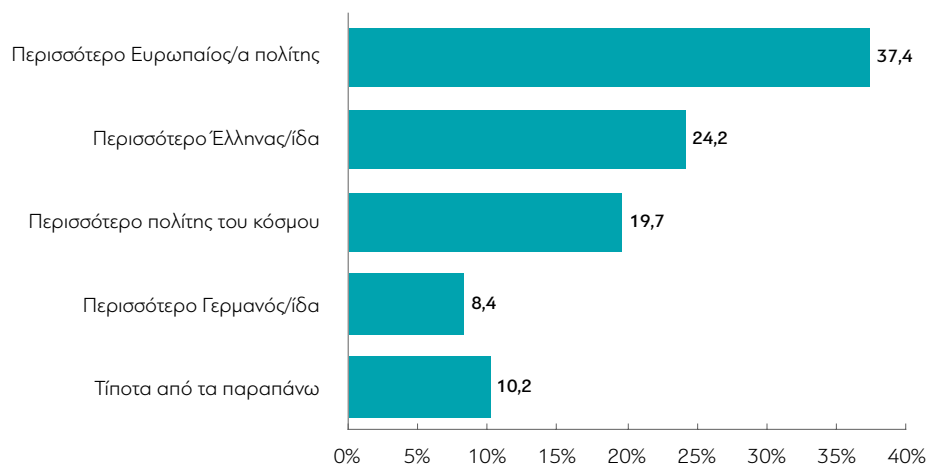
Γράφημα 7.2. Πώς αυτοπροσδιορίζονται οι Έλληνες/ίδες της Διασποράς στη Γερμανία (μέση τιμή)

Σημείωση: Κλίμακα από 0 έως 10, όπου 0 = καθόλου και 10 = πολύ.

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Γράφημα 7.3. Πώς έκανε τους Έλληνες/ίδες της Διασποράς στη Γερμανία να αισθάνονται σχετικά με την ταυτότητά τους η εμπειρία της ζωής στο εξωτερικό

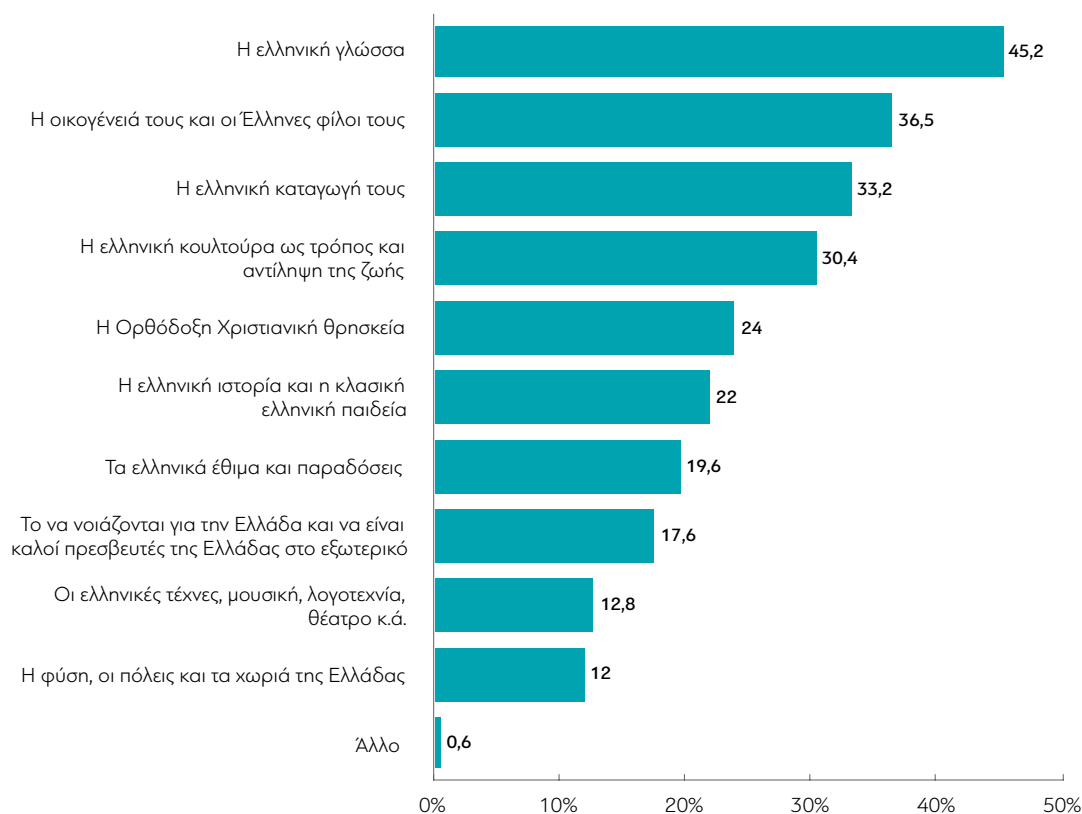
Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Η ελληνική ταυτότητα, όπως επαναπροσδιορίζεται μέσα από τη μεταναστευτική εμπειρία, αναδεικνύεται ως στοιχείο ιδιαίτερης σημασίας για την πλειονότητα των ερωτηθέντων, οι οποίοι εκφράζουν μια ισχυρή σύνδεση με αυτήν. Τι όμως σημαίνει η ελληνική ταυτότητα για τους Έλληνες/ίδες της Γερμανίας και ποιες είναι οι κεντρικές πτυχές της; Οι εθνικές ταυτότητες κατασκευάζονται σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο με βάση κοινά χαρακτηριστικά, όπως η ιστορία, η θρησκεία, ο πολιτισμός και η γλώσσα (βλ. **Γράφημα 7.4**). Ο παράγοντας ελληνική γλώσσα φαίνεται να έχει τη μεγαλύτερη σημασία (45,2%), ακολουθούν η οικογένεια και οι Έλληνες φίλοι (36,5%), η ελληνική καταγωγή (33,2%) και η ελληνική κουλτούρα ως τρόπος και αντίληψη ζωής (30,4%).

Η θρησκεία έπεται σε σημαντικότητα (24%) παραμένοντας ένα σημαντικό στοιχείο της ταυτότητας για ένα μέρος του πληθυσμού, γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με τα ευρήματα της αντίστοιχης έρευνας στο ΗΒ όπου η θρησκεία φάνηκε να έχει μικρότερη βαρύτητα (4,4%).

Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνεται και από τα δεδομένα της έρευνας σχετικά με τις αντιλήψεις για τη θρησκεία, και φαίνεται να σχετίζεται με παράγοντες όπως η γενιά και η ηλικία. Η πλειοψηφία των ερωτώμενων δηλώνουν ότι είναι θρησκευόμενοι (59,2%). Συγκεκριμένα, στην ηλικιακή κατηγορία 65 ετών και άνω, το ποσοστό όσων δηλώνουν ότι είναι θρησκευόμενοι αγγίζει το 90,5%, καταδεικνύοντας τη μεγάλη σημασία της θρησκείας για τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, ενώ αντιθέτως, οι μετανάστες/τριες μετά το 2009 τείνουν, κατά οριακή πλειοψηφία (51,3% έναντι 48,7%), να αυτοπροσδιορίζονται ως μη θρησκευόμενοι ή άθεοι. Όσον αφορά τη θρησκευτική πρακτική, σημειώνεται ότι –εδώ σε συμφωνία με τα αποτελέσματα του ΗΒ–, μόνο το 15,2% παρακολουθεί θρησκευτικές λειτουργίες τουλάχιστον μία φορά τον μήνα, ενώ οι νεότερες ηλικιακές ομάδες είτε δεν πηγαίνουν καθόλου στην εκκλησία είτε προσέρχονται μόνο στις γιορτές.

Γράφημα 7.4. Οι πιο σημαντικές πτυχές της ελληνικής ταυτότητας για τους Έλληνες/ίδες της Διασποράς στη Γερμανία

Σημείωση: Ερώτηση πολλαπλών απαντήσεων – ποσοστά επί του δείγματος.

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

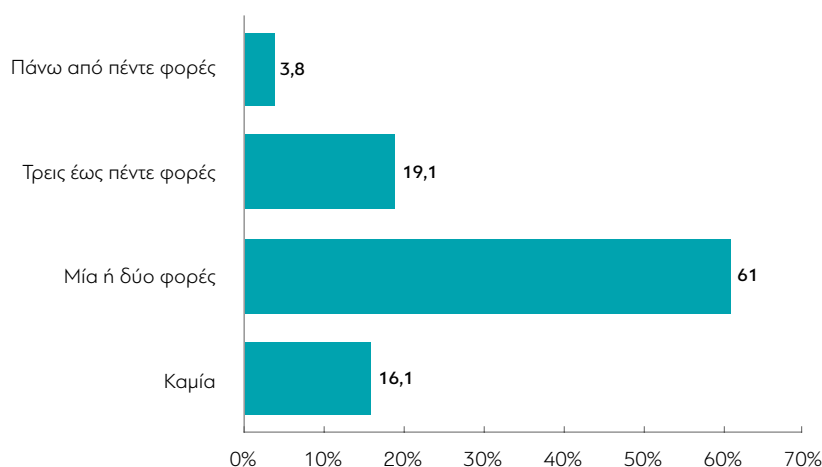
7.2. Κινητοποίηση της Διασποράς

Οι δεσμοί μεταξύ Διασποράς και χώρας προέλευσης, όπως εκφράζονται μέσα από μεταφορές χρημάτων, αγαθών, ιδεών και τεχνογνωσίας, βρίσκονται στο επίκεντρο της βιβλιογραφίας. Συγκεκριμένα ο Chikezie (2011) αναφέρεται στη μετάδοση τεσσάρων τύπων κεφαλαίου της Διασποράς: α) το «χρηματοοικονομικό κεφάλαιο», που σχετίζεται με τη μεταφορά χρηματικών εμβασμάτων (όπως το εμπόριο και οι άμεσες ξένες επενδύσεις), β) το «πνευματικό κεφάλαιο», που αφορά τη μεταφορά γνώσης και δεξιοτήτων, γ) το «πολιτικό κεφάλαιο», που δείχνει την επιρροή της Διασποράς στο πολιτικό φάσμα των χωρών καταγωγής τους μέσω του δικαιώματος ψήφου και των ομάδων πίεσης (σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής και στην εγχώρια πολιτική), και δ) το «κοινωνικό κεφάλαιο», το οποίο αποτελεί κινητήρια δύναμη πίσω από τις πρωτοβουλίες της Διασποράς και περιλαμβάνει τις διαπροσωπικές σχέσεις, τις κοινές αντιλήψεις και τις σχέσεις αμοιβαιότητας που απολαμβάνουν τα μέλη της Διασποράς στην πατρίδα τους (Chikezie, 2011). Η σχέση Διασποράς και χώρας προέλευσης δεν είναι στατική αλλά ευμετάβλητη και σχετίζεται με παράγοντες, όπως τα χαρακτηριστικά των μελών της Διασποράς, η φύση του καθεστώτος της χώρας καταγωγής και εξωτερικοί παράγοντες (όπως, για παράδειγμα, η φύση του καθεστώτος του κράτους προορισμού και τα διεθνή πρότυπα) (Delano & Gamlen, 2015). Αυτοί οι τέσσερις τύποι κεφαλαίου αποτελούν και τις πιο σημαντικές επιμέρους μορφές κινητοποίησης που σχετίζονται με τη διαμόρφωση στρατηγικής και πολιτικών για τη Διασπορά.

Σε αυτήν την ενότητα θα εξετάσουμε την κινητοποίηση της Διασποράς, όπως εκφράζεται μέσα από την κοινωνική, πολιτική και οικονομική σύνδεση της Διασποράς με την Ελλάδα. Θα παρουσιάσουμε τις πιο σημαντικές πτυχές, αντιλήψεις και τοποθετήσεις της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία όσον αφορά την κινητοποίησή της και τη σχέση της με την Ελλάδα. Πριν από αυτό, θα περιγράψουμε σύντομα τη φύση αυτής της σχέσης. Η πιο κοινή μορφή επαφής με Έλληνες/ίδες της Διασποράς εκτός Γερμανίας αφορά φιλικές σχέσεις, ενώ η επαγγελματική συνεργασία και οι πολιτιστικές δραστηριότητες είναι πολύ λιγότερο συχνές. Η πλειοψηφία των Ελλήνων/ίδων της Διασποράς της Γερμανίας, συνολικά 69,9%, φαίνεται να επικοινωνούν τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα με συγγενείς ή φίλους στην Ελλάδα. Κατ' αντιστοιχία, το 83,9% έχει επισκεφτεί την Ελλάδα τουλάχιστον μία φορά

μέσα στον τελευταίο χρόνο (**Γράφημα 7.5**), πράγμα που υποδεικνύει ότι η διατήρηση της επαφής με την πατρίδα είναι τακτική και σημαντική για μια μεγάλη πλειοψηφία του δείγματος.

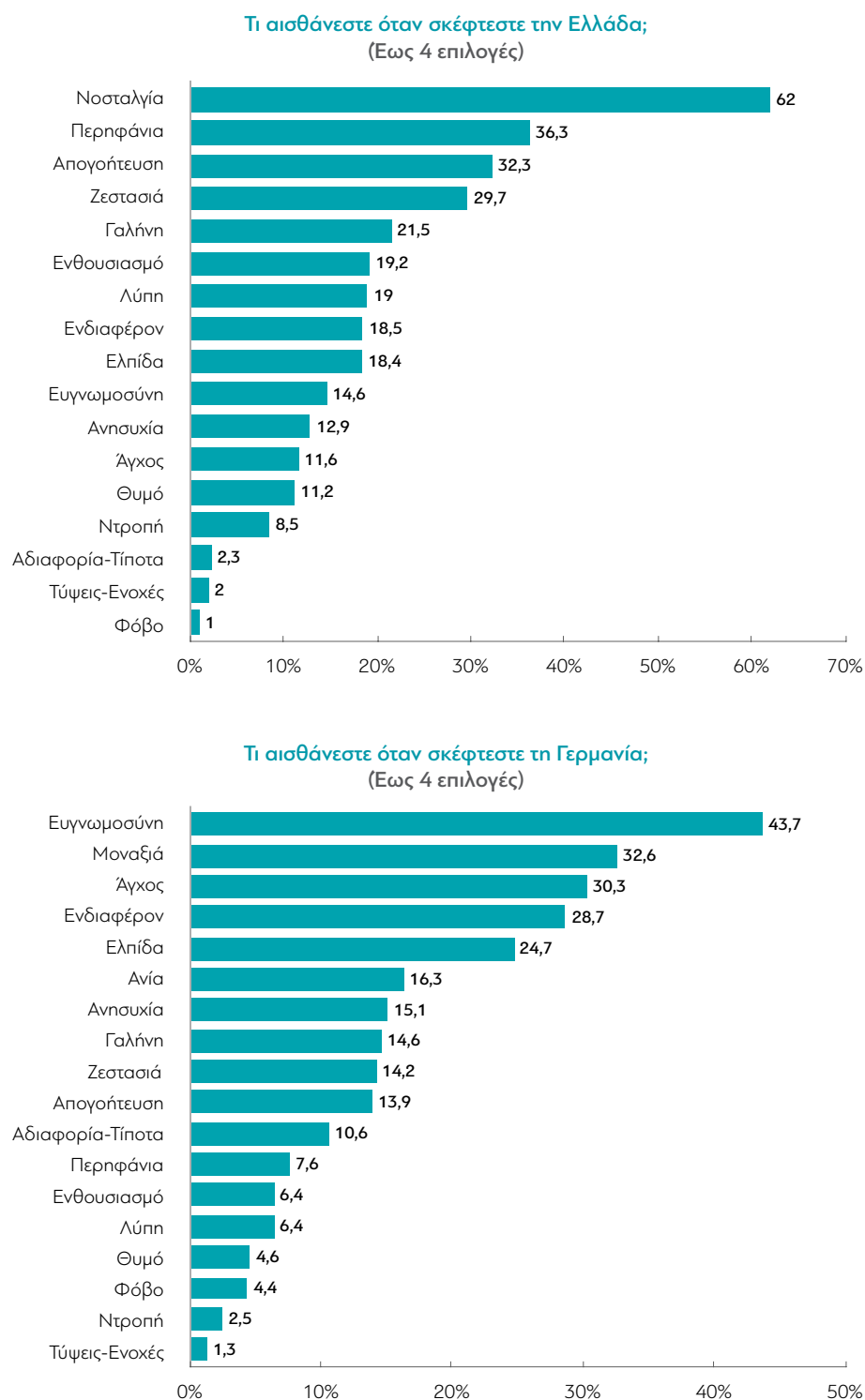
Γράφημα 7.5. Πόσες φορές επισκέφθηκαν οι Έλληνες/ίδες της Διασποράς στη Γερμανία την Ελλάδα τον τελευταίο χρόνο

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Τα κυρίαρχα συναισθήματα των μελών της ελληνικής Διασποράς για την Ελλάδα είναι η νοσταλγία (62%), η περηφάνια (36,3%) και η ζεστασιά (29,7%). Ωστόσο, υψηλά ποσοστά συγκεντρώνει και το συναίσθημα της απογοήτευσης (32,3%), το οποίο επικρατεί και στην έρευνα SEESOX-διαΝΕΟσις για την ελληνική Διασπορά στο Ηνωμένο Βασίλειο. Στην περίπτωση του ΗΒ, η απογοήτευση έρχεται δεύτερη (12,4%) και μας υπενθυμίζει τη σημασία του πλαισίου, ή με άλλα λόγια, τις συνθήκες υπό τις οποίες πραγματοποιήθηκε αυτή η έρευνα το 2019. Σχετικά με τη Γερμανία (βλ. **Γράφημα 7.6**), τα συναισθήματα που συγκεντρώνουν τα υψηλότερα ποσοστά είναι η ευγνωμοσύνη (43,7%), το ενδιαφέρον (28,7%) και η ελπίδα (24,7%). Παρ' όλα αυτά, η μοναξιά (32,6%) και το άγχος στη χώρα υποδοχής (30,3%) ξεχωρίζουν, κάτι που συμβαδίζει με την εμπειρία των Ελλήνων/Ελληνίδων στο Ηνωμένο Βασίλειο (Πρατσινάκης, 2021).

Γράφημα 7.6. Συναισθήματα των Ελλήνων/ίδων της Διασποράς στη Γερμανία για την Ελλάδα και τη Γερμανία

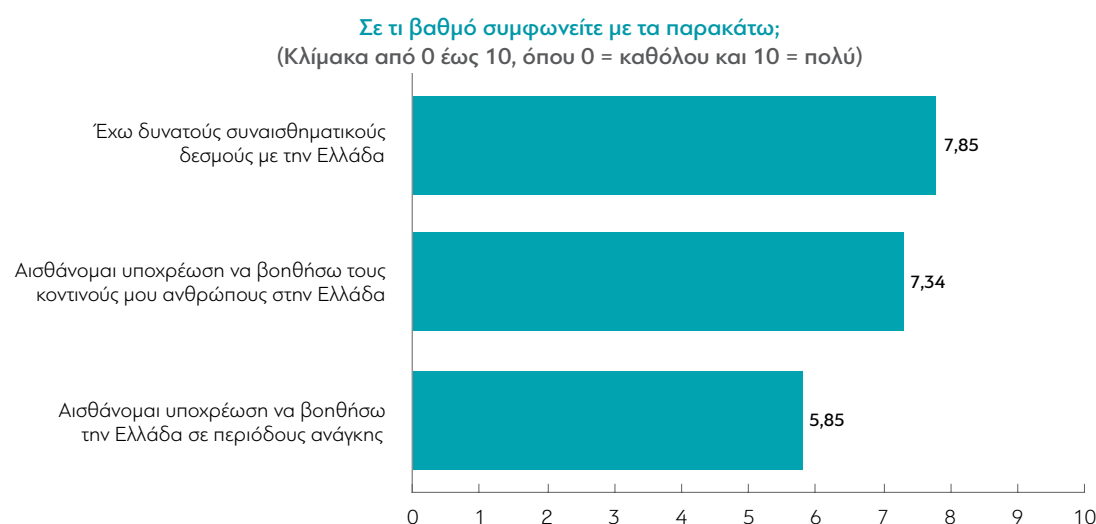

Σημείωση: Ερώτηση πολλαπλών απαντήσεων – ποσοστά επί του δείγματος.

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Οι παρατηρήσεις αυτές επιβεβαιώνονται και από τη συναισθηματική σύνδεση με τη χώρα καταγωγής, καθώς η πλειοψηφία των συμμετεχόντων δηλώνει ότι έχει δυνατούς συναισθηματικούς δεσμούς με την Ελλάδα. Περαιτέρω, ανιχνεύουμε τυχόν διαφοροποιήσεις μεταξύ ατομο-κεντρικών και κοινωνικο-κεντρικών πεποιθήσεων που παρατηρήθηκαν στο HB, με τις πρώτες να επικρατούν (SEESOX-διαΝΕΟσις, 2021· Rapoport & Docquier, 2006). Στην περίπτωση της Γερμανίας, οι προσωπικές σχέσεις και το αίσθημα βοήθειας κοντινών ανθρώπων στην Ελλάδα συγκεντρώνουν υψηλά ποσοστά. Ταυτόχρονα, το αίσθημα ευθύνης για βοήθεια προς την πατρίδα σε περιόδους κρίσης δεν είναι εξίσου ισχυρό (βλ. **Γράφημα 7.7**), με σημαντικό ποσοστό να δηλώνει ότι δεν αισθάνεται καθόλου την υποχρέωση να βοηθήσει την Ελλάδα.

Γράφημα 7.7. Συναισθηματικοί και ηθικοί δεσμοί με την Ελλάδα
(μέση τιμή αυτοτοποθέτησης σε 10βάθμια κλίμακα)

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

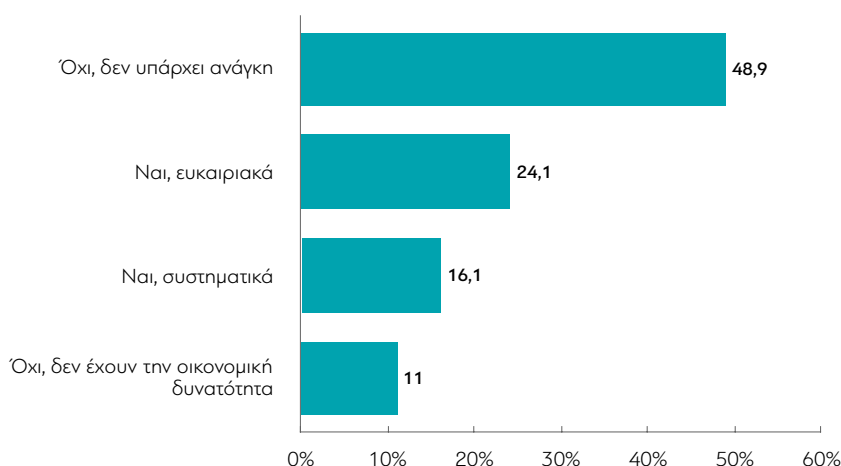
Προχωρώντας στη συμμετοχή της ελληνικής Διασποράς της Γερμανίας στην οικονομική σφαίρα, θα εξετάσουμε τη σύνδεσή της με τη χώρα καταγωγής, είτε μέσω χρηματικών εμβασμάτων, είτε μέσω επαγγελματικών συνεργασιών και εθελοντισμού. Αυτά τα στοιχεία θα αξιολογηθούν σε σχέση με τους παράγοντες που καθορίζουν διακυμάνσεις στις ροές των εμβασμάτων, όπως: οι διαφορές στο εισόδημα μεταξύ χωρών, τα κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά των μεταναστών/τριών και οι ανάγκες των οικογενειών τους στην Ελλάδα, τα κίνητρα που καθοδηγούν τις αποφάσεις μετανάστευσης, η προσήλωση στη χώρα προέλευσης και η εμπιστοσύνη στους θεσμούς της χώρας αυτής (Pratsinakis et al., 2022). Αυτές οι διαφοροποιήσεις είναι συνδεδεμένες με διαφορετικά ιστορικά πλαίσια, όπως για παράδειγμα την περίοδο της οικονομικής κρίσης, καθιστώντας σημαντική την ιστορική

συγκυρία όσον αφορά τη διάθεση των ερωτηθέντων για προσφορά στη χώρα καταγωγής.

Ξεκινώντας με τα εμβάσματα, όπως φαίνεται στο **Γράφημα 7.8**, το 16,1% του δείγματος απάντησαν ότι στέλνουν συστηματικά χρήματα στην πατρίδα, με το 48,9% να δηλώνουν πως δεν υπάρχει σχετική ανάγκη στην οικογένεια και το συγγενικό τους περιβάλλον. Αυτά τα εμβάσματα φαίνεται πως δεν αποτελούν κοινή πρακτική μεταξύ των Ελλήνων/ίδων μεταναστών/τριών και στην πλειοψηφία τους (61,6%) δεν ξεπερνούν τα €1.000 τον χρόνο. Όταν λαμβάνει χώρα η χρηματική συνεισφορά στην πατρίδα (**Γράφημα 7.9**), προορίζεται για καθημερινές ανάγκες (65,2%) και αποπληρωμή οφειλών (32,3%), και όχι για επενδύσεις στην Ελλάδα, γεγονός που παρατηρείται και στην περίπτωση των Ελλήνων/ίδων στο Ηνωμένο Βασίλειο. Αναλύοντας περαιτέρω τα πρότυπα αποστολής χρημάτων στην Ελλάδα ανά εισοδηματικό επίπεδο, φαίνεται ότι οι ερωτηθέντες με υψηλότερο εισόδημα είναι πιο πιθανό να στέλνουν χρήματα στην Ελλάδα, όπως και στην περίπτωση του ΗΒ, ενώ όσοι έχουν χαμηλότερο εισόδημα στερούνται ενδεχομένως της οικονομικής δυνατότητας να το κάνουν. Εκτός από την κατηγορία εισοδήματος στην οποία ανήκουν οι μετανάστες/τριες, η οικονομική κατάσταση της οικογένειάς τους είναι εξίσου σημαντική στη μελέτη των εμβασμάτων (SEESOX-διαΝΕΟσις, 2021).

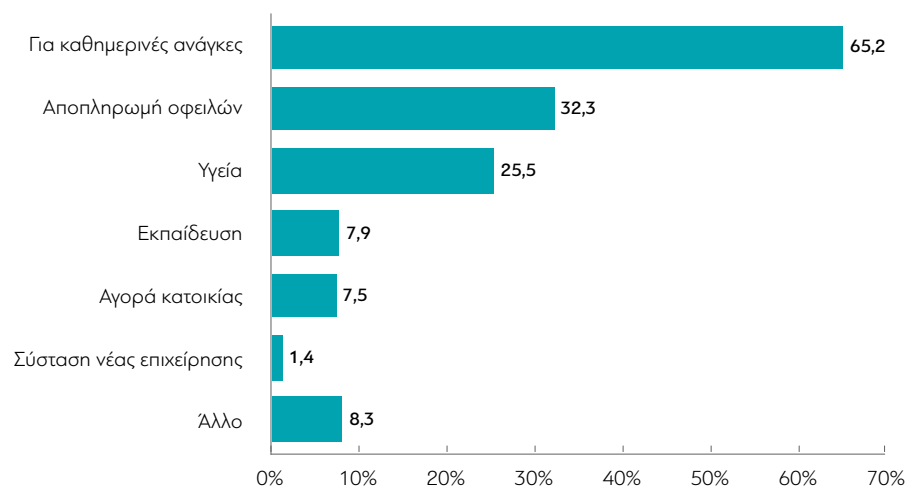
Ακόμα, τα διαγενεακά μοτίβα είναι εμφανή, με τους/τις μετανάστες/τριες μετά το 2009, στα πλαίσια της λεγόμενης «νέας μετανάστευσης», να στέλνουν χρήματα στην Ελλάδα πιο τακτικά, σε ποσοστό 46% –είτε συστηματικά είτε ευκαιριακά– σε σύγκριση με άτομα της δεύτερης και τρίτης γενιάς. Συνολικά, προκύπτει ότι οι διαφορές στη συμπεριφορά αποστολής χρημάτων σχετίζονται τόσο με την περίοδο μετανάστευσης και τη δεδομένη συγκυρία (οικονομική κρίση), όσο και με το εισόδημα των Ελλήνων/Ελληνίδων στη Γερμανία και των οικογενειών τους στην Ελλάδα.

Γράφημα 7.8. Εάν στέλνουν χρήματα ή βοηθούν με κάποιον άλλο τρόπο οικονομικά οι Έλληνες/ίδες της Διασποράς στη Γερμανία τους συγγενείς ή φίλους στην Ελλάδα (π.χ. πληρώνοντας λογαριασμούς ή καλύπτοντας οικονομικές τους οφειλές)

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Γράφημα 7.9. Για ποιον σκοπό προορίζονται τα χρήματα που στέλνουν στην Ελλάδα οι Έλληνες/ίδες της Διασποράς στη Γερμανία

Σημείωση: Ερώτηση πολλαπλών απαντήσεων – ποσοστά επί του δείγματος.

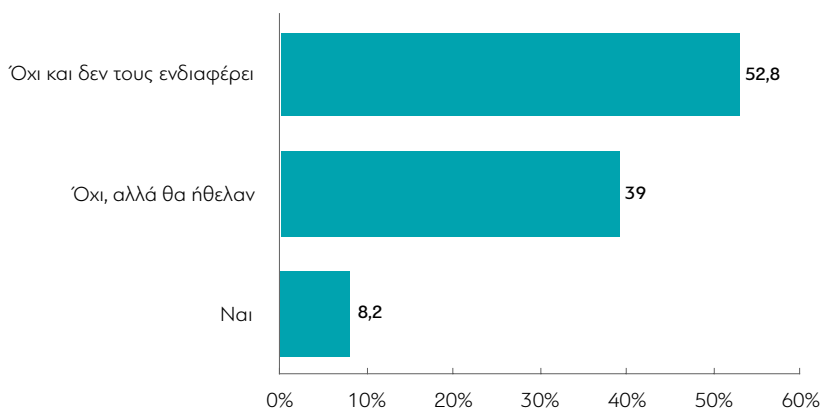
Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Επιπλέον, λάβαμε υπόψη μας την προσφορά οικονομικής ή μη βοήθειας στην πατρίδα και την ανάπτυξη συνεργασιών. Όπως καταδεικνύει το **Γράφημα 7.10**, το 52,8% δηλώνει ότι δεν ενδιαφέρεται να αναπτύξει κάποια επαγγελματική συνεργασία με φορείς, επιχειρήσεις ή ιδιώτες στην Ελλάδα. Το γεγονός αυτό έρχεται σε αντιδιαστολή με την επιθυμία για επαγγελματικές δράσεις και συνεργασίες, όπως περιγράφεται στο παρακάτω κεφάλαιο.

Σε αυτό το σημείο, πρέπει να επισημάνουμε ότι οι διαφοροποιήσεις που προκύπτουν ανάλογα με τη γενιά και το μεταναστευτικό κύμα παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Συγκεκριμένα, η δεύτερη και τρίτη γενιά εμφανίζουν τα υψηλότερα ποσοστά, με 14% να δηλώνει ότι έχει ήδη αναπτύξει επαγγελματική συνεργασία στην Ελλάδα και 51% ότι ενδιαφέρεται να το κάνει. Στη διάθεση για ανάπτυξη επαγγελματικής συνεργασίας ακολουθούν οι μετανάστες/τριες μετά το 2009.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι η διάθεση για συνεργασία δεν παρουσιάζει σημαντικές διαφορές με την περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου (Πρατσινάκης, 2021). Παρατηρώντας τις συνεργασίες ανά τομέα που έχουν συναφθεί από ένα μικρό κομμάτι της Διασποράς στη Γερμανία (8,2%), χαμηλότερα ποσοστά παρουσιάζουν οι συνεργασίες με πανεπιστήμια ή ερευνητικά κέντρα, επαγγελματίες και κρατικούς φορείς. Τα στοιχεία αυτά σηματοδοτούν ένα σχετικά χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης συνεργασιών με τη χώρα καταγωγής. Ωστόσο, πρέπει να σημειώσουμε ότι υπάρχει ένα σημαντικό ποσοστό των Ελλήνων/ίδων της Γερμανίας (39%) που επιθυμεί να προσφέρει βοήθεια ή να μετέχει σε συνεργασίες, αλλά δεν το έχει καταφέρει ακόμα.

Γράφημα 7.10. Εάν οι Έλληνες/ίδες της Διασποράς στη Γερμανία έχουν αναπτύξει κάποια επαγγελματική συνεργασία με φορείς, επιχειρήσεις ή ιδιώτες στην Ελλάδα ενόσω ζουν στο εξωτερικό

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Οι λόγοι που έχουν αποτρέψει έως τώρα τους Έλληνες και τις Ελληνίδες της Γερμανίας από το να προσφέρουν βοήθεια σχετίζονται με την οικονομική αβεβαιότητα στην Ελλάδα, την έλλειψη πληροφοριών και επαφών, και τη γραφειοκρατία. Σημαντικό παράγοντα φαίνεται να αποτελεί και η έλλειψη εμπιστοσύνης στους θεσμούς. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, το θεσμικό περιβάλλον στη χώρα καταγωγής μπορεί να επηρεάσει την τάση για αποστολή εμβασμάτων. Υψηλότερα επίπεδα εμπιστοσύνης στους

θεσμούς της χώρας καταγωγής είναι πιθανό να αυξήσουν την πιθανότητα αποστολής χρημάτων (Funkhouser, 1995). Τα ζητήματα θα εξεταστούν αναλυτικά παρακάτω σε σχέση με την πολιτική ταυτότητα και την εκλογική συμπεριφορά των Ελλήνων/ίδων της Γερμανίας.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ,
ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ & ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

Οκτώβριος 2025

Πολιτική ταυτότητα και εκλογική συμπεριφορά

8

Η ελληνική Διασπορά δεν είναι μόνο παράγοντας πολιτισμικής και οικονομικής διάδρασης με την Ελλάδα, αλλά έχει και πολιτική διασύνδεση με δυνατότητα ενίοτε και κάποιας επιρροής στη χώρα. Ιστορικά, η ελληνική Διασπορά έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις της Ελλάδας με διάφορους τρόπους, είτε με διάδοση αξιών και ιδεών από τη Δύση, είτε με κινητοποιήσεις σε θέματα εθνικού συμφέροντος και υποστήριξη στόχων εξωτερικής πολιτικής, όπως το Κυπριακό, τα Ελληνοτουρκικά ή το Μακεδονικό, αυτό που αποκαλείται στη βιβλιογραφία «εθνικισμός εξ αποστάσεως» (long-distance nationalism) (Anderson, 1992).²⁷ Τέλος, η ψήφος της Διασποράς είναι ένας άμεσος τρόπος εμπλοκής στα εκλογικά αποτελέσματα της χώρας. Παρ' όλο που το δικαίωμα ψήφου είχε συνταγματικά κατοχυρωθεί από το 1974 στους/στις Έλληνες/Ελληνίδες πολίτες του εξωτερικού, (και αφορούσε άτομα που ήταν εγγεγραμμένα στους εκλογικούς καταλόγους της χώρας), δεν τους επιτρεπόταν να ψηφίσουν στον τόπο διαμονής τους μέχρι την ψήφιση ειδικού νόμου, το 2019, που κατοχύρωσε την ψήφο της Διασποράς από τον τόπο διαμονής, κάτω από πολύ συγκεκριμένες προϋποθέσεις.

Η παρούσα ενότητα ασχολείται με την πολιτική ταυτότητα –πολιτικές απόψεις, ιδεολογικές θέσεις και εκλογική συμπεριφορά– των Ελλήνων της Γερμανίας κατά μια ιδιαίτερα κρίσιμη χρονική συγκυρία η οποία χαρακτηρίζεται από την αύξηση του αριθμού των Ελλήνων/ίδων πολιτών στη Γερμανία, ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης, και την πρόσφατη διευκόλυνση της ψήφου των Ελλήνων/ίδων του εξωτερικού στον τόπο διαμονής τους.²⁸

Η πολιτική συμπεριφορά της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία έχει εξελιχθεί με την πάροδο των χρόνων επηρεάζοντας, σε κάποιο βαθμό, τις εξελίξεις στην Ελλάδα, αλλά και στη Γερμανία όπου κάποιοι επώνυμοι Έλληνες αναδείχθηκαν σε σημαντικές πολιτικές θέσεις σε ομοσπονδιακό αλλά κυρίως, σε τοπικό επίπεδο. Η ελληνική Διασπορά στη Γερμανία, ανέκαθεν παρακολουθούσε στενά τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα εκφέροντας απόψεις ενίοτε μέσω ομογενειακών οργανώσεων και κοινοτήτων. Η ελληνική κρίση, που ξεκίνησε το 2009, και ο πρωταρχικός ρόλος της Γερμανίας στην επιβολή λιτότητας στην Ελλάδα καθόρισε σε μεγάλο βαθμό την πολιτική στάση των Ελλήνων της Γερμανίας που σε κάποιες περιπτώσεις ήταν ιδιαίτερα επικριτική απέναντι στη γερμανική επιμονή για σκληρή λιτότητα στην

²⁷ Ο «εθνικισμός εξ αποστάσεως» είναι ένας όρος που, σύμφωνα με τον Anderson, αναφέρεται στην εθνική δραστηριότητα και ταύτιση μεταναστών ή διασπορικών κοινοτήτων με το «μητρικό» τους έθνος, παρά το γεγονός ότι ζουν εκτός αυτού και δεν συμμετέχουν άμεσα στις κοινωνικές ή πολιτικές του διεργασίες.

²⁸ Η έρευνα μας στο SEESOX έχει αναδείξει την αιτιατή σχέση ανάμεσα στη μετανάστευση λόγω της οικονομικής κρίσης του 2009 και την ψήφιση του νόμου για τη διευκόλυνση της ψήφου στο εξωτερικό (Anastasakis & Kalantzi, 2022).

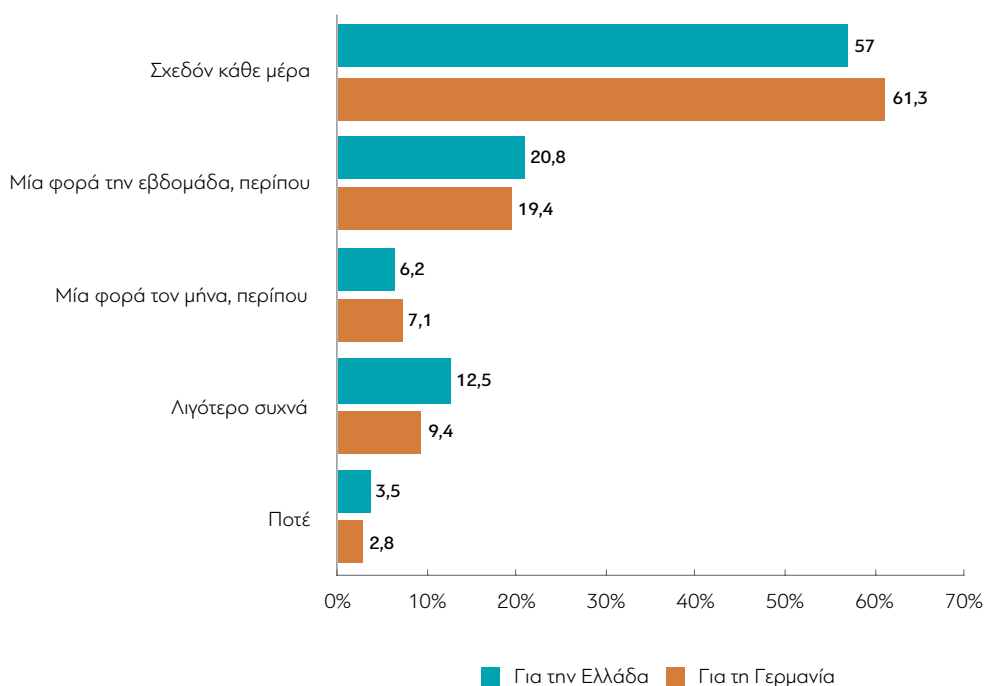
Ελλάδα.²⁹ Αναπόφευκτα, η ελληνική κρίση, λόγω της αυξημένης γερμανικής επιρροής, έφερε σε ιδιαίτερα δύσκολη θέση την ελληνική κοινότητα της Γερμανίας, επηρεάζοντας με διάφορους τρόπους τόσο την άποψή τους για την Ελλάδα όσο και για τη Γερμανία.

Κεντρικό ρόλο για την Ελλάδα έπαιξε η Γερμανία, ως ο πιο δημοφιλής προορισμός μεταναστών/τριών κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης, με ένα εργασιακά πολύ δυναμικό ανθρώπινο κεφάλαιο της ελληνικής οικονομίας να μετακινείται εκεί προκειμένου να βρει καλύτερες επαγγελματικές ευκαιρίες. Το νέο κύμα μετανάστευσης αύξησε σημαντικά τις νεότερες ηλικιακές ομάδες της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία. Υπό αυτό το πρίσμα, η μελέτη των Ελλήνων στη Γερμανία αποκτά ξεχωριστή σημασία, δεδομένου ότι περιλαμβάνει ηλικιακές ομάδες με ενεργή διασύνδεση με την ελληνική πολιτική πραγματικότητα και αναδεικνύει σημαντικές πτυχές της πολιτικής τους ταυτότητας. Τα αποτελέσματά μας συμπεριλαμβάνουν κάποια σημαντικά ευρήματα σχετικά με τις απόψεις των ερωτηθέντων όσον αφορά ελληνικές κυβερνητικές πρακτικές, την εμπιστοσύνη απέναντι στους ελληνικούς θεσμούς, την εκλογική τους συμπεριφορά και τον ιδεολογικό αυτοπροσδιορισμό τους. Κάποια αποτελέσματα είναι αναμενόμενα, κάποια άλλα έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για αυτούς που χαράσσουν πολιτική, και κάποια ενέχουν εκπλήξεις, που αναδεικνύουν νέες τάσεις και ηλικιακές διαφοροποιήσεις.

Το πρώτο που πρέπει να επισημάνουμε είναι ότι, σύμφωνα με το δείγμα μας, οι Έλληνες/ίδες του εξωτερικού είναι ενήμεροι πολίτες και ενδιαφέρονται στη μεγάλη τους πλειοψηφία για την επικαιρότητα στην Ελλάδα και στη Γερμανία (**Γράφημα 8.1**). Από την έρευνα προκύπτει ότι οι Έλληνες/ίδες της Γερμανίας που ενημερώνονται καθημερινά για την επικαιρότητα στην Ελλάδα είναι στο 57%, ενώ αυτοί που ενημερώνονται για την επικαιρότητα στη Γερμανία είναι στο 61,3%. Ενδιαφέρον αποτελεί το γεγονός ότι η ηλικιακή ομάδα 25-34 ενημερώνεται λιγότερο από όλες τις άλλες ηλικιακές ομάδες για την επικαιρότητα στην Ελλάδα και τη Γερμανία (με μικρότερο ποσοστό ακόμη και από την ηλικιακή ομάδα 18-24), ενώ το ενδιαφέρον για ενημέρωση αυξάνεται με την άνοδο της ηλικίας. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε εδώ ότι η ομάδα 25-34 βρίσκεται στα πρώτα βήματα επαγγελματικής σταδιοδρομίας και σε αυτήν τη φάση ζωής ενδεχομένως ασχολείται λιγότερο με την επικαιρότητα και περισσότερο με την επαγγελματική της αποκατάσταση.

²⁹ Οι εντάσεις προκλήθηκαν και επιδεινώθηκαν από σχετικά δημοσιεύματα σε γερμανικές και ελληνικές εφημερίδες, όπως δείχνει η εν μέρει αυτοκριτική τοποθέτηση στο *Spiegel* στις 16.02.2012 με τον τίτλο «Ο Έλληνας Πρόεδρος της Δημοκρατίας: Κύριε Σόιμπλε προσβάλλετε τη χώρα μου». Στο άρθρο αναφέρεται, ωστόσο, ότι την ίδια εποχή σε ελληνικές εφημερίδες με τη βοήθεια φωτομοντάζ παρουσιαζόταν η Γερμανίδα καγκελάριας με ναζιστική στολή. Βλ. Griechischer Staatspräsident "Herr Schäuble beleidigt mein Land" (2012, 16 Februar). *Der Spiegel*. Ανεκτήθηκε από: <https://www.spiegel.de/politik/ausland/griechischer-staatspraesident-herr-schaeuble-beleidigt-mein-land-a-815582.html> [πρόσβαση 23.04.2025].

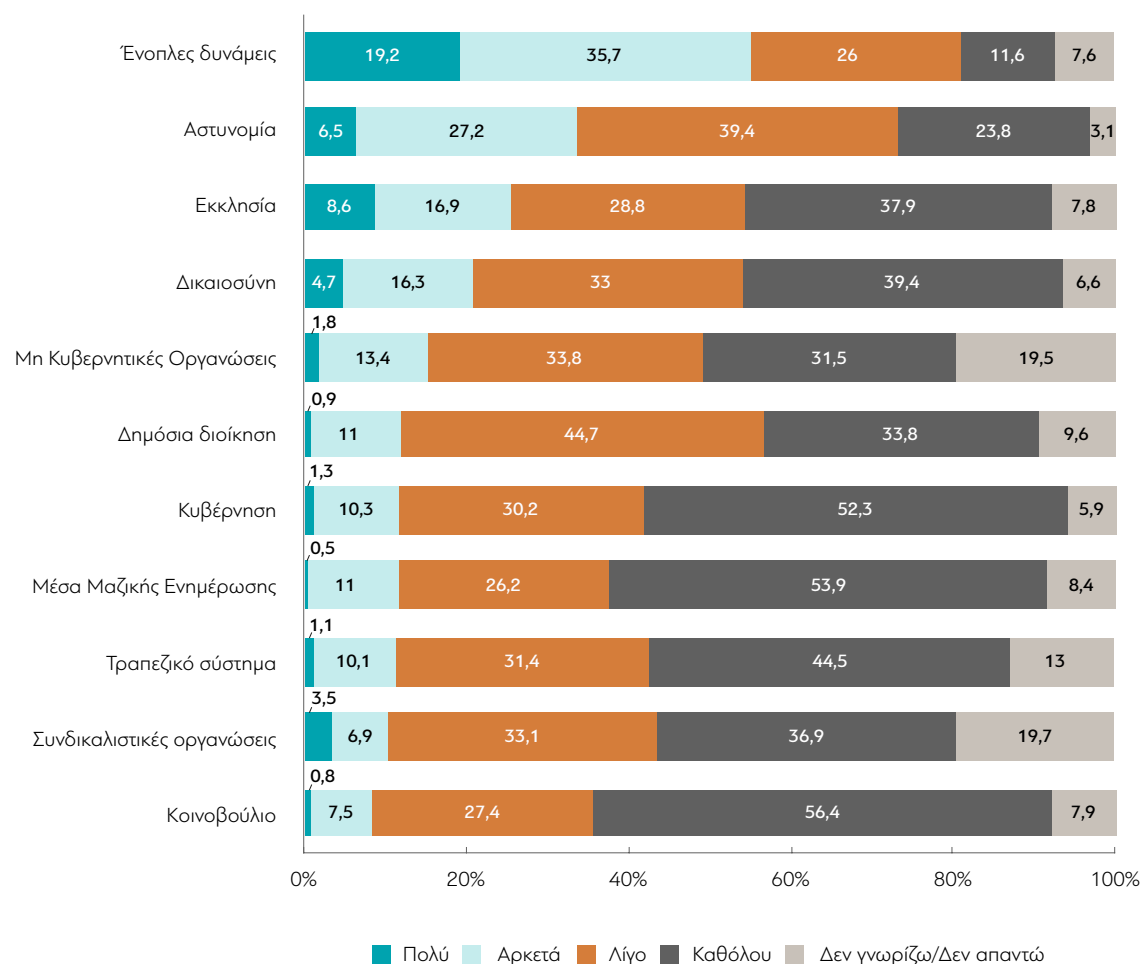
Γράφημα 8.1. Πόσο συχνά ενημερώνονται οι Έλληνες/ίδες της Διασποράς στη Γερμανία για την επικαιρότητα στην Ελλάδα και στη Γερμανία

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Μια σημαντική θεματική που έχει κεντρικό ρόλο σε κάθε συζήτηση με τους/τις Έλληνες/ίδες της Διασποράς αφορά την εμπιστοσύνη τους στους ελληνικούς θεσμούς (**Γράφημα 8.2**). Στην πρώτη θέση έρχονται οι ένοπλες δυνάμεις με αυτούς που τις εμπιστεύονται πολύ και αρκετά να αγγίζουν το 55%, την αστυνομία σε δεύτερη θέση, κοντά στο 34% (πολύ και αρκετά) και την Εκκλησία στην τρίτη θέση, με 25,5% (πολύ και αρκετά). Στην αντίπερα όχθη, το Κοινοβούλιο έχει τη χαμηλότερη αποδοχή, με 0,8% να το εμπιστεύονται πολύ και 7,5% να το εμπιστεύονται αρκετά. Κυβέρνηση, Κοινοβούλιο και ΜΜΕ έχουν τα μεγαλύτερα ποσοστά μηδενικής εμπιστοσύνης (52,3%, 56,4% και 53,9% αντίστοιχα). Ενδιαφέρον είναι ότι τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης έχουν πολύ χαμηλά ποσοστά εμπιστοσύνης σε όλες τις ηλικιακές κατηγορίες και αγγίζουν το 0% όσον αφορά αυτούς που τα εμπιστεύονται πολύ. Αυτό το τελευταίο έρχεται σε αντίθεση με την προηγούμενη τάση για καθημερινή ενημέρωση, η οποία γίνεται από Μέσα στα οποία υπάρχει μικρή εμπιστοσύνη. Τα ποσοστά εμπιστοσύνης στους ελληνικούς θεσμούς δείχνουν μια γενικότερη αποδοχή για τα σώματα ασφαλείας και μια μεγάλη δυσπιστία απέναντι σε κυβερνητικούς, κοινοβουλευτικούς θεσμούς και δημόσια διοίκηση που βρίσκονται στην καρδιά της Δημοκρατίας (συμπεριλαμβανομένων και των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων) με τη γενική εικόνα να είναι κάπως αποθαρρυντική.

Γράφημα 8.2. Εμπιστοσύνη σε θεσμούς/δομές στην Ελλάδα

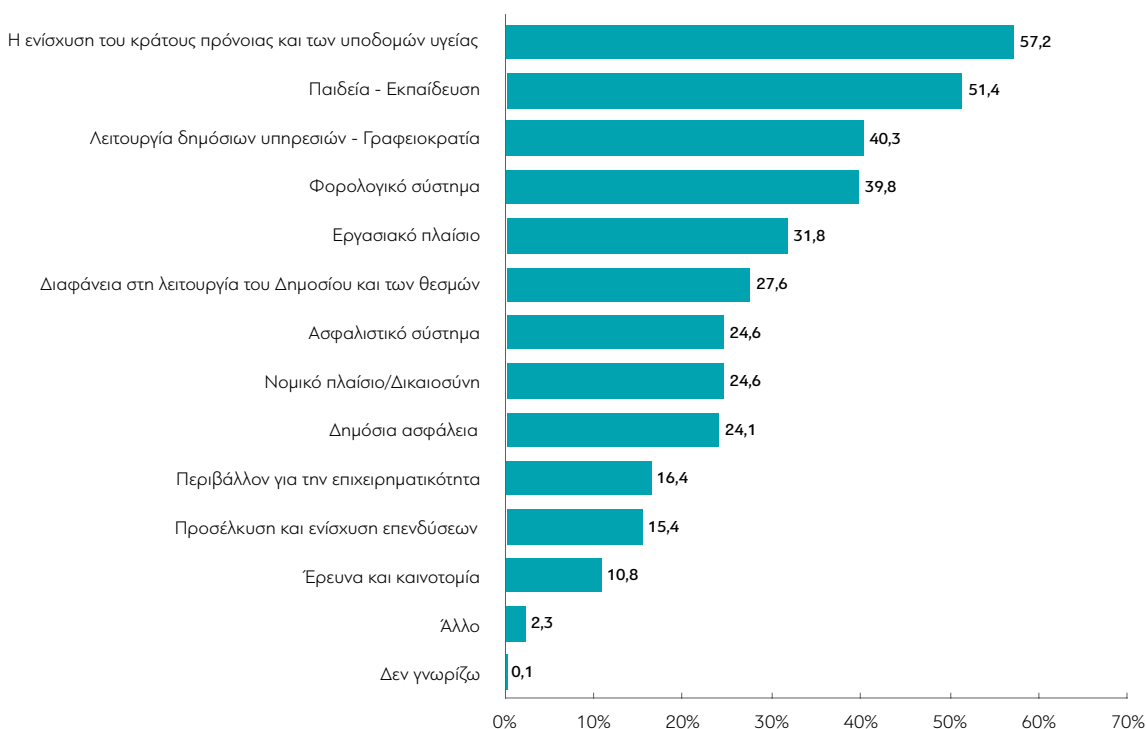
Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Στη σημαντικότερη ερώτηση για το ποιοι τομείς χρήζουν αμεσότερης βελτίωσης στην Ελλάδα, οι Έλληνες και Ελληνίδες της Γερμανίας ανέφεραν στην πρώτη θέση την υγεία, στη δεύτερη την παιδεία, στην τρίτη τη δημόσια διοίκηση και στην τέταρτη θέση το φορολογικό σύστημα. Θα μπορούσαμε εδώ να ισχυριστούμε ότι όλοι αυτοί οι τομείς αφορούν την καθημερινότητα του πολίτη και ότι οι Έλληνες και Ελληνίδες της Γερμανίας, παρ' όλο που δεν ζουν στην Ελλάδα, ταυτίζονται με τους πολίτες που ζουν σε αυτήν όταν πρόκειται να θέσουν σε προτεραιότητα τα εν λόγω ζητήματα.

Όσον αφορά τις ηλικιακές ομάδες, η ομάδα 18-24 ενδιαφέρεται πρώτα για την παιδεία, σε δεύτερη θέση αναφέρει το εργασιακό και σε τρίτη το φορολογικό σύστημα· η ηλικιακή ομάδα 25-34 αναφέρει πρώτα την παιδεία, μετά την υγεία και το εργασιακό· η ηλικιακή ομάδα 35-44 πρώτα την υγεία, μετά το φορολογικό σύστημα και τρίτη την παιδεία· η ηλικιακή ομάδα 45-54 την υγεία, την παιδεία και το φορολογικό σύστημα· η ηλικιακή ομάδα 55-64 τη γραφειοκρατία, την υγεία, την παιδεία και τέλος, η ηλικιακή

ομάδα 65+, σε συντριπτική πλειοψηφία, αναφέρει στην πρώτη θέση την υγεία, και κατόπιν την παιδεία και τις δημόσιες υπηρεσίες. Επομένως, η έμφαση στην υγεία ανέρχεται σε ποσοστά προτιμήσεων όσο ανεβαίνουν οι ηλικιακές κατηγορίες, κάτι που είναι αναμενόμενο. Ενδιαφέρον σημείο αποτελεί το ότι η έρευνα και καινοτομία, η επιχειρηματικότητα και η προσέλκυση και ενίσχυση επενδύσεων, τομείς στους οποίους έχει δώσει έμφαση η τρέχουσα κυβέρνηση, βρίσκονται στα χαμηλότερα επίπεδα προτιμήσεων σε όλες τις ηλικιακές κατηγορίες.

Γράφημα 8.3. Τομείς στην Ελλάδα που χρήζουν αμεσότερης βελτίωσης (Εως 4 επιλογές)

Σημείωση: Ερώτηση πολλαπλών απαντήσεων – ποσοστά επί του δείγματος.

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Το θέμα της διευκόλυνσης της ψήφου των Ελλήνων/ίδων της Διασποράς από τον τόπο διαμονής τους, ήταν για πολλές δεκαετίες μια ανεκπλήρωτη επιταγή, λόγω μικροκομματικών σκοπιμοτήτων των δύο μεγάλων κομμάτων (Νέα Δημοκρατία και ΠΑΣΟΚ). Η οικονομική κρίση –και η μετανάστευση που την ακολούθησε (βλ. **υποενότητα 3.4**)– έφερε στο προσκήνιο αυτό το σημαντικό πολιτικό ζήτημα και δημιούργησε μια διακομματική συμφωνία για την ανάγκη ρύθμισης αυτού του θέματος. Η ψήφιση του νόμου του Δεκεμβρίου του 2019 για την ψηφοφορία της Διασποράς από τον τόπο διαμονής τους, ήταν μια ιστορική στιγμή κομματικής συναίνεσης, συνοδεύτηκε, όμως,

από πολλές προϋποθέσεις που περιορίζαν αισθητά τον αριθμό αυτών που μπορούσαν να εγγραφούν.

Ως αποτέλεσμα, η φάση υλοποίησης χαρακτηρίστηκε από χαμηλές επιδόσεις, καθώς διάφορα γραφειοκρατικά εμπόδια και αυστηρές προϋποθέσεις περιορίσαν τον αριθμό όσων μπορούσαν να εγγραφούν για να ψηφίσουν στις εθνικές (βουλευτικές) εκλογές του 2023. Ενώ με την ψήφιση του νόμου υπολογιζόταν ότι 300.000-400.000 Έλληνες/ίδες της Διασποράς θα πληρούσαν τις προϋποθέσεις για να ψηφίσουν στον τόπο διαμονής τους, τελικά μόνο 23.000 εγγράφηκαν πριν από τις εκλογές και, από αυτούς που ήταν εγγεγραμμένοι, περίπου 17.000 κατέληξαν να ψηφίσουν.³⁰ Το αναφέρουμε αυτό για να δείξουμε την όχι και τόσο σημαντική επιρροή της Διασποράς στο εκλογικό αποτέλεσμα των εθνικών εκλογών, το οποίο χαρακτηρίστηκε από ορισμένους ως «εκλογικό φιάσκο της Διασποράς».³¹ Παρ' όλο που οι Έλληνες και Ελληνίδες που ζουν στο εξωτερικό έχουν πλέον τη δυνατότητα να ψηφίζουν σε ελληνικές βουλευτικές εκλογές, οι περιορισμοί του νόμου, όπως ο μικρός αριθμός των εκλογικών τμημάτων στο εξωτερικό, οι προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούν οι απόδημοι για να συμμετάσχουν, και οι μη άμεσα εκλεγόμενοι/ες υποψήφιοι/ες της Διασποράς αποτελούν προσκόμματα στην εκλογική συμμετοχή των Ελλήνων/ίδων του εξωτερικού και μειώνουν δραστικά την επιρροή της ψήφου της Διασποράς στο εκλογικό αποτέλεσμα.

Με αυτά τα δεδομένα η έρευνά μας είναι σημαντική όσον αφορά την εκλογική συμπεριφορά των Ελλήνων/ίδων της Διασποράς γιατί έλαβε χώρα μετά τις εκλογές του 2023 και, υπ' αυτήν την έννοια, αντικατοπτρίζει κάποιες ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις αυτής της καινούριας διασπορικής εκλογικής παρουσίας. Να επισημάνουμε στο σημείο αυτό ότι η Γερμανία και το Ηνωμένο Βασίλειο, οι δύο κύριοι προορισμοί των Ελλήνων/ίδων μεταναστών/τριών της οικονομικής κρίσης, παρουσίασαν και τις περισσότερες εγγραφές.³²

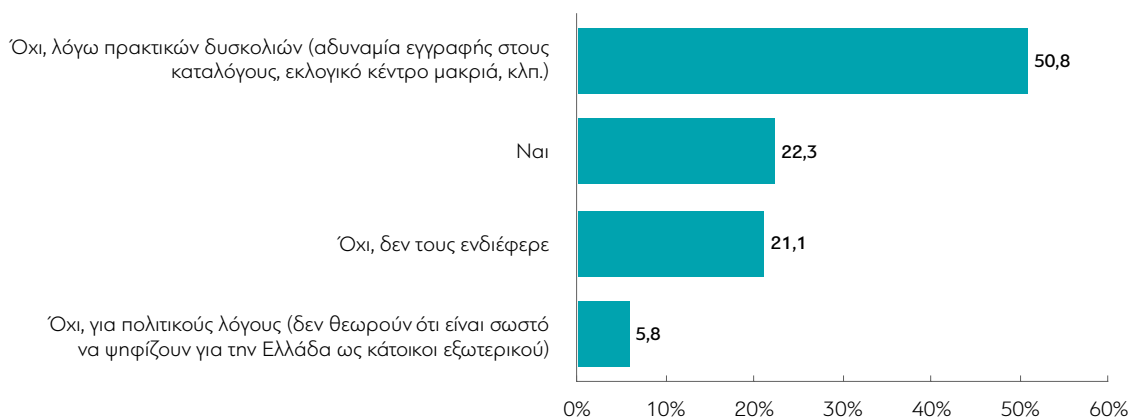
³⁰ Η επιστολική ψήφος το 2024, στις Ευρωεκλογές, είχε 34.645 συμμετέχοντες, σε σύγκριση με τις 17.258 των έγκυρων ψήφων το 2023. Η Γερμανία είχε τη μεγαλύτερη προσέλευση με 9.578 εγγραφές, τη μεγαλύτερη στην Ευρώπη, ακολουθούμενη από το Ηνωμένο Βασίλειο με 9.090 εγγραφές (Υπουργείο Εσωτερικών).

³¹ «Φιάσκο η ψήφος των Ελλήνων του εξωτερικού (2022, 28 Δεκεμβρίου). *Εφημερίδα Νέος Κόσμος*. Ανακτήθηκε από: <https://neoskismos.com/el/2022/12/28/news/diaspora/fiasco-i-psifos-ton-ellinon-tou-eksoterikou/>

³² Σύμφωνα με επίσημα συγκεντρωτικά στοιχεία, στις εθνικές εκλογές, τον Μάιο του 2023, στους εκλογικούς καταλόγους της Γερμανίας είχαν εγγραφεί συνολικά 3.326 εκλογείς (με βάση τα στοιχεία από την ετήσια έρευνα Mikrozensus του 2019, ο πληθυσμός της Διασποράς που προέρχεται από την Ελλάδα ανέρχεται σε 498.426 άτομα, όχι κατ' ανάγκη όλα με ελληνική υπηκοότητα και δικαίωμα ψήφου). Τα περισσότερα από αυτά τα άτομα είχαν εγγραφεί στο Βερολίνο (679) και στο Μόναχο (627). Τρίτη κατά σειρά γερμανική πόλη ήταν η Φρανκφούρτη (405). Στη Γερμανία ήταν ανοικτά 17 εκλογικά κέντρα: η Πρεσβεία του Βερολίνου, οι επιμέρους προξενικές αρχές, ελληνικά σχολεία ή ελληνικές κοινότητες σε διάφορες γερμανικές πόλεις με ελληνικό πληθυσμό (Υπουργείο Εσωτερικών).

Σύμφωνα με τα δικά μας στατιστικά στοιχεία (βλ. **Γράφημα 8.4**), στο ερώτημα αν η ελληνική Διασπορά της Γερμανίας ψήφισε στις εθνικές εκλογές, το 22,3% από το δείγμα μας απάντησε «ναι», και πρόκειται για άτομα με πανεπιστημιακή εκπαίδευση ως επί το πλείστον. Από τις ηλικιακές ομάδες, η 45-54 είχε τη μεγαλύτερη προσέλευση στις κάλπες, ενώ χαμηλότερη συμμετοχή έδειξαν οι ομάδες 18-24 και οι 65+ (το 91,3% και των δύο ομάδων δεν ψήφισε).

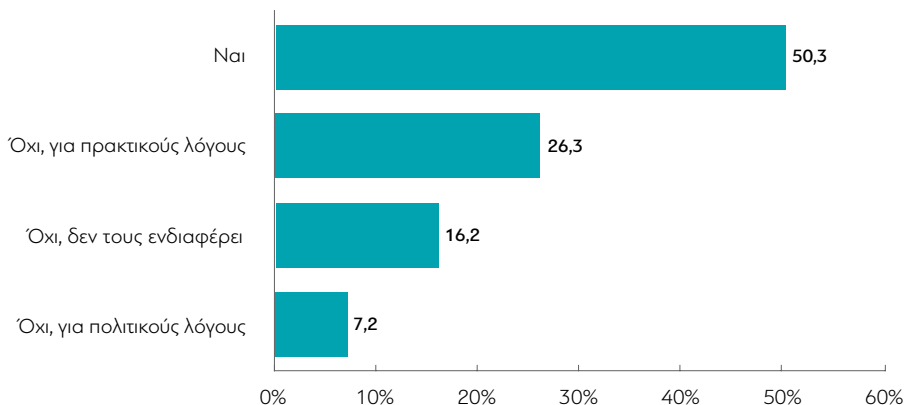
Γράφημα 8.4. Εάν ψήφισαν οι Έλληνες/ίδες της Διασποράς στη Γερμανία στις προηγούμενες ελληνικές εθνικές εκλογές

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Όσον αφορά τις επόμενες εθνικές εκλογές, η επιθυμία για συμμετοχή είναι αρκετά μεγάλη, κυρίως στην ηλικιακή ομάδα 45-54, που είχε ήδη τα μεγαλύτερα ποσοστά συμμετοχής στις πρώτες εθνικές εκλογές. Θα πρέπει να επισημανθεί εδώ ότι η δεδηλωμένη επιθυμία δεν μεταφράζεται αναγκαστικά σε πρακτική, αλλά δείχνει μια διάθεση της Διασποράς –το ήμισυ των ερωτηθέντων– να συμμετάσχει στις εθνικές εκλογές (**Γράφημα 8.5**).

Γράφημα 8.5. Πρόθεση των Ελλήνων/ίδων της Διασποράς στη Γερμανία να ψηφίσουν στις επόμενες ελληνικές εθνικές εκλογές

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

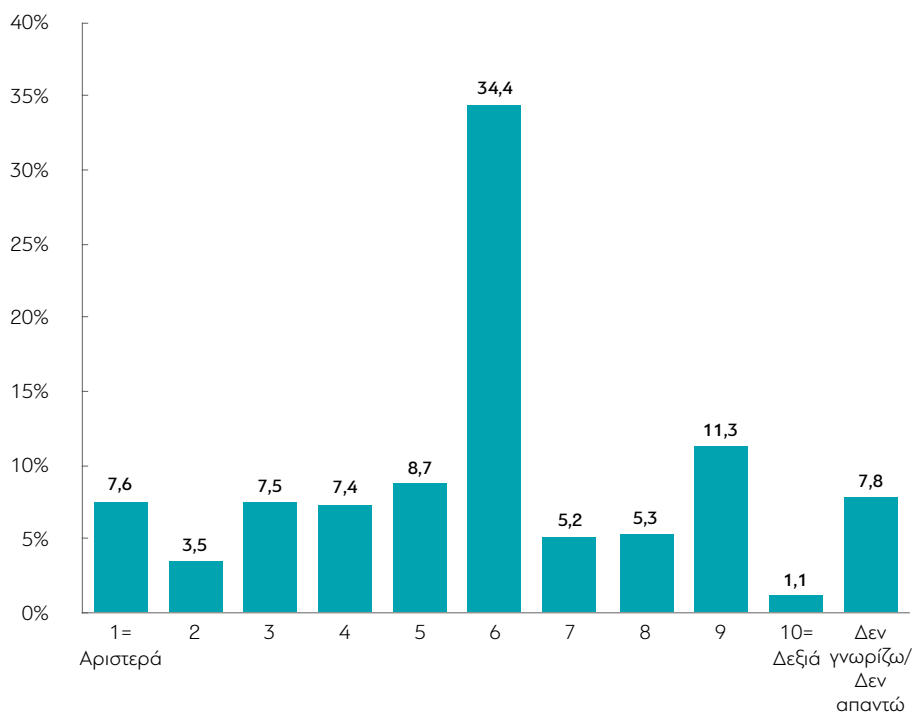
Με βάση τα εκλογικά αποτελέσματα των εθνικών εκλογών του 2023 και των ευρωεκλογών του 2024, η ελληνική Διασπορά είναι ένα φιλελεύθερο και δημοκρατικό μπλοκ, το οποίο αποστρέφεται την εθνικιστική Άκρα Δεξιά, τα κόμματα της οποίας πήραν μηδαμινά ποσοστά στις εκλογές από τους Έλληνες/ίδες της Γερμανίας³³ και ολόκληρης της Διασποράς που ψήφισε³⁴. Αυτό προκύπτει και από την παρούσα έρευνα, δεδομένου ότι οι Έλληνες/ίδες της Γερμανίας στον άξονα Αριστερά-Δεξιά αυτοπροσδιορίζονται στο πολιτικό κέντρο, με ένα 20% περίπου να μην εντάσσεται ιδεολογικά πουθενά, αλλά με το μεγαλύτερο ποσοστό να βρίσκεται στον χώρο της σοσιαλδημοκρατίας. Σε αντίθεση με άλλες ευρωπαϊκές Διασπορές, όπως της Ρουμανίας, της Ουγγαρίας ή της Τουρκίας, που δίνουν σημαντικά ποσοστά στην εθνικιστική Άκρα Δεξιά, η ψήφος της ελληνικής Διασποράς, συμπεριλαμβανομένης και της Γερμανίας, δεν είναι εθνολαϊκιστική, και απορρίπτει τα κόμματα της Άκρας Δεξιάς, όπως διαφαίνεται από τα πραγματικά αποτελέσματα των εκλογών.

Ας δούμε πιο αναλυτικά, όμως, πού τοποθετούν τον εαυτό τους ιδεολογικά οι Έλληνες και Ελληνίδες της Γερμανίας. Η μεγάλη πλειοψηφία αυτοτοποθετείται στον κεντρώο πολιτικό χώρο, με 34,4%. Στην Άκρα Δεξιά αυτοπροσδιορίζεται μόνο το 1,1%, ενώ στην Άκρα Αριστερά το 7,6%.

³³ Στις εκλογές του Ιουνίου του 2023, τα αποτελέσματα στη Γερμανία όσον αφορά τα κόμματα που ξεπέρασαν το όριο του 3% είχαν ως εξής: η ΝΔ συγκέντρωσε το 37,24%, ο ΣΥΡΙΖΑ πήρε 16,79%, το ΚΚΕ 15,54%, το ΜΕΡΑ25 12,81%, το ΠΑΣΟΚ 6,71%. Τα αποτελέσματα είναι άμεσα προσβάσιμα εδώ: <https://ekloges-prevsingularlogic.eu/2023/june/v/home/overseas/>

³⁴ Τα γενικά αποτελέσματα της περιφέρειας εξωτερικού στις εκλογές του Ιουνίου του 2023 είναι προσβάσιμα στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Εσωτερικών: <https://ekloges-prevsingularlogic.eu/2023/june/v/home/districts/57/>

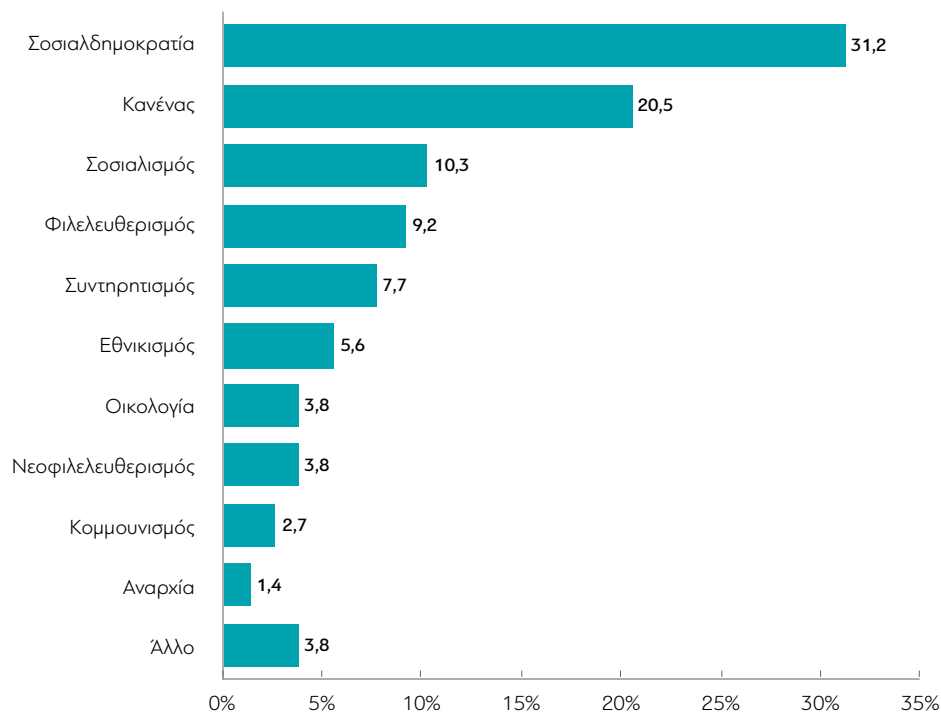
Γράφημα 8.6. Αυτοτοποθέτηση των Ελλήνων/ίδων της Διασποράς στη Γερμανία στον άξονα Αριστερά-Δεξιά (1 = Αριστερά και 10 = Δεξιά)

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Όσον αφορά τον ιδεολογικό αυτοπροσδιορισμό (Γράφημα 8.7), η μεγάλη πλειοψηφία (31,2%) αυτοαποκαλούνται σοσιαλδημοκράτες/τισσες, σε δεύτερη θέση βρίσκεται το «κανένας ιδεολογικός χαρακτηρισμός», με 20,5%, ενώ ο σοσιαλισμός και φιλελευθερισμός βρίσκονται στο 10,3% και στο 9,2% αντίστοιχα. Αποτελεί, επίσης, ενδιαφέρον εύρημα το γεγονός ότι η ηλικιακή ομάδα 18-24 αυτοπροσδιορίζεται ως συντηρητική κατά το 29,2% του ηλικιακού δείγματος, σε αντίθεση με όλες τις άλλες κατηγορίες που αυτοπροσδιορίζονται ως συντηρητικές (από 10% έως 2,5%). Αυτό συνάδει με την αυτοτοποθέτησή τους στον άξονα Αριστερά-Δεξιά με ένα 46,8% στα Δεξιά του φάσματος (από 7 έως 10), σε μεγάλη αναντιστοιχία με όλες τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες. Οι ηλικίες 55 και πάνω ταυτίζονται περισσότερο με τη σοσιαλδημοκρατία. Τέλος, μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών (37,3%) σε σχέση με τους άνδρες (26,2%) ταυτίζονται περισσότερο με τον σοσιαλδημοκρατικό χώρο.

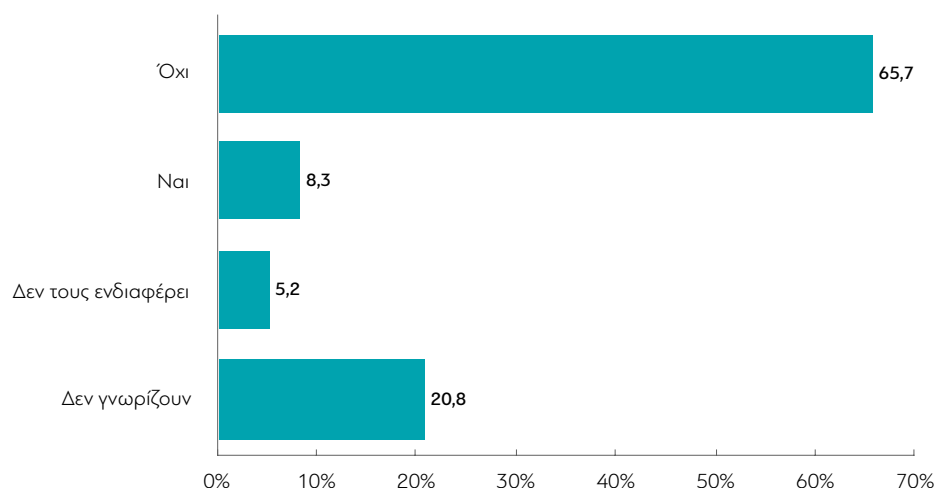
Γράφημα 8.7. Ενστερνισμός ιδεολογικών παραδόσεων των Ελλήνων/ίδων της Διασποράς στη Γερμανία

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Ένας λόγος για τον οποίο οι Έλληνες και Ελληνίδες της Διασποράς μπορεί να μην ενδιαφέρονται να εγγραφούν και να ψηφίσουν ακόμη και αν έχουν τη δυνατότητα, αφορά και στο κατά πόσο θεωρούν ότι οι ελληνικές κυβερνήσεις ενδιαφέρονται για αυτούς και αναπτύσσουν δράσεις για άτομα που ζουν στο εξωτερικό. Η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτηθέντων (βλ. **Γράφημα 8.8**) θεωρούν ότι οι ελληνικές κυβερνήσεις δεν ενδιαφέρονται ουσιαστικά, με το 65,7% να απαντούν ότι δεν έχουν αναπτύξει αρκετές δράσεις και το 20,8% να μη γνωρίζουν αν υπάρχουν δράσεις. Αυτό καταδεικνύει μια διάσταση ανάμεσα στις ελληνικές κυβερνήσεις και τους Έλληνες και τις Ελληνίδες του εξωτερικού, με μόνο το 8,3% να είναι ικανοποιημένο.

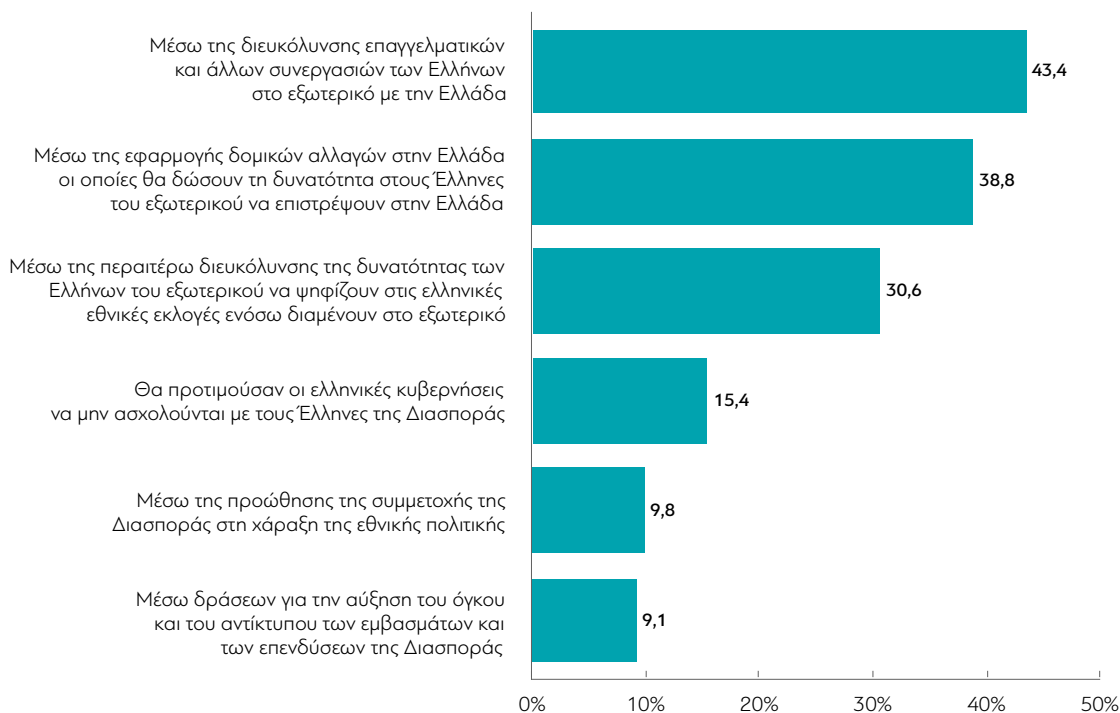
Γράφημα 8.8. Εάν οι Έλληνες/ίδες της Διασποράς στη Γερμανία θεωρούν ότι οι ελληνικές κυβερνήσεις έχουν αναπτύξει αρκετές δράσεις για τους Έλληνες που ζουν στο εξωτερικό

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Στη δε συνακόλουθη ερώτηση «με ποιο τρόπο θα πρέπει οι ελληνικές κυβερνήσεις να προσεγγίσουν τους Έλληνες και τις Ελληνίδες του εξωτερικού;», το 43,4% αποφαινεται «μέσω της διευκόλυνσης επαγγελματικών και άλλων συνεργασιών της ελληνική Διασποράς με την Ελλάδα», ενώ το 38,8% ζητάει την εφαρμογή δομικών αλλαγών στην Ελλάδα, οι οποίες θα δώσουν τη δυνατότητα σε κάποιους Έλληνες και Ελληνίδες να επιστρέψουν (Γράφημα 8.9). Οι προτάσεις αυτές δηλώνουν τις προτεραιότητες της ελληνικής Διασποράς, οι οποίες στην περίπτωση της Γερμανίας περιλαμβάνουν τη διευκόλυνση της επιστροφής στην Ελλάδα, πρόταση η οποία δεν παρουσιάζεται ως επιτακτική στην περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου (Πρατσινάκης, 2021). Οι προτεινόμενες αλλαγές παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις στις έρευνες του ΗΒ και της Γερμανίας, υπενθυμίζοντας ότι η Διασπορά δεν αποτελεί μια ενιαία και στατική οντότητα. Όπως αναμενόταν, οι ηλικίες 18-44 και οι 55-64 (πιθανόν συσχετιζόμενο με προοπτική συνταξιοδότησης στην Ελλάδα) δίνουν ως επί το πλείστον τις προαναφερθείσες απαντήσεις. Η ψήφος συνεχίζει να παραμένει, έστω και θεωρητικά, μια δημοφιλής απάντηση, με το 1/3 των ερωτηθέντων να τη συμπεριλαμβάνει στις δύο προτιμότερες επιλογές.

Γράφημα 8.9. Προτεινόμενοι τρόποι προσέγγισης της Διασποράς της Γερμανίας από την ελληνική κυβέρνηση (Εως 2 επιλογές)

Σημείωση: Ερώτηση πολλαπλών απαντήσεων – ποσοστά επί του δείγματος.

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Συνοψίζοντας όσον αφορά την πολιτική ταυτότητα της Διασποράς, η έρευνα επιβεβαιώνει τη δυσπιστία των Ελλήνων/ίδων της Γερμανίας απέναντι στους δημοκρατικούς θεσμούς της χώρας, αναδεικνύει την επιθυμία τους για μια καλύτερη διασύνδεση με την Ελλάδα και τη διατήρηση μιας στενής επαφής με την ελληνική πραγματικότητα. Οι Έλληνες και Ελληνίδες της Γερμανίας, ως η μεγαλύτερη διασπορική κοινότητα στην Ευρώπη, ενδιαφέρονται για δομικές αλλαγές στην Ελλάδα και αντιλαμβάνονται ως πρωταρχικές τις ελλείψεις σε τομείς όπως η παιδεία, η υγεία, το φορολογικό σύστημα και η δημόσια διοίκηση. Ενώ θεωρούν την ψήφο ως σημαντικό εργαλείο διασύνδεσης με τη χώρα, δεν είναι κατ' ανάγκη και πρωταρχικό, δεδομένου ότι τα ποσοστά μετάβασης στις κάλπες είναι περιορισμένα για υποκειμενικούς αλλά και αντικειμενικούς λόγους. Οι Έλληνες και Ελληνίδες της Γερμανίας είναι μετριοπαθείς στην πολιτική και ιδεολογική τους αυτοτοποθέτηση, ενώ παρατηρείται μια ενδιαφέρουσα στροφή της νεολαίας σε μια πιο συντηρητική κατεύθυνση.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ,
ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ & ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

Οκτώβριος 2025

Παλιννόστηση

9.1. Διεθνικότητα και συνεχής μετανάστευση μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας

Η έννοια της διεθνικότητας (transnationalism) στη μετανάστευση (Glick Schiller et al., 1995· Portes et al., 1999· Carling, 2008· Levitt, 2009) αναφέρεται στις πολύπλοκες και διαρκείς διασυνδέσεις που διατηρούν οι μετανάστες/τριες μεταξύ της χώρας καταγωγής και της χώρας υποδοχής. Στο πλαίσιο αυτό, η σχετική βιβλιογραφία έχει δείξει ότι οι μετανάστες/τριες δεν ζουν αποκλειστικά μέσα σε ένα εθνικό πλαίσιο, αλλά δημιουργούν και συμμετέχουν σε κοινωνικά, οικονομικά, πολιτισμικά και πολιτικά δίκτυα που εκτείνονται πέρα από τα εθνικά σύνορα. Στα δύο προηγούμενα κεφάλαια, παρουσιάσαμε δεδομένα που αποτυπώνουν την οργανική διασύνδεση των μελών της ελληνικής Διασποράς με την Ελλάδα μέσω συχνών επισκέψεων, διατήρησης πολιτισμικών στοιχείων, αλλά και, σε κάποιο βαθμό, και μέσω οικονομικών συναλλαγών, πολιτικής συμμετοχής, καθώς και ανάπτυξης επαγγελματικών και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων που γεφυρώνουν τις δύο χώρες.

Παράλληλα, η βιβλιογραφία για τη διεθνικότητα τονίζει ότι η μετανάστευση δεν είναι πάντα μια μονόδρομη διαδικασία εγκατάστασης στη χώρα υποδοχής, αλλά συχνά χαρακτηρίζεται από κυκλικότητα, συνεχή κινητικότητα και ταυτόχρονες σχέσεις με πολλαπλούς τόπους (King & Christou, 2011). Περιλαμβάνει συνεπώς ένα ευρύ φάσμα μετακινήσεων –φυσικών, συμβολικών και εικονικών– που διατηρούν τους/τις μετανάστες/τριες σε επαφή με τον τόπο καταγωγής τους και συμβάλλουν στη διαμόρφωση ενός «διεθνικού κοινωνικού χώρου», ο οποίος συνδέει τη «χώρα υποδοχής» με τη «χώρα καταγωγής» (Faist, 2000). Η πιο απτή έκφραση αυτού του φαινομένου είναι τα συχνά ή παρατεταμένα ταξίδια προς τη χώρα καταγωγής ή ακόμα και η συνεχής μετανάστευση μεταξύ των δύο χωρών.

Αν και η αυξημένη γεωγραφική κινητικότητα συχνά θεωρείται νεότερο φαινόμενο στα πλαίσια της ελληνικής Διασποράς και κάτι που αφορά ειδικότερα τους/τις υψηλά ειδικευμένους/ες εργαζόμενους/ες, αυτό δεν είναι αληθές, καθώς η ελληνική μετανάστευση προς τη Γερμανία χαρακτηριζόταν ανέκαθεν από μια κυκλικότητα στις μεταναστευτικές ροές. Επομένως, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι αυτό το φαινόμενο της συνεχούς κινητικότητας μεταξύ της Γερμανίας και της «χώρας καταγωγής» δεν παρατηρείται μόνο τα τελευταία χρόνια, αλλά ξεκίνησε ήδη από τα χρόνια της οργανωμένης

εργατικής μετανάστευσης, έτσι ώστε οι λεγόμενοι «Gastarbeiter» να μπορούν γενικά να θεωρηθούν «πρωτοπόροι της διακρατικοποίησης» (Yildiz, 2018: 57), διαπίστωση που ισχύει και για την ελληνική Διασπορά (Apitzsch & Siouti, 2014).

Συγκεκριμένα, όπως αναφέρθηκε στο **Κεφάλαιο 3**, κατά τα πρώτα χρόνια της οργανωμένης εργατικής μετανάστευσης, οι μετακινήσεις μεταξύ των δύο κρατών ήταν συχνές, ενώ αφορούσαν και τα παιδιά της οικογένειας. Για παράδειγμα, ήταν διαδεδομένη η πρακτική της μετακίνησης μικρών παιδιών πίσω στην Ελλάδα για να μεγαλώσουν υπό τη φροντίδα συγγενών. Η λογική πίσω από αυτήν την επιλογή ήταν διττή: Αφενός, επέτρεπε και στους δύο γονείς να εργάζονται σε πλήρη απασχόληση και, αφετέρου, διασφάλιζε ότι τα παιδιά δεν θα μειονεκτούσαν λόγω της έλλειψης ελληνικής εκπαίδευσης και πολιτισμικής ταυτότητας, σε περίπτωση που το –συχνά μη υλοποιούμενο– σχέδιο της επιστροφής στην Ελλάδα μετά από λίγα χρόνια γινόταν πραγματικότητα (Μαντζουράνης, 1974· Christou & King, 2010: 640).

Η αυξημένη κινητικότητα μεταξύ των δύο χωρών συνεχίστηκε και μετά την παύση των προσλήψεων, το 1973, και εντάθηκε ιδιαίτερα μετά το 1988, όταν οι Έλληνες και Ελληνίδες πολίτες απέκτησαν τη δυνατότητα για ελεύθερη μετακίνηση εντός της Ευρώπης. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι, ήδη στα τέλη της δεκαετίας του 1990, το 58% των μεταναστών/τριών είχε μεταναστεύσει προς και από τη Γερμανία τουλάχιστον δύο φορές από το 1973 (Βεντούρα, 1999: 81· Siouti, 2013: 66). Επιπλέον, όπως έδειξε η έρευνα της Siouti, η διακρατική κινητικότητα της δεύτερης και τρίτης γενιάς, δηλαδή των απογόνων των Gastarbeiter, είχε ως στόχο την αποφυγή των κοινωνικών διακρίσεων στη Γερμανία και την προώθηση της κοινωνικής κινητικότητας μέσω των σπουδών στην Ελλάδα (Siouti, 2013). Η γεωγραφική κινητικότητα μάλιστα εντείνεται περαιτέρω κατά τα χρόνια της οικονομικής κρίσης και αφορά άτομα που είχαν ζήσει στη Γερμανία κατά το παρελθόν, και τα οποία εξαιτίας της οικονομικής κρίσης επέστρεψαν στη Γερμανία ή κινούνταν εκ νέου μεταξύ των δύο χωρών (Siouti, 2019). Παράλληλα, είναι σημαντικό το γεγονός ότι τα παιδιά που ήρθαν με την οικογένειά τους και που ζουν σήμερα στη Γερμανία ενθαρρύνονται από τους γονείς τους να μετακινηθούν ανεξάρτητα, π.χ. για σπουδές στην Ελλάδα, ώστε είτε να επιστρέψουν στη Γερμανία είτε να ζήσουν σε κάποια άλλη (μη) ευρωπαϊκή χώρα (Panagiotopoulou & Wagner 2025).

9.2. Η παλιννόστηση ως διακύβευμα

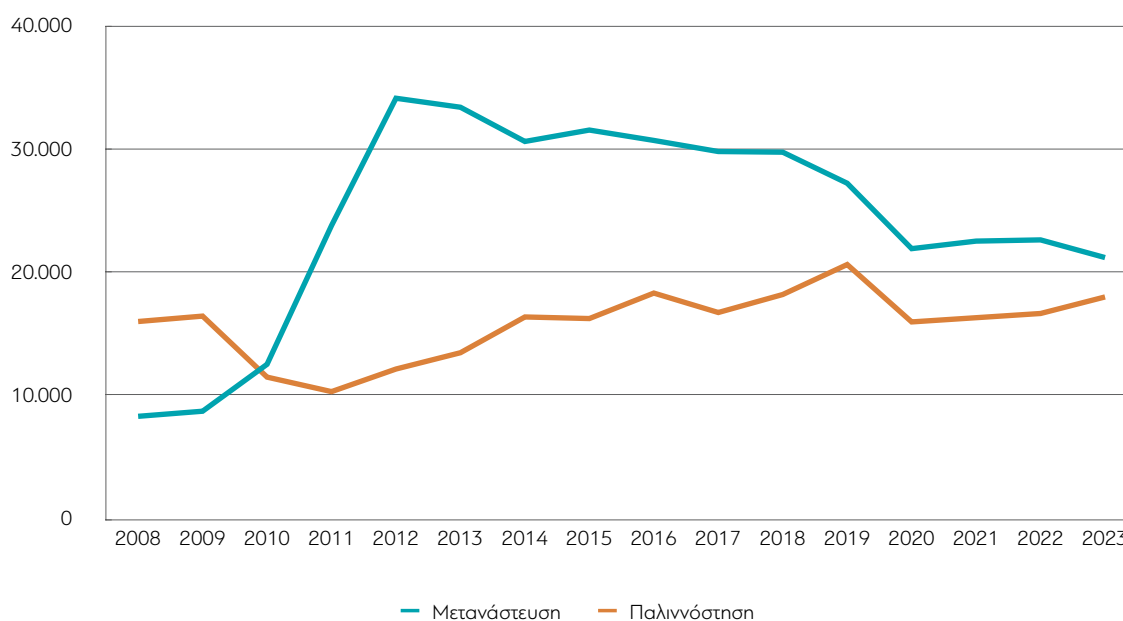
Συμπεραίνεται, λοιπόν, από τα παραπάνω ότι, από την επίσημη έναρξη της εργατικής μετανάστευσης το 1960, η κινητικότητα μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας ήταν διαχρονικά αμφίδρομη, με συνεχείς επιστροφές στην Ελλάδα αλλά και νέες ροές εξερχόμενης μετανάστευσης προς τη Γερμανία. Όπως αναφέρθηκε στο **Κεφάλαιο 3**, τρεις ήταν οι περίοδοι που η εξερχόμενη μετανάστευση υπερτερούσε σημαντικά των επιστροφών. Συγκεκριμένα: α) την περίοδο της εργατικής μετανάστευσης από το 1960 μέχρι το 1973, β) μια περιορισμένη χρονικά περίοδο μετά το 1988, όταν θεσμοθετείται για τους Έλληνες και τις Ελληνίδες πολίτες η δυνατότητα ελεύθερης μετακίνησης εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και τέλος, γ) την περίοδο μετά το 2009 μέχρι και σήμερα.

Ειδικότερα, όσον αφορά την τρίτη περίοδο, η μετανάστευση προς τη Γερμανία δεν είναι μεμονωμένη περίπτωση. Αντίθετα, αποτέλεσε σημαντικό τμήμα ενός ευρύτερου κύματος μετανάστευσης που πυροδοτήθηκε από την οικονομική κρίση στην Ελλάδα και αντιμετωπίστηκε στον δημόσιο διάλογο ως ζήτημα μείζονος σημασίας. Έμφαση δόθηκε στις αρνητικές επιπτώσεις της φυγής του εργατικού δυναμικού –ιδιαίτερα των ατόμων υψηλής ειδίκευσης–, στις προοπτικές ανάπτυξης της χώρας, σε συνδυασμό με την παρατεταμένη ύφεση και τη λιτότητα. Σε αυτό το πλαίσιο, η μετανάστευση των Ελλήνων και Ελληνίδων επαγγελματιών τροφοδότησε έντονες και πολιτικοποιημένες συζητήσεις, συμβολίζοντας στον δημόσιο λόγο την οικονομική και πολιτική πτώση της Ελλάδας και σηματοδοτώντας τις ζοφερές προοπτικές της για το μέλλον.

Τα δε κόμματα της αντιπολίτευσης απέδιδαν τις ευθύνες στις επιλογές των διαδοχικών κυβερνήσεων, οι οποίες εφάρμοσαν σκληρές και άδικες πολιτικές λιτότητας, ενώ συχνά έχει υπονοηθεί και η ύπαρξη συντονισμένης προσπάθειας από κυβερνήσεις της Βορείου Ευρώπης με απώτερο σκοπό την άντληση ταλέντων από τον Νότο μέσω της επιβολής αντιπαραγωγικών και τιμωρητικών οικονομικών μέτρων (Mavrodi & Moutselos, 2017· Pratsinakis et al., 2017). Επιπλέον, τα τελευταία χρόνια δίνεται ολοένα και μεγαλύτερη σημασία στις δημογραφικές συνέπειες του φαινομένου, πέρα από το «brain drain», καθώς και στα κενά που αρχίζουν να εμφανίζονται σε διάφορους τομείς της αγοράς εργασίας.

Στο πλαίσιο αυτό, η επιστροφή των μεταναστών/τριών που είχαν εγκαταλείψει την Ελλάδα εν μέσω της οικονομικής κρίσης θεωρήθηκε «εκ των ων ουκ άνευ» για την αναγέννηση της Ελλάδας, και διαδοχικές κυβερνήσεις έδωσαν υποσχέσεις για τον επαναπατρισμό τους. Καθώς οι υποσχέσεις αυτές δεν τηρήθηκαν, γεγονός που οδήγησε σε αλληλοκατηγορίες και περαιτέρω πολιτικοποίηση του ζητήματος, ο επαναπατρισμός των νέων μεταναστών και μεταναστριών –ιδιαίτερα αυτών με υψηλή ειδίκευση–, έγινε αυτοσκοπός, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη ζητήματα ευρύτερης πολιτικής αλλαγής, η δυνατότητα υλοποίησης ενός τέτοιου εγχειρήματος, ούτε βέβαια οι επιθυμίες των ίδιων των μεταναστών/τριών.

Γράφημα 9.1. Μετανάστευση και παλιννόστηση από και προς τη Γερμανία τα τελευταία 15 χρόνια (2008-2023)

Πηγή: Γερμανική Ομοσπονδιακή Στατιστική Υπηρεσία

Στην παρούσα συγκυρία, όμως, η πολιτική συζήτηση φαίνεται να έχει αλλάξει. Καθώς ορισμένοι μακροοικονομικοί δείκτες παρουσιάζουν σημαντική βελτίωση σε σύγκριση με τα προηγούμενα χρόνια, η τρέχουσα κυβέρνηση παρουσιάζει αυτήν την εξέλιξη ως ένα κρίσιμο ορόσημο που έχει οδηγήσει στην αντιστροφή του φαινομένου, μια θεώρηση που αναπαράγεται συχνά στον δημόσιο λόγο και τα Μέσα Ενημέρωσης. Ισχύει, όμως, πράγματι κάτι τέτοιο;

Μελετώντας τα δεδομένα από την περίπτωση της Γερμανίας, διαπιστώνουμε ότι, αν και η δυναμική της εξερχόμενης μετανάστευσης έχει εξασθενήσει, δεν

έχει καταγραφεί –τουλάχιστον όχι ακόμη– μια αντίστοιχα έντονη αντίρροπη τάση επιστροφής, ικανή να σηματοδοτήσει την αναστροφή της δυναμικής.³⁵

Συγκεκριμένα, το παραπάνω **Γράφημα 9.1** δείχνει τη συνεχή μείωση της μετανάστευσης, η οποία περιορίζεται σταθερά μετά το 2013, αλλά φθίνει σημαντικά μόνο μετά το 2020, στο πλαίσιο της εφαρμογής των μέτρων περιορισμού της κινητικότητας κατά την πανδημία. Αντίθετα, καταγράφεται μια αύξηση της επιστροφής σε απόλυτους αριθμούς, η οποία, ωστόσο, παραμένει περιορισμένη. Ως αποτέλεσμα, μέχρι και το 2023, το τελευταίο έτος για το οποίο υπάρχουν δεδομένα, το μεταναστευτικό ισοζύγιο παραμένει αρνητικό, δηλαδή περισσότερα άτομα μεταναστεύουν από όσα επιστρέφουν.

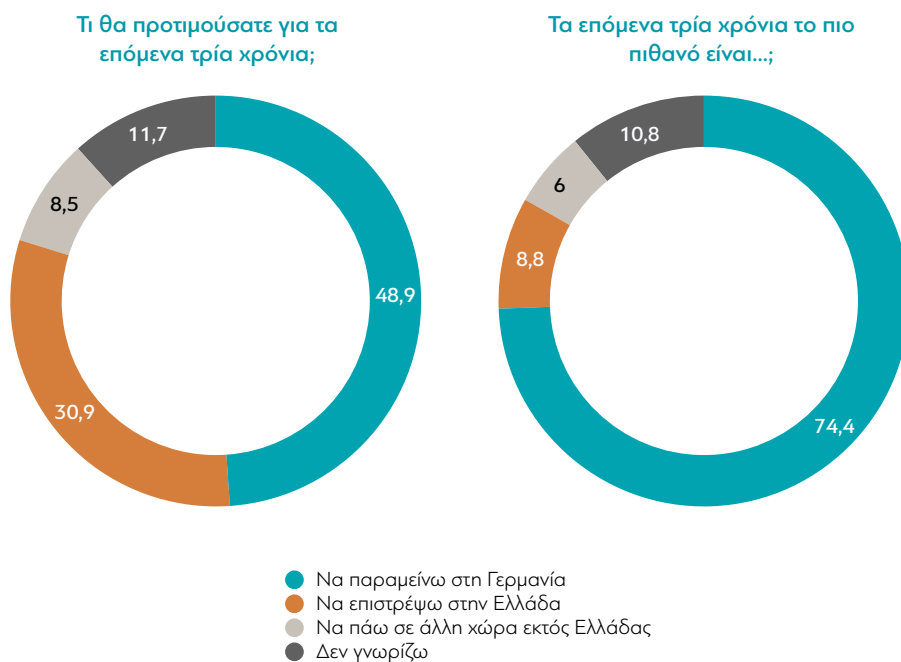
Μάλιστα, η αύξηση της επιστροφής μπορεί να εξηγηθεί κυρίως ως αποτέλεσμα της μεγέθυνσης του διασπορικού πληθυσμού, καθώς, ως ποσοστό επί του διασπορικού πληθυσμού, η ετήσια παλιννόστηση για την περίοδο 2010-2023 κυμαίνεται μεταξύ 3% και 4%, με σχετική μείωση μεταξύ 2020 και 2023. Συνεπώς, σύμφωνα με τα δεδομένα της Γερμανικής Ομοσπονδικής Στατιστικής Υπηρεσίας δεν προκύπτει κάποια ένδειξη για αλλαγή της στάσης των μεταναστών/τριών όσον αφορά τα μελλοντικά τους σχέδια, γεγονός που επιβεβαιώνεται πλήρως από τα ευρήματα της έρευνας, τα οποία παρατίθενται αναλυτικά παρακάτω.

³⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, το 2023 αποτέλεσε το πρώτο έτος, μετά το 2010, κατά το οποίο η Ελλάδα παρουσίασε θετικό μεταναστευτικό ισοζύγιο. Με βάση τα παραπάνω δεδομένα για την ελληνική μετανάστευση από και προς τη Γερμανία, είναι πιθανό αυτή η εξέλιξη να οφείλεται, κατά κύριο λόγο σε αυξημένες επιστροφές από το Ηνωμένο Βασίλειο, ως απόρροια των συνεπειών που προκάλεσε η εφαρμογή του Brexit. Αυτό φαίνεται να υποστηρίζεται και από τα δεδομένα της Eurostat για τον πληθυσμό των Ελλήνων πολιτών που κατοικούσαν εκτός Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελευθέρων Συναλλαγών, ο οποίος παρουσιάζει αύξηση κατά 3,5% το 2024 σε σχέση με το 2023, παρά το συνολικό θετικό ισοζύγιο.

9.3. Προθέσεις και επιθυμίες επιστροφής

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, η μεγάλη πλειονότητα των ατόμων της ελληνικής Διασποράς σχεδιάζει να παραμείνει στη Γερμανία τα επόμενα τρία χρόνια. Μόνο το 8,8% των ατόμων σχεδιάζουν να επιστρέψουν στην Ελλάδα και το 6% σχεδιάζουν τη μετανάστευσή τους σε τρίτη χώρα. Σε ό,τι αφορά την επιθυμία τους για τα επόμενα τρία χρόνια, το 30,9% του συνολικού δείγματος θα ήθελε να μετοικήσει στην Ελλάδα αν του το επέτρεπαν οι συνθήκες, το 48,9% θα επιθυμούσε να παραμείνει στη Γερμανία, και το 8,5% να πάει σε άλλη χώρα και όχι στην Ελλάδα.

Γράφημα 9.2. Μεταναστευτικά σχέδια και επιθυμία για επιστροφή στην Ελλάδα τα επόμενα τρία χρόνια

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Σε σχέση με τις επιμέρους μεταβλητές που φαίνεται να επηρεάζουν τα σχέδια για παλιννόστηση στο άμεσο μέλλον (εάν δηλαδή τα άτομα σκοπεύουν

να επιστρέψουν), τα ευρήματα της έρευνάς μας δείχνουν ότι η επιστροφή εντός της επόμενης τριετίας θεωρείται πιο πιθανή από τους άνδρες, τα άτομα μεταξύ 55 και 64 χρονών, τα άτομα με χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης και χαμηλότερο εισόδημα, τα άτομα που δεν έχουν παιδιά και τα άτομα με περιορισμένη γνώση γερμανικών. Τα παραπάνω δεδομένα είναι πιθανό να συνηγορούν στο ότι υπάρχει μια *αρνητική επιλεκτικότητα* (negative selectivity) στην επιστροφή από τη Γερμανία. Ο όρος «αρνητική επιλεκτικότητα» χρησιμοποιείται –σε αντίστιξη με τον όρο «θετική επιλεκτικότητα» (positive selectivity)– για να περιγράψει περιπτώσεις όπου οι μετανάστες/τριες που μετακινούνται ή επιστρέφουν σε μια χώρα διαθέτουν, κατά μέσο όρο, χαμηλότερα κοινωνικά, εκπαιδευτικά ή οικονομικά χαρακτηριστικά σε σύγκριση με όσους παραμένουν στη χώρα προέλευσης ή υποδοχής.

Σε ό,τι αφορά τις επιμέρους μεταβλητές που φαίνεται να επηρεάζουν την επιθυμία για παλιννόστηση στο άμεσο μέλλον (εάν δηλαδή θα ήθελαν να επιστρέψουν, ανεξάρτητα από το αν το σχεδιάζουν ή όχι), τα δεδομένα είναι παρόμοια. Συγκεκριμένα, οι άνδρες εκφράζουν μεγαλύτερη επιθυμία για επιστροφή, όπως και τα άτομα χωρίς παιδιά, εκείνα με χαμηλό εισόδημα και χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης. Όσον αφορά τις ηλικιακές ομάδες, τα νεότερα άτομα (35-44 ετών) εκφράζουν αυξημένη επιθυμία επιστροφής χωρίς όμως να προγραμματίζουν σε μεγαλύτερη συχνότητα από τις άλλες ηλικιακές ομάδες την επιστροφή τους.

Όσον αφορά τα μακροπρόθεσμα σχέδιά τους, τα άτομα που δήλωσαν ότι δεν σκοπεύουν να επιστρέψουν στην Ελλάδα τα επόμενα τρία χρόνια ρωτήθηκαν αν θα ήθελαν να μετοικήσουν στη χώρα κάποια στιγμή στο μέλλον. Στην ερώτηση αυτή, το 71,7% απάντησε θετικά, το οποίο συνεπάγεται ότι η συντριπτική πλειονότητα του συνολικού δείγματος (80,5%) δήλωσαν ότι θα ήθελαν να επιστρέψουν στην Ελλάδα κάποια στιγμή. Από αυτούς, οι μισοί ανέφεραν ότι θα το έκαναν κατά τη συνταξιοδότησή τους.

Σε σχέση με τους λόγους και τις συνθήκες υπό τις οποίες τα άτομα θα επέστρεφαν στην Ελλάδα, όπως φαίνεται στον **Πίνακα 9.1**, για το σύνολο της Διασποράς ιδιαίτερη σημασία έχει η δυνατότητα εύρεσης εργασίας που να τους ικανοποιεί οικονομικά, λόγοι νοσταλγίας, καθώς και η εύρεση εργασίας που να είναι συμβατή με τα προσόντα τους. Ιδιαίτερα για τα άτομα του τρίτου κύματος, που μετανάστευσαν μεταξύ 1988 και 2009, τα μισά δηλώνουν ότι θα επέστρεφαν αν αναγκάζονταν για λόγους που σχετίζονται με την υγεία στενών συγγενών ή για άλλους οικογενειακούς λόγους, γεγονός που πιθανότατα συνδέεται με το ότι οι γονείς τους βρίσκονται πλέον σε μεγάλη ηλικία.

Για τους μετανάστες και τις μετανάστριες που έφυγαν από την Ελλάδα μετά το 2009, ένα συγκριτικά υψηλό ποσοστό θα επέστρεφε όταν επιτύχει τους στόχους που έχει θέσει (30%) ή, αντίστροφα, αν αισθανθεί ότι δεν

μπορεί να τους επιτύχει στη Γερμανία (27,1%). Επιπλέον, 22,7% δηλώνουν ότι θα επέστρεφαν αν θεωρούσαν πως συντελείται μια σημαντική αλλαγή στην Ελλάδα, ενώ το 14,3% αναφέρει την αποφυγή των διακρίσεων στη Γερμανία ως πιθανό λόγο επιστροφής. Οι παραπάνω λόγοι καταδεικνύουν ότι τα άτομα που μετανάστευσαν πιο πρόσφατα βρίσκονται ακόμη σε διαδικασία προσπάθειας για την επίτευξη των στόχων του μεταναστευτικού τους εγχειρήματος, ενώ ταυτόχρονα διατηρούν επαφή με την Ελλάδα και θα ήταν διατεθειμένα να επιστρέψουν, εφόσον θεωρήσουν ότι στη χώρα συντελείται μια ουσιαστική αλλαγή. Τέλος, όσον αφορά τα άτομα της δεύτερης και τρίτης γενιάς, η αναζήτηση συντρόφου είναι συγκριτικά σημαντικότερος λόγος επιστροφής σε σχέση με τους μετανάστες πρώτης γενιάς, ανεξαρτήτως μεταναστευτικού κύματος.

Πίνακας 9.1. Λόγοι και συνθήκες για την επιστροφή στην Ελλάδα

Λόγοι και συνθήκες επιστροφής στην Ελλάδα	Σύνολο διασπορας	Μετανάστες/ριες 1988-2009	Μετανάστες/ριες μετά το 2009	2η και 3η γενιά
Όταν συνταξιοδοτηθούν	53,3%	84,7%	48,2%	45,8%
Εάν είτε οι ίδιοι είτε ο/η σύντροφός τους έβρισκαν εργασία που τους ικανοποιούσε οικονομικά	42,1%	56,7%	52,2%	33,8%
Για λόγους νοσταλγίας	34,5%	31,1%	30,4%	32,6%
Εάν έβρισκαν εργασία ανάλογη με τα προσόντα τους στην Ελλάδα	26,3%	13,5%	30%	32,7%
Εάν αναγκάζονταν για λόγους που σχετίζονται με την υγεία στενών τους συγγενών και άλλους οικογενειακούς λόγους	25,1%	54,7%	29,2%	18%
Όταν πετύχουν τους στόχους τους στο εξωτερικό	19,4%	4,2%	30%	19,5%
Για να μεγαλώσουν τα παιδιά τους στην Ελλάδα	15%	4%	17,2%	17,2%
Εάν αισθάνονταν ότι γίνεται μια σημαντική αλλαγή στην Ελλάδα	14,4%	4,4%	22,7%	14,2%
Αν δεν καταφέρουν να πετύχουν τους στόχους τους στο εξωτερικό	12,9%	0,3%	27,1%	4%
Για να αποφύγουν τις διακρίσεις στη Γερμανία	9,8%	4%	14,3%	10,3%
Για να βρουν σύντροφο	7,1%	0,3%	6,1%	15,6%
Για να σπουδάσουν/εργαστούν τα παιδιά τους στη Γερμανία	1,4%	2,3%	1,8%	1,1%
Άλλο	9,8%	3,3%	5,2%	10,3%

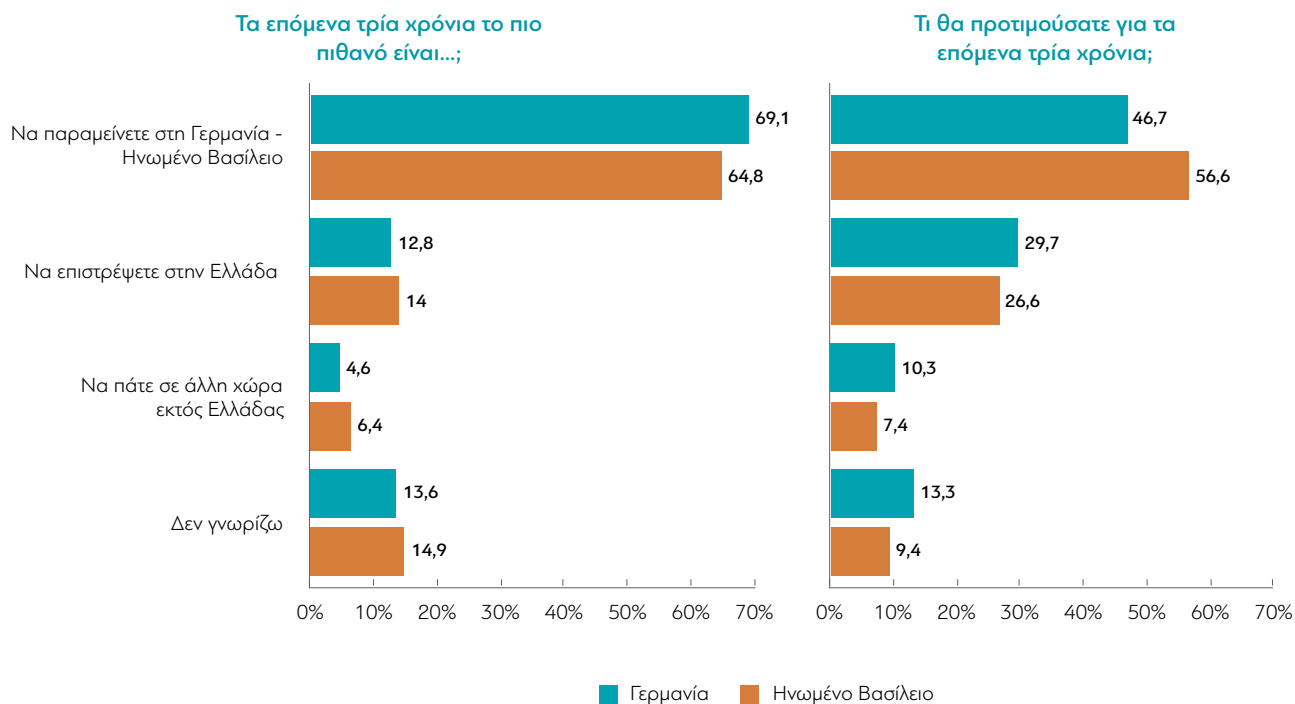
Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDDE

Συγκρίνοντας τα αποτελέσματα με τα αντίστοιχα της έρευνας του Ηνωμένου Βασιλείου, ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον εύρημα είναι το γεγονός ότι, παρά τις σαφείς κοινωνικο-οικονομικές διαφορές μεταξύ του διασπορικού πληθυσμού των δύο χωρών, καθώς και τα τέσσερα χρόνια που χωρίζουν χρονικά τις δύο έρευνες, τα δεδομένα σχετικά με τα σχέδια και τις επιθυμίες των μεταναστών/τριών για την επιστροφή είναι παρόμοια, ειδικότερα όταν εξετάζουμε τα δεδομένα για εκείνους/ες που έφυγαν από την Ελλάδα μετά το 2009. Όπως φαίνεται στο **Γράφημα 9.3**, για τη Γερμανία, το ποσοστό των ατόμων που μετανάστευσαν μετά το 2009 και σχεδιάζουν να επιστρέψουν μέσα στα επόμενα τρία χρόνια είναι περίπου 13%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό αυτών που θα επιθυμούσαν να επιστρέψουν, αλλά δεν μπορούν ακόμα

να το πράξουν, είναι λίγο χαμηλότερο από 30%. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 14% και 26,6%.

Αυτό το εύρημα υποδεικνύει ότι και στις δύο χώρες κατά την περίοδο διεξαγωγής των ερευνών (2023-2024 και 2018-2019 αντίστοιχα): α) οι περισσότεροι μετανάστες που έφυγαν κατά τα χρόνια της κρίσης δεν επέστρεψαν και θεωρούσαν ότι οι συνθήκες στη χώρα δεν είναι κατάλληλες για την επιστροφή τους, και β) έχουν εξαρχής, προτού φύγουν, σχεδιάσει την αποδημία τους ως ένα πιο μακροπρόθεσμο εγχείρημα.

Γράφημα 9.3. Πρόθεση επιστροφής και επιθυμία επιστροφής των Ελλήνων της Διασποράς της Γερμανίας και του Ηνωμένου Βασιλείου

Πηγή: Έρευνα SEESOX-διαΝΕΟσις 2021 και έρευνα SEESOX-GDDE.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ,
ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ & ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

Οκτώβριος 2025

Συμπεράσματα

Η Γερμανία αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους προορισμούς για τους μετανάστες και τις μετανάστριες από την Ελλάδα, και φιλοξενεί μία από τις πολυπληθέστερες ελληνικές διασπορικές κοινότητες. Ωστόσο, οι μελέτες που αφορούν την ελληνική Διασπορά στη Γερμανία είναι σχετικά λίγες και επικεντρώνονται σε επιμέρους μεταναστευτικές περιόδους, ενώ σπάνια εξετάζουν τη διαχρονική εξέλιξη της κινητικότητας μεταξύ των δύο χωρών. Η παρούσα μελέτη, πέρα από το γεγονός ότι αποτελεί την πρώτη του είδους της όσον αφορά την έκταση του αντικειμένου και το εύρος της ανάλυσης, συνδυάζει μια ποιοτική ιστορική προσέγγιση με λεπτομερή ανάλυση ποσοτικών δεδομένων. Σκοπός της ήταν να αποτυπώσει με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια το δημογραφικό, κοινωνικο-οικονομικό, πολιτισμικό και πολιτικό προφίλ της σύγχρονης ελληνικής Διασποράς, αναδεικνύοντας τα επιμέρους χαρακτηριστικά των διάφορων κυμάτων ελληνικής μετανάστευσης αλλά και των διαφορετικών γενεών Ελλήνων/Ελληνίδων που ζουν σήμερα στη Γερμανία. Συνεπώς, η μελέτη αυτή αναδεικνύει την εικόνα της ελληνικής Διασποράς στη σημερινή της μορφή, λαμβάνοντας υπόψη την ιστορική της διάσταση, δηλαδή τη μακροχρόνια διαγενεακή παρουσία της στη Γερμανία.

Η ιστορία της σημερινής ελληνικής Διασποράς στην ουσία αρχίζει από τη δεκαετία του 1960, όταν η Γερμανία, ανακάμποντας από τις καταστροφές του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, είχε ανάγκη από εργατικό δυναμικό για να ενισχύσει την οικονομία της. Εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες και Ελληνίδες εγκατέλειψαν την Ελλάδα για να καλύψουν τα κενά, κυρίως στους ταχέως αναπτυσσόμενους βιομηχανικούς τομείς της Γερμανίας. Αυτό πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο των προγραμμάτων πρόσληψης των λεγόμενων «φιλοξενούμενων εργατών/τριών», γνωστών μέχρι σήμερα ως «Gastarbeiter», με σκοπό να εργαστούν στη Γερμανία για περιορισμένο χρονικό διάστημα και να επιστρέψουν στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, η πρώτη αυτή μαζική μετανάστευση προωθήθηκε συστηματικά και από τις ελληνικές κυβερνήσεις, επρόκειτο επομένως για μια διακρατικά οργανωμένη μετανάστευση, με σκοπό την καταπολέμηση της μεταπολεμικής φτώχειας και ανεργίας, αλλά και με βάση την προσδοκία ότι οι Έλληνες και Ελληνίδες, αφού αποκτούσαν τα κατάλληλα επαγγελματικά προσόντα, θα επέστρεφαν στην Ελλάδα για να συμβάλουν στην ανάπτυξη της χώρας.

Αυτή η μεταπολεμική μετανάστευση φαίνεται να έχει ομοιότητες με την *εξίσου μαζική αλλά μη οργανωμένη μετανάστευση* της (μετα-)μνημονιακής Ελλάδας, π.χ. ως προς τα κυρίως οικονομικά κίνητρα των μεταναστών/τριών, τα οποία καθιστούν τη Γερμανία κύριο προορισμό για κοινωνικο-οικονομικά ευάλωτες ομάδες, και τη μετανάστευση περισσότερο ως αποτέλεσμα αναγκαιότητας παρά επιθυμίας. Ωστόσο, μια σημαντική διαφορά μεταξύ αυτών των μεταναστευτικών κυμάτων αφορά την *εργασιακή ασφάλεια* που αισθάνονται οι σημερινοί μετανάστες και μετανάστριες στη Γερμανία, καθώς και τη *θεσμική κατοχύρωση* που τους προσφέρει το δικαίωμα ελεύθερης

κινητικότητας και εγκατάστασης στην Ενωμένη Ευρώπη. Η έρευνά μας έδειξε ότι η συντριπτική τους πλειοψηφία έχει πολυετές συμβόλαιο ή μόνιμη απασχόληση, σε αντίθεση με την ανασφάλεια των πρώτων μεταναστών/τριών, που όπως δείχνουν ιστορικές μελέτες, ζούσαν στη Γερμανία με περιορισμένα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα, και φοβούνταν ότι θα έπρεπε να επιστρέψουν στην Ελλάδα στο τέλος της σύμβασής τους ή ακόμη, ότι αν έφευγαν οικειοθελώς από τη Γερμανία, δεν θα μπορούσαν να επιστρέψουν.

Με την ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η μετακίνηση των Ελλήνων και Ελληνίδων απέκτησε αμφίδρομο χαρακτήρα, με ροές τόσο από τη Γερμανία προς την Ελλάδα όσο και από την Ελλάδα προς τη Γερμανία. Ειδικότερα μετά το 1988, όταν πλέον οι Έλληνες και Ελληνίδες πολίτες αποκτούν το δικαίωμα μετακίνησης και εγκατάστασης σε χώρες της ΕΕ, ο πληθυσμός της ελληνικής Διασποράς αυξάνεται μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990, καθώς αρκετά άτομα της πρώτης και δεύτερης γενιάς που βρίσκονταν στο μεταξύ στην Ελλάδα, επιστρέφουν στη Γερμανία. Παράλληλα, η Γερμανία υποδέχεται ένα νέο μεταναστευτικό ρεύμα από ευάλωτες κοινωνικο-οικονομικά ομάδες, όπως μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης και άτομα της ελληνικής Διασποράς στην πρώην Σοβιετική Ένωση. Ουσιαστικά αυτή η περίοδος σηματοδότησε την έναρξη μιας συνεχούς διεθνούς κινητικότητας μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας, η οποία, όπως φαίνεται, αποτελεί ένα βασικό χαρακτηριστικό της σύγχρονης ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία πολύ πριν τεθεί το ζήτημα στο πλαίσιο της συζήτησης για τη λεγόμενη μετανάστευση υψηλής ειδίκευσης που εντείνεται τις τελευταίες δεκαετίες. Το φαινόμενο αυτό αντικατοπτρίζεται στα ευρήματα της έρευνάς μας, καθώς οι Έλληνες και Ελληνίδες της Γερμανίας αυτοπροσδιορίζονται κυρίως ως «μετακινούμενοι Ευρωπαίοι πολίτες» και «πολίτες του κόσμου» και, όπως αναφέρουμε παρακάτω, οργανώνουν την καθημερινή τους ζωή σε υπερεθνικά, πολυπολιτισμικά και πολύγλωσσα οικογενειακά, φιλικά και κοινωνικά δίκτυα.

Την περίοδο αυτήν, η Διασπορά αναπτύχθηκε τόσο πληθυσμιακά όσο και κοινωνικά και πολιτιστικά. Δημιουργήθηκαν ελληνικές κοινότητες και εκκλησίες για τους πρώτους μετανάστες/τριες, καθώς και ελληνικά σχολεία για τα παιδιά τους, που είτε ήρθαν από την Ελλάδα είτε γεννήθηκαν στη Γερμανία, και γενικά οι θεσμοί αυτοί συνέβαλαν στη διατήρηση των ελληνικών παραδόσεων και της γλώσσας, όπως και στην υπέρβαση των δυσκολιών ένταξης της ελληνικής Διασποράς. Αντίστοιχα, στα μεταγενέστερα χρόνια, όπως έδειξαν τα αποτελέσματα της έρευνας, τα κοινωνικά δίκτυα συνέβαλαν, αφενός, στην απόφαση για τη μετανάστευση στη Γερμανία και, αφετέρου, στην κοινωνική και επαγγελματική ένταξη των νεοαφικθέντων/εισών μεταναστών/τριών.

Η δεύτερη και τρίτη γενιά Ελλήνων/ίδων, που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στη Γερμανία, ανέπτυξαν στενές σχέσεις με την τοπική κοινωνία. Ενδεικτικό

είναι το αποτέλεσμα της έρευνας ότι οι μεικτοί γάμοι είναι πιο συνηθισμένοι σε αυτές τις γενιές, γεγονός που μας επιτρέπει το συμπέρασμα ότι ειδικότερα τα μέλη της ελληνικής Διασποράς που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στη Γερμανία, ζουν όχι μόνο σε λεγόμενες αμιγώς ελληνικές, αλλά και σε διεθνικές και δίγλωσσες οικογένειες. Επιπλέον, όλες οι γενιές παρουσιάζουν έναν πολύ μεικτό κοινωνικό κύκλο, αποτέλεσμα που συνάδει με τη σχετικά πρόσφατη κοινωνιολογική προσέγγιση της Γερμανίας ως μετα-μεταναστευτικής κοινωνίας.³⁶

Πέραν τούτου, η κοινωνική ενσωμάτωση των ατόμων δεύτερης και τρίτης γενιάς αντικατοπτρίζεται και στην εκπαιδευτική τους εξέλιξη, πράγμα που συμπεραίνουμε με βάση το αποτέλεσμα της έρευνάς μας ότι ιδιαίτερα αυτά τα άτομα έχουν επίπεδο εκπαίδευσης συγκρίσιμο με εκείνο του γενικού πληθυσμού της Γερμανίας που δεν έχει ιστορικό μετανάστευσης. Η ανισότητα στην εκπαίδευση φαίνεται επομένως ότι περιορίστηκε σημαντικά στις επόμενες γενιές, δεδομένου ότι, όπως έδειξε η παρούσα έρευνα, το εκπαιδευτικό επίπεδο της πρώτης γενιάς, δηλαδή των ανθρώπων που μετανάστευσαν οι ίδιοι στη Γερμανία, είναι πολύ χαμηλότερο. Αυτό βέβαια μπορεί να εξηγηθεί εν μέρει ιστορικά, καθώς οι άνθρωποι που μετανάστευσαν στη Γερμανία ως φιλοξενούμενοι/ες εργαζόμενοι/ες προέρχονταν κυρίως από φτωχές οικογένειες και είχαν μεγαλώσει κάτω από τις συνθήκες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και του Εμφυλίου, είχαν συνεπώς φοιτήσει στο σχολείο μόνο για λίγα χρόνια. Παράλληλα, όμως, θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι η γερμανική μεταναστευτική πολιτική δεν προέβλεπε περαιτέρω εκπαίδευση ή επαγγελματική κατάρτιση των μεταναστών/τριών, πράγμα που επίσης μπορεί να επιβεβαιωθεί ιστορικά, και που φάνηκε και από τα αποτελέσματα που αφορούν τη σχετική έλλειψη γλωσσικών δεξιοτήτων της πρώτης γενιάς (ιδιαίτερα σε σύγκριση με τις επόμενες).

Για τους λεγόμενους μετανάστες και μετανάστριες της κρίσης, που, επίσης, –εφόσον δεν γεννήθηκαν στη Γερμανία– συμπεριλαμβάνονται στα άτομα της πρώτης γενιάς, έχουμε ένα ανάλογο αποτέλεσμα σχετικά με τα εκπαιδευτικά τους προσόντα. Κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης, που ξεκίνησε το 2009, η Ελλάδα είδε ένα νέο κύμα μετανάστευσης ατόμων, τα οποία αναζητούσαν επαγγελματική αποκατάσταση και ευκαιρίες που δεν μπορούσαν να βρουν στη χώρα τους. Η Γερμανία αποτέλεσε τον κύριο μεταναστευτικό προορισμό, χάρη στην ισχυρή και σταθερή οικονομία της σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Δεν ήταν, όμως, η δημοφιλέστερη επιλογή για τα άτομα με υψηλή ειδίκευση. Τα δίκτυα των Ελλήνων/ίδων στη Γερμανία διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο, διευκολύνοντας τη μετανάστευση,

³⁶ Ο όρος «Post-Migrant Society» τονίζει την κανονικότητα και την ιστορική διάσταση της μετανάστευσης, δηλαδή το μη αναστρέψιμο της μεταναστευτικής ιστορίας της χώρας, καθώς επίσης και την αναγκαιότητα να ληφθεί υπόψη η προοπτική των ίδιων των ατόμων με μεταναστευτική ιστορία: «Migration has become a part of everyday life in a German society in which one out of three persons identifies a migration narrative as a familial reference point» (Foroutan, 2015).

ιδιαίτερα για εκείνα τα άτομα που δεν γνώριζαν τη γερμανική γλώσσα. Δηλαδή, το γεγονός ότι πολλοί άνθρωποι που ήρθαν στη Γερμανία τα τελευταία χρόνια έχοντας λιγότερα τυπικά επαγγελματικά προσόντα (σε σχέση, για παράδειγμα, με τα άτομα που πήγαν στο ΗΒ την ίδια περίοδο) ή δεν μιλούσαν γερμανικά, μπορεί να αποδοθεί στη μακρά ιστορία και στην ήδη ενσωματωμένη και πολυάριθμη ελληνική Διασπορά της Γερμανίας με ανάλογες ελληνικές επιχειρήσεις στις οποίες μπορούσαν να εργαστούν μιλώντας ελληνικά (π.χ. στον κλάδο της εστίασης).

Επομένως, πέρα από τη σημασία των κοινοτικών δικτύων εντός της ελληνικής Διασποράς για την πραγματοποίηση της μετανάστευσης και την επιλογή της Γερμανίας ως προορισμού, η τρέχουσα έρευνα υπογραμμίζει και τον καθοριστικό τους ρόλο για την ενσωμάτωση των νέων μεταναστών/τριών στη χώρα υποδοχής μετά την άφιξή τους. Παράλληλα, καταδεικνύει ότι οι Έλληνες και Ελληνίδες της Γερμανίας διατηρούν στενούς δεσμούς με την Ελλάδα, τις οικογένειες και τους φίλους τους, και ενημερώνονται συστηματικά για τα γεγονότα που συμβαίνουν στη χώρα. Παρά τους ισχυρούς αυτούς δεσμούς ωστόσο, οι Έλληνες και Ελληνίδες της Γερμανίας εκφράζουν αμφίσημα συναισθήματα για το ελληνικό κράτος, με σημαντικές επιφυλάξεις, κυρίως απέναντι στους κρατικούς θεσμούς, όπως την κυβέρνηση, το Κοινοβούλιο και τον δημόσιο τομέα. Ως η μεγαλύτερη ελληνική διασπορική κοινότητα στην Ευρώπη, η Διασπορά των Ελλήνων/ίδων στη Γερμανία εκδηλώνει έντονο ενδιαφέρον για δομικές αλλαγές στην Ελλάδα, αναγνωρίζοντας ως πρωταρχικές τις ελλείψεις σε τομείς όπως η παιδεία, η υγεία, το φορολογικό σύστημα και η δημόσια διοίκηση. Παρότι θεωρεί την ψήφο ως σημαντικό εργαλείο σύνδεσης με την πατρίδα, η συμμετοχή στις εκλογές δεν αποτελεί πάντοτε την κύρια προτεραιότητα, καθώς τα ποσοστά συμμετοχής στις κάλπες είναι περιορισμένα για λόγους τόσο υποκειμενικούς όσο και αντικειμενικούς.

Η Γερμανία παραδοσιακά προσελκύει μετανάστες και μετανάστριες από όλες τις κοινωνικές κατηγορίες, συμπεριλαμβανομένου σημαντικού αριθμού ατόμων με μεσαίο και χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, ιδιαίτερα σε σύγκριση με το ΗΒ, το οποίο προσελκύει κυρίως μεσαίες και ανώτερες κοινωνικές ομάδες με καλή γνώση της αγγλικής γλώσσας. Ωστόσο, όσον αφορά την εισοδηματική κατάσταση των Ελλήνων/Ελληνίδων στη Γερμανία, αυτή είναι συντριπτικά ευνοϊκότερη σε σχέση με την Ελλάδα και συγκρίσιμη με εκείνη των Ελλήνων στο Ηνωμένο Βασίλειο. Επιπλέον, τα μέλη της ελληνικής Διασποράς στη Γερμανία απολαμβάνουν μεγαλύτερη εργασιακή ασφάλεια σε σχέση με τους Έλληνες/Ελληνίδες στο Ηνωμένο Βασίλειο. Παρά ταύτα, εξακολουθούν να υφίστανται προκλήσεις, κυρίως υπό τη μορφή διακρίσεων, οι οποίες επηρεάζουν και τον χώρο εργασίας, ιδιαίτερα για όσους έχουν περιορισμένη γνώση της γερμανικής γλώσσας. Αυτοί οι εργαζόμενοι αναφέρουν υψηλότερα ποσοστά διακρίσεων, γεγονός που, αφενός, υπογραμμίζει και τη σημασία της γλωσσικής επάρκειας ως κρίσιμου εργαλείου για την

κοινωνική και επαγγελματική ενσωμάτωση. Αφετέρου, όμως, δεν φαίνεται να σχετίζεται αποκλειστικά με τη γλωσσική (μη) επάρκεια των εργαζομένων, καθώς αφορά, επίσης, άτομα που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στη Γερμανία ή ζουν στη χώρα για πολλά χρόνια, παραπέμποντας έτσι σε ένα γενικό κοινωνικό πρόβλημα που επιβεβαιώνεται διαρκώς από σχετικές έρευνες στη Γερμανία.³⁷

Μελετώντας τα τελευταία δεδομένα από την ελληνική μετανάστευση στη Γερμανία, διαπιστώνουμε ότι, αν και η δυναμική της εξερχόμενης μετανάστευσης έχει εξασθενήσει, δεν έχει καταγραφεί μια αντίστοιχα έντονη αντίρροπη τάση επιστροφής, ικανή να αναστρέψει τη δυναμική αυτή. Το μεταναστευτικό ισοζύγιο παραμένει αρνητικό εις βάρος της Ελλάδας. Σημαντικό και ίσως αναμενόμενο είναι ότι, παρά το γεγονός ότι η συντριπτική πλειονότητα των ατόμων της Διασποράς δεν σχεδιάζουν άμεσα την επιστροφή τους, το 80,5% του συνολικού δείγματος δήλωσε πως θα ήθελε να επιστρέψει στην Ελλάδα κάποια στιγμή στο μέλλον αλλά όχι στα προσεχή τρία χρόνια. Αυτό επιδεικνύει, και επαληθεύεται και από τη μελέτη μας, όσον αφορά τα ανάμεικτα συναισθήματα νοσταλγίας και αγάπης για τον τόπο, αλλά και απογοήτευσης και αποξένωσης από κάποιες ελληνικές συνήθειες.

³⁷ Κατά το γερμανικό Επιστημονικό Συμβούλιο για τη Μετανάστευση (Rat für Migration), του οποίου πρόεδρος είναι ο κοινωνιολόγος Βασίλης Τσιάνος, η *μετα-μεταναστευτική κοινωνία* της Γερμανίας χαρακτηρίζεται σήμερα από μείζονα κοινωνικά προβλήματα, τα οποία συνδέονται άμεσα με τις διακρίσεις απέναντι σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες με μεταναστευτική ιστορία (Tsianos, 2023).

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Αναγνωσταρά, Μ. Ν. (2020). *Μετανάστευση: Η τυπολογία της προσωπικής και επαγγελματικής ταυτότητας στους εφήβους Έλληνες μετανάστες της Γερμανίας*. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Bruneau, Μ., & Πρεβελάκης, Γ.-Σ. (2006). Χαρτογραφία της Ελληνικής Μετανάστευσης. Στο Ι. Κ. Χασιώτης, Ό. Κατσιαρδή-Hering, Ε. Αμπατζή. (Επιμ.), *Οι Έλληνες στη Διασπορά: 15ος-21ος αι.* (σσ. 313-335). Βουλή των Ελλήνων.

Βεντούρα, Λ. (1999). *Έλληνες μετανάστες στο Βέλγιο*. Νεφέλη.

Βεντούρα, Λ. (2006). Ομοσπονδιακή Γερμανία. Στο Ι. Κ. Χασιώτης, Ό. Κατσιαρδή-Hering, Ε. Αμπατζή (Επιμ.), *Οι Έλληνες στη Διασπορά: 15ος-21ος αι.* (σσ. 135-146). Βουλή των Ελλήνων.

Δαμανάκης, Μ., Κωνσταντινίδης, Σ., & Τάμης Α. (Επιμ.) (2014). *Νέα μετανάστευση από και προς την Ελλάδα*. ΚΕΜΕ.

Δαμανάκης, Μ., Μάρκου, Γ., Παπαλεξοπούλου, Έ., Μικελακάκη, Θ., Γκότοβος, Α., & Ανδρεαδάκης, Ν. (2011). *Ελληνικά σχολεία στη Γερμανία παρόν, παρελθόν και μέλλον*. Gutenberg.

Μαντζουράνης, Γ. (1998, Δεκέμβριος 13). Μετανάστες στη Γερμανία [Αφιέρωμα]. *Η Καθημερινή*. Διαθέσιμο στο: https://photodentro.edu.gr/photodentro/metanastes-prosfyges_v1.1_pidx0051824/metanastes.pdf

Μαντζουράνης, Γ. (1974). *Έλληνες εργάτες στη Γερμανία (Γκάσταρμπάιτερ)*. Gutenberg.

Πανταζώνης, Μ. (2024). *Η ελληνική μετανάστευση στη Γερμανία τότε (1970-1990) και τώρα (2010 κ.ε.): Μία μελέτη περίπτωσης (Calw, Baden-Württemberg)*. Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Πουλοπούλου, Ε. Η. (1986). *Προβλήματα μετανάστευσης παλινόστησης*. Ινστιτούτο μελέτης της Ελληνικής Οικονομίας, Ελληνική Εταιρεία Δημογραφικών ερευνών.

Πρατσινάκης, Μ. (Σε συνεργασία με την Αναστασία Καφέ και τον Πάουλο Σερόντιο) (2021). *Η ελληνική Διασπορά στο Ηνωμένο Βασίλειο στα χρόνια της κρίσης: Μετανάστευση, ενσωμάτωση, σχέσεις με την Ελλάδα και προοπτική*

επιστροφής. SEESOX/διαNEΟσις. Διαθέσιμο στο: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2021/03/greek_diaspora_report_A.pdf

Πρατσινάκης, Μ. (2002). *Εθνικές Μειονότητες και Μετανάστευση. Πολύανθος: Η ανάγνωση μιας μεταναστευτικής κινητικότητας διαφοροποιούμενης από την ελληνική μεταναστευτική εμπειρία* [Πτυχιακή εργασία]. Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

SEESOX-διαNEΟσις (2021). *Έρευνα Για Την Ελληνική Διασπορά Στο Ηνωμένο Βασίλειο*. διαNEΟσις.

Στεργίου, Α. (2006). Ανατολική Γερμανία. Στο Ι. Κ. Χασιώτης, Ό. Κατσιαρδής-Hering, Ε. Αμπατζή (Επιμ.), *Οι Έλληνες στη Διασπορά: 15ος-21ος αι.* (σσ. 147–149). Βουλή των Ελλήνων.

Χασιώτης, Ι. Κ. (2006). Εισαγωγή. Στο Ι. Κ. Χασιώτης, Ό. Κατσιαρδής-Hering & Ε. Αμπατζή (Επιμ.), *Οι Έλληνες στη Διασπορά: 15ος-21ος αι.* (σσ. 13-31). Βουλή των Ελλήνων.

Ξενόγλωσσον

Adamopoulou, M. (2024). *The Greek Gastarbeiter in the Federal Republic of Germany (1960–1974)*. De Gruyter Oldenbourg.

Alexopoulou, M. (2020). *Deutschland und die Migration: Geschichte einer Einwanderungsgesellschaft wider Willen*. Reclam Verlag.

Anastasakis, O., & Kalantzi, F. (2022). Crisis and Change: The right of Greek citizens to vote abroad. In O. Anastasakis, M. Pratsinakis, F. Kalantzi & A. Kamaras. *Diaspora engagement in times of severe economic crisis: Greece and beyond* (pp. 19-43). Palgrave.

Anastasakis, O., Pratsinakis, M., Kalantzi, F., & Kamaras, A. (2022). *Diaspora Engagement in times of severe economic crisis: Greece and beyond*. Palgrave

Anderson, B. R. O. (1992). *Long-distance nationalism: World capitalism and the rise of identity politics*. Centre for Asian Studies.

Apitzsch, U., & Siouti, I. (2014). Transnational Biographies. *Zeitschrift Qualitative Forschung*, 15(1–2), S. 11–23.

Baros, W. (2001). *Familien in der Migration. Eine qualitative Analyse zum Beziehungsgefüge zwischen griechischen Adoleszenten und ihren Eltern im Migrationskontext*. Peter Lang.

Becker, S., Dettmer, M., Flohr, M., Gezer, Ö., Kaiser, S., Nezik, A-K., Pauly, Ch., Popp, M., & Tietz, J. (2013, February 24). Der Deutsche Traum. *Der Spiegel*, 9/2013. Retrieved from: <https://www.spiegel.de/spiegel/print/index-2013-9.html>

Berg, M. L. (2011). *Diasporic generations: Memory, politics and nation among Cubans in Spain*. [Online]. Berghahn Books.

Berlinghoff, M. (2013). Das Ende der ‚Gastarbeit‘. Die Anwerbestopps in Westeuropa 1970–1974 (Studien zur Historischen Migrationsforschung, Bd.27). Ferdinand Schöningh Verlag.

Bikos, J. (2006). Griechenland: Vom Auswanderungsland zum Einwanderungsland. In B. Knerr (Hrsg.), *Vorweggenommene Erweiterungen: Wanderungsbewegungen aus Grenzgebieten in die EU* (S. 121-152). Kassel University Press.

Carling, J. R. (2008). The human dynamics of migrant transnationalism. *Ethnic and Racial Studies* 31(8), pp. 1452-1477.

Chatzidaki, A. (2019). Greek schools in Germany as a “safe haven”. Teachers’ perspectives on new migration and community language schools. In J. A. Panagiotopoulou, L. Rosen, C. Kirsch & A. Chatzidaki (Eds.), *‘New’ Migration of Families from Greece to Europe and Canada – A ‘New’ Challenge for Education?* (pp. 153-174). Springer.

Chikezie, C.-E. (2011). Developing Capacity: Diasporas as transnational agents of development. In K. Sharma, A. Kashyap, M. F. Montes & P. Ladd (Eds.), *Realizing the Development Potential of Diasporas* (pp. 125-141). United Nations University Press.

Christou A., & King, R. (2010). Imagining ‘home’: diasporic landscapes of the Greek-German second generation. *Geoforum*, 41, pp. 638–646.

Cohen, R. (2023). *Global diasporas: an introduction* (Third edition). Routledge.

Délano, A., & Gamlen, A. (2015). Comparing and theorising state–diaspora relations. In N. Sigona, A. Gamlen, G. Liberatore & H. Neveu Kringelbach (Eds.), *Diasporas Reimagined Spaces, Practices and Belonging* (pp. 176-179). Oxford Diasporas Programme & Oxford Department of International Development https://www.compas.ox.ac.uk/wp-content/uploads/Diasporas_reimagined_Spaces_practices_an.pdf

Ersanilli, E., & van der Gaag, M. (2021). *Data Report: Online Surveys. Wave 1*. MOBILISE Working Papers.

Faist, T. (2000). *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford Univ. Press.

Fakiolas, R., & King, R. (1996). Emigration, return, immigration: a review and evaluation of Greece's postwar experience of international migration. *International Journal of Population Geography*, 2(2), pp. 171–190.

Foroutan, N. (2015). Post-Migrant Society. Bundeszentrale für politische Bildung. Retrieved from: <https://www.bpb.de/themen/migration-integration/kurzdossiers/205295/post-migrant-society/> [πρόσβαση: 09.03.2025].

Funkhouser, E. (1995) Remittances from international migration: A comparison of El Salvador and Nicaragua. *The Review of Economics and Statistics*, 77(1), pp. 137–146.

Glick Schiller, N., Basch, L., & Szanton Blanc, C. (1995) From immigrant to transmigrant: theorising transnational migration. *Anthropological Quarterly*, 68(1), pp. 48–63.

Hirschon, R. (2003). Notes on terminology and orthography. In R. Hirschon (Ed.), *Crossing the Aegean* (p. xiii). Berghahn.

Karatsareas, P., & Ndoci, R. (2024). Trajectories of vulnerability: situating Albanian onward migration in the UK. *Language, Culture and Society*, 6(2), Dec 2024, pp. 158-189. <https://doi.org/10.1075/lcs.23022.kar>.

King, R. & Christou, A. (2011). Of counter-diaspora and reverse transnationalism: “Return” mobilities to and from the ancestral homeland. *Mobilities*, 6(4), pp. 451–466.

Kontos, M. (2009). Greek migrant women in Germany: strategies of autonomy in diaspora. In Tatsoglou, E. (Eds.), *Women, Gender, and Diasporic Lives: Labor, Community, and Identity in Greek Migrations* (pp. 31–48). Bloomsbury Academic.

Kourabas, V. (2021). *Die Anderen Ge-Brauchen: Eine Rassismustheoretische Analyse von ‚Gastarbeit‘ im migrationsgesellschaftlichen Deutschland*. Transcript.

Labrianidis, L. & Pratsinakis, M. (2017). Crisis Brain drain: short-term pain/long term gain?. In D. Tziouvas (Ed.), *Greece in Crisis: The Cultural Politics of Austerity* (pp. 87-106). I.B. Tauris.

Levitt, P. (2009). Roots and Routes: Understanding the Lives of the Second Generation Transnationally. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 35(7), pp. 1225-1242.

Lumley, T. (2004). Analysis of complex survey samples. *Journal of statistical software*, 9, pp. 1-19.

Mannheim, K. (1952). 'The Problem of Generations. In P. Kecskemeti (Ed.), *Essays on the Sociology of Knowledge* (pp. 276-22). Routledge and Kegan Paul.

Marda, E. (2012). Migration now and then - Greeks in Germany. In: Heinrich-Böll-Stiftung, *Krise und Migration. Die neue griechische Migration nach Deutschland* (S. 8-11. https://heimatkunde.boell.de/sites/default/files/dossier_krise_und_migration.pdf [πρόσβαση: 04.03.2025].

Massumi, M. (2025). *Herausforderungen von Schulen mit Blick auf neu zugewanderte Kinder und Jugendliche*. Bundeszentrale für politische Bildung. Retrieved from: <https://www.bpb.de/themen/migration-integration/regionalprofile/deutschland/558637/herausforderungen-von-schulen-mit-blick-auf-neu-zugewanderte-kinder-und-jugendliche/> [πρόσβαση: 04.03.2025].

Mavrodi, G. & Moutselos, M. (2017). Immobility in times of crisis? The case of Greece. In J.-M. Lafleur & M. Stanek (Eds.), *South–North Migration of EU Citizens in Times of Crisis* (pp. 33–48). Springer.

Müller-Funk, L., & Ghabash, W. (2023). Chapter 2: The SYREALITY Survey (Wave 1). Methodological Handbook SYREALITY. Retrieved from: https://syrealitycom.files.wordpress.com/2023/05/the-syreality-methodological-handbook_chapter-2_v2-4.pdf.

Neundorf, A., & A. Öztürk (2023). *How to Improve Representativeness and Cost-effectiveness in Samples Recruited through Meta: A Comparison of Advertisement Tools*. Open Science Framework. <https://doi.org/10.31219/osf.io/3g74n>

Nikas, C., & King, R. (2005). Economic growth through remittances: lessons from the Greek experience of the 1960s applicable to the Albanian case. *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 7(2), pp. 235-257.

Panagiotopoulou, J. A., & Uçan, Y. (2023). Dynamic multilingualism of refugee families meets monolingual language policy in German ECE institutions. *International Journal of Multilingualism*, 20(4), 1369-1385. <https://doi.org/10.1080/14790718.2023.2239286>.

Panagiotopoulou, J. A., & Wagner, M. (2025): „[...] in den Fächern gab es eigentlich keine Fortschritte, ich glaube, es nennt sich ‚Vorbereitungsklasse‘“. Erfahrungen neu zugewanderter Schüler:innen mit institutioneller Diskriminierung beim Übergang in das deutsche Bildungssystem. In *ZeM– Zeitschrift für erz.wiss. Migrationsforschung*, 4(1/2025), S. 55-71.

Panagiotopoulou, J. A., & Winter, J. (2019): Ungleichheiten im Bildungssystem: Übergänge als Bildungsbarrieren? In M. Dziak-Mahler, A. Krämer, R. Lehberger & T. Matthiesen, (Hrsg.), *Weichen stellen - Chancen eröffnen. Studierende begleiten Viertklässler im Übergang zur weiterführenden Schule* (S. 55-72). Waxmann.

Panagiotopoulou, J. A., Rosen, L., Kirsch, C. & Chatzidaki, A. (Eds.) (2019). *‘New’ Migration of Families from Greece to Europe and Canada. A ‘New’ Challenge for Education?* [Inklusion und Bildung in Migrationsgesellschaften, Bd. 2]. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-25521-3>

Panagiotopoulou, J. A., Wagner, M., & Gashi, E. (2025). “Es wird schwer sein, hier zu studieren” - Zur Konstruktion transnationaler Sprach- und Bildungsbiographien neu zugewanderter mehrsprachiger Schüler*innen im Spannungsfeld von Exklusion und Exklusivität. *BIOS-Zeitschrift für Biographieforschung, Oral History und Lebensverlaufsanalysen*, (36)2, S. 182-206.

Papademetriou, D. (1979) ‘Greece’. In R. E. Krane (Ed.), *International Labour Migration in Europe* (pp. 187-200). Praeger.

Paraschou, A. (2004). Die Selbstorganisation von MigrantInnen. Das Beispiel der Griechischen Gemeinden in der Bundesrepublik und ihre Bedeutung. *Migration und Soziale Arbeit*, 2(2004), S. 118–122.

Pedraza, S., & Rumbaut, R. G. (Eds.) (1996). *Origins and destinies: Immigration, race, and ethnicity in America*. Wadsworth.

Portes, A., Guarnizo, L., & Landolt, P. (1999) The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field. *Ethnic and Racial Studies*, 22(2), pp. 217-237.

Pöttschke, S. (2022). Using the innovative to improve the established: The employment of social networking sites as recruitment tools in migrant surveys. *International Migration*, 60(2), pp. 261-265. <https://doi.org/10.1111/imig.12987>.

Pöttschke, S. (2022). Using the Innovative to Improve the Established: The Employment of Social Networking Sites as Recruitment Tools in Migrant Surveys. *International Migration*, 60(2): 261-265. <https://doi.org/10.1111/imig.12987>.

Pratsinakis, M. (2019). Family-related migration and the crisis-driven outflow from Greece. In A.J. Panagiotopoulou, L. Rosen, A. Chatzidaki & C. Kirsch, (Eds.), *'New' Migration of Families from Greece to Europe and Canada: A 'New' Challenge for Education?* (pp. 11-32). Springer VS.

Pratsinakis, M. (2022). Greece's emigration during the crisis beyond the brain drain. In M. Kousis, A. Chatzidaki and K. Kafetsios (Eds.), *Challenging Mobilities in and to the EU during Times of Crises: The case of Greece* (pp. 27-46). Springer.

Pratsinakis, M., Hatziprokopiou, P., Grammatikas, D., & Labrianidis, L. (2017). Crisis and the resurgence of emigration from Greece: trends, representations, and the multiplicity of migrant trajectories. In B. Glorius and J. Domínguez-Mujica (Eds) *Migration and crisis Understanding migration dynamics from Mediterranean Europe*. Transcript Verlag.

Pratsinakis, M., Nicolitsas, D. & Faure, A. (2022). Remittance Behaviour of Greek Emigrants in the UK During the Long Recession. In O. Anastasakis, M. Pratsinakis, F. Kalantzi, A. Kamaras (Eds.), *Diaspora Engagement in Times of Severe Economic Crisis* (pp. 97-119). Palgrave Macmillan.

Purkarthofer, J., & Grigoriadou, S. (2024). „Es findet sich immer ein Grieche überall auf der Welt...“ Die Potentiale des HSU/MU als transnationales, migrationspädagogisches Projekt in der Wahrnehmung von Eltern, Lehrenden und Kindern. In S., Guldenschuh, M., Weichselbaum, M., Döll, A., Gouma & İ. Dirim (Hrsg.), *Migrationspädagogische Perspektiven auf den erst-/herkunfts-/muttersprachlichen Unterricht* (S. 147-167). Springer VS, Wiesbaden. https://doi.org/10.1007/978-3-658-45327-5_7.

Rapoport, H., & Docquier, F. (2006). The economics of migrants' remittances. In L.-A. Gerard-Varet, S.-C. Kolm, & J. Mercier-Ythier (Eds.), *Handbook on the economics of reciprocity, giving and altruism* (pp. 1135-1198). North Holland.

Rass, Ch. A. (2012a). Die Anwerbeabkommen der Bundesrepublik Deutschland mit Griechenland und Spanien im Kontext eines europäischen Migrationssystems. In J. Oltmer, A. Kreienbrink & C. Sanz Díaz (Hrsg.), *Das "Gastarbeiter"-System. Arbeitsmigration und ihre Folgen in der Bundesrepublik Deutschland und Westeuropa*, (S. 53-69) Oldenbourg Wissenschaftsverlag. <https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.1524/9783486714197/html>.

Rass, Ch. A. (2012b). Staatsverträge und »Gastarbeiter« im Migrationsregime des »Dritten Reiches«. Motive, Intentionen und Kontinuitäten. In J. Oltmer, (Hrsg.), *Nationalsozialistisches Migrationsregime und Nationalsozialistische »Volksgemeinschaft«* (S. 159-183). Schöningh.

Rumbaut, R. G. (1994). The crucible within: ethnic identity, self-esteem, and segmented assimilation among children of immigrants. *International Migration Review*, 28(4), pp. 748–794.

Salganik, M. J., & Heckathorn, D. (2004). Sampling and Estimation in Hidden Populations Using Respondent-Driven Sampling. *Sociological Methodology*, 34(1), pp. 193–240.

Savvidis, G. (1975). *Zum Problem der Gastarbeiterkinder in der BRD. Eine empirische sozialpädagogische Untersuchung*. Jugend und Volk.

Schönwälder, K. (2004). Why Germany's Guestworkers Were Largely Europeans: The Selective Principles of Post-War Labor Recruitment Policy." *Ethnic and Racial Studies*, 27(2), pp. 248 -259. <https://doi.org/10.1080/0141987042000177324>.

Sentürk, C. (2008). BATI TRAKYA TÜRKLERİN AVRUPA'YA GÖÇLERİ, BULUNDUKLARI ÜLKELERDEKİ YAŞAM KOŞULLARI VE KİMLİK ALGILAMALARI. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), pp. 419-433. <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/west-thrace-turkshs-immgraton-to-europe.pdf>.

Siouti, I. (2013). *Transnationale Biographien. Eine biographieanalytische Studie über Transmigrationsprozesse bei der Nachfolgegeneration griechischer Arbeitsmigranten, Kultur und soziale Praxis*. Transcript.

Siouti, I. (2019). New Migrations from Greece to Germany in Times of the Financial Crisis. Biographical Research Perspectives. In J. A. Panagiotopoulou, L. Rosen, Cl. Kirsch & A. Chatzidaki (Eds.), *'New' Migration of Families from Greece to Europe and Canada. A 'New' Challenge for Education?* (pp. 57-72). Springer.

Steinert, J.-D. (2014). Migration and Migration Policy: West Germany and the Recruitment of Foreign Labor, 1945–61. *Journal of Contemporary History* 49(1), pp. 9-27. <https://doi.org/10.1177/0022009413505661>.

Tseligka, E. (2019). *From „Gastarbeiter“ to European expatriates*. Peter Lang.

Tseligka, E. (2022): Greek Gastarbeiter in Germany and European Expatriates from Greece: Diaspora Interactions between Immigrants and Neo-Immigrants. *Athens Journal of Social Sciences*, 9(1), pp. 55-68.

Tsianos, V. (2023). *Die postmigrantische Gesellschaft ist verwundet!* [Eröffnungsrede zur Jahrestagung „50 Jahre Anwerbestopp. Vom Eigensinn der Migration“ des Vorsitzenden des Rats für Migration]. Rats Für Migration. <https://rat-fuer-migration.de/2023/12/19/die-postmigrantische-gesellschaft-ist-verwundet/> [πρόσβαση: 09.03.2025].

Vermeulen, H. (2010). Segmented assimilation and cross-national comparative research on the integration of immigrants and their children. *Ethnic and Racial Studies*, 33(7), pp. 1214-1230, DOI:10.1080/01419871003615306.

Voutira, E. (2006). Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks. *Journal of Modern Greek Studies*, 24(2), pp. 379–414.

Wagner, M., & Panagiotopoulou, J. A. (2023). Zur (Wieder-)Herstellung von Bildungschancen für die jüngere Generation: Bildungsentscheidungen und die Kon-struktion der ‚richtigen‘ Schulwahl aus der Sicht nichtprivilegierter Mütter. In G. Boesken, A. Krämer, T. Matthiesen, J. A. Panagiotopoulou & J. Springob (Hrsg.), *Zukunft Bildungschancen* (S. 31-43). Waxmann.

Wejnert, C., & Heckathorn, D. (2008). Web-Based Network Sampling: Efficiency and Efficacy of Respondent-Driven Sampling for Online Research. *Sociological Methods and Research*, 37(1), pp. 105-134.

Yildiz, E. (2018). Postmigrantische Lebenspraxen jenseits der Parallelgesellschaft. In: B. Blank, S. Gögercin, K. E. Sauer & B. Schramkowski (Hrsg.), *Soziale Arbeit in der Migrationsgesellschaft* (S. 53-64). Wiesbaden.

Zelevos, I. (2017a). *Griechische Migration nach Deutschland*. Bundeszentrale für politische Bildung. Retrieved from: www.bpb.de/241095 [πρόσβαση: 09.03.2025].

Zelevos, I. (2017b). *Kleine Geschichte Griechenlands: Von der Staatsgründung bis heute*. C.H.Beck.

diaNEOsis

dianeosis_org

diaNEOsis

diaNEOsis

diaNEOsis

διαNEOsis
ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ